

Veszprémy Márton

Magyar királyok újabb horoszkópjai*

Magyar királyok horoszkópjait régóta ismeri a hazai történeti kutatás. Szádeczky Lajos 1881-ben számolt be arról, hogy I. (Hunyadi) Mátyás, felesége, Beatrix, illetve Corvin János és II. Ulászló születési horoszkópjai fennmaradtak krakkói kódexekben (BJ 3225, BJ 3227).¹ Corvin János egy másik születési horoszkópját és szolárját (éves horoszkópját) Csontos János adta közre egy évvel korábban.² Huszti József 1928-ban tette közzé I. Mátyás, II. Lajos, I. Ferdinánd és I. Miksa születési horoszkópjait egy vatikáni kéziratból.³

Az uralkodói horoszkópok – és egyáltalán a késő középkori horoszkópok – jelentős része nagyobb gyűjtemények részeként maradt fenn. A horoszkópgyűjteményeket asztrológusok állították össze, eredetileg saját maguk számára, később, a könyvnyomtatás elterjedése után kollégáiknak és a nagyközönségnek is szánva azokat. A gyűjtemények létrejöttét az empirikus tapasztalatszerzés szándéka és az általános emberi kíváncsiság motiválta. Emellett – nyomtatott formában terjesztve – kiválóan alkalmasak voltak annak alátámasztására, hogy „Lám, az asztrológia valóban működik!” – és egyúttal a szerző széles műveltségének és mesterségbeli tudásának fitogtatására is. Az eredendően ókori műfaj az asztrológia egyre népszerűbbé válásával párhuzamosan a 16. században vált újra elterjedté, leghíresebb képviselői az itáliai Gerolamo Cardano és Luca Gaurico nyomtatott munkái voltak. Az információk gyors cseréjét és a műfaj reneszánszát a könyvnyomtatás tette lehetővé. A műfaj két fontos jellemzője az, hogy a kéziratok horoszkópgyűjtemények gyakran névtelenek, vagyis nem ismerjük összeállítójukat, illetve általában – kéziratok és nyomtatott formában egyaránt – erősen kompilált jellegűek.

Mesterszakos diplomamunkámban és doktori disszertáciomban is Mátyás király udvarának asztrológiai kultúrájával, illetve az ehhez kapcsolódó késő középkori

* A német nyelvű forrásszövegek átírásában és lefordításában nélkülözhetetlen segítséget kaptam Péterfi Bencétől. Fordításait azonban néhány helyen módosítottam, így az esetleges hibákért természetesen engem terhel a felelősség. Szeretném megköszönni Vizkelety András értékes tanácsait is. Kis Ivánnak köszönöm az V. Lászlóval kapcsolatos bibliográfiai útmutatást.

¹ SZÁDECZKY Lajos, *Lengyelföldi levéltárakról*, Második közlemény = *Századok*, 15(1881), 5, 411–430, 416–417.

² CSONTOSI János, *Corvin János két Horoscópja* = *Magyar Könyvszemle*, 5(1880), 5–6, 381–387.

³ HUSZTI József, *Magyar királyok horoszkópjai egy vatikáni kódexben* = *Magyar Könyvszemle*, 35(1928), 1–4, 1–10.

forrásokkal foglalkoztam. Miután kutatásom során középkori magyar uralkodók több horoszkópja is a látókörömbe került, elhatároztam, hogy a teljesség igényével összegyűjtöm őket. Az asztrológiatörténet nemzetközi kutatásának gyorsuló ütemét jelzi, hogy a 2021-es írásom⁴ megjelenése óta számos újabb magyar uralkodói horoszkóp vált ismertté David Juste jóvoltából. Tudomásom szerint ezeket a horoszkópokat a korábbi szakirodalom nem ismerte, így felfedezésük Juste érdeme.⁵

Az új horoszkópok közül Juste egyedül Mátyás király horoszkópjainak listáját publikálta,⁶ csupán a lelőhelyüket listázva, részletesen nem ismertette magukat a horoszkópokat. Jelen írásomban felsorolom és ismertetem valamennyi új magyar királyhoroszkópot.

Mátyás király horoszkópjai

Érdeemes előrebocsátani, hogy a nyolc új Mátyás-horoszkóp közül mindegyik a horoszkópnak ugyanazt a verzióját tartalmazza, a Bak 4 fok 18 szögperces aszcendensű változatot, ami a Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 3225 I jelzetű kézirat 8. oldalán is megtalálható, és nagy biztonsággal Marcin Bylicának, Mátyás udvari asztrológusának tulajdonítható.⁷ Ugyanezt a változatot közölte később Johannes Garcaeus és David Origanus is horoszkópgyűjteményében.⁸ A nyolc új horoszkóp felbukkanásával tehát a Bak 4 fok 18 perces változat egyértelműen Mátyás legelterjedtebb horoszkópjává lépett elő. Azonban mind a nyolc horoszkóp 16. századi másolat, így az elterjedtség tényéből nem szabad messzemenő következtetéseket levonnunk az eredeti horoszkópra nézve (pl. hogy ez lenne Mátyás születésének valódi ideje, ami hitelt érdemelne a többi változattal szemben).

Nem vonhatjuk le azt a következtetést sem, hogy mind a nyolc horoszkóp a BJ 3225 kéziratban található horoszkópra vezethető vissza, sőt, a másolási hibák

⁴ VESZPRÉMY Márton, *V. László, I. Mátyás és II. Lajos magyar királyok horoszkópjai = Pontes*, 4(2021), 302–322.

⁵ A Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423 jelzetű kéziratban szereplő horoszkópok közül többnek a kiadása megjelent 2007-ben (lásd a 26. jegyzetet), ezt azonban Juste nem ismerte.

⁶ JUSTE, David, *Reading Birth Horoscopes in the Middle Ages, Latin Judgements on Nativities 1100–1450 = Le Moyen Âge et les sciences*, ed. Danielle Jacquart, Agostino Paravicini Bagliani, Firenze, SISMELE, Edizioni del Galluzzo, 2021 (Micrologus Library, 100) 549–593, 585. A berlini kéziraatra Juste személyes közlésben hívta fel a szerző figyelmét. (David Juste személyes közlése, 2021. december 22.) Hálás köszönetemet fejezem ki David Juste-nek, aki a horoszkópok egy részének fényképeit rendelkezésemre bocsátotta.

⁷ VESZPRÉMY 2021, i. m. 311–312; VESZPRÉMY Márton, *Biblioteka Jagiellońska, Ms. 3225 and Court Astrology in Renaissance Hungary = Scientiarum miscellanea, Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Molnár Dávid, Szeged, Lazi, 2017 (Convivia Neolatina Hungarica, 2), 85–94.

⁸ VESZPRÉMY 2021, i. m. 312.

éppen ennek az ellenkezőjére mutatnak. Bár időben a legrégebb, éppen a BJ 3225 kézirat Mátyás-horoszkópjá lóg ki a sorból.

Két közös jellemző összeköti ugyanis a nyolc új horoszkópot (illetve a Garcaeus és Origanus által közölt horoszkópokat): a Szaturnusz az Ikrek jel 12 fok 35 percén található (míg a BJ 3225 jelzetű kéziratban 12 fok 22 percen), a szerencsepont pedig a Halak jelben 21 fok 18 percen (míg a BJ 3225 jelzetű kéziratban Halak 9 fok 21 percen – ez az utóbbi a helyes érték). A Szaturnusz esetében a tévedés úgy jött létre, hogy egy figyelmetlen másoló a 6. ház csúcsának közvetlenül mellette álló adatából másolta oda a szögpercértéket: a házcsúcs Ikrek 11 fok 35 percre esik, a Szaturnusz Ikrek 12 fok 22-es értékében a 22 helyére került 35.

Három másik másolási hiba érdemel figyelmet, melyek a tíz forrás némelyikét összekapcsolja egymással.

Az első a Mars bolygót érinti, melynek helyzete egyes kéziratokban az eredeti Halak 8 fok 4 perc helyett 8 fok 49 perc. Hogyan került oda a kilences a sor végére? Úgy, hogy egyes kéziratokban az előző égitest, a Merkúr adatait a házcsúcs ferde vonalát követve nem egyenesen, hanem ferdén tüntették fel, és a Merkúr 20 fok 46 perces értékének utolsó számjegye belecsúszott a Mars adatainak végébe; ami az egyik irányból egy ferde hatos volt, az a másik irányból egy ferde kilencesnek tűnhetett. Mindez nagyon szépen látszik a vatikáni kézirat Mátyás-horoszkópján (ahol a Mars értéke még helyesen szerepel). A Mars értékének hibája összekapcsolja tehát egymással a gothai, a lipcsei és a New York-i kéziratot.

Egy további másolási hiba a 10. ház csúcsának, az MC-nek a téves értéke, Skorpió 4 fok 43 helyett 4 fok 45,⁹ ami a hamburgi és a lipcsei Mátyás-horoszkóp közös jellemzője.

A harmadik másolási hiba (a 11. ház csúcsa Skorpió 24 fok 20 helyett 24 fok 40) a müncheni kéziratban található első horoszkópot kapcsolja össze a két nyomtatott horoszkópgyűjteményben (Garcaeus, Origanus) található Mátyás-horoszkóppal.

A nyolc új Mátyás-horoszkóp lelőhelyei tehát a következők:

Berlin, Staatsbibliothek, lat. qu. 34, fol. 83. v.

Az ábra láthatóan kapkodva készült, a Szaturnusz tévedésből a 7. házba került a 6. helyett, a Vénusz pedig teljesen kifelejtődött a horoszkópból. A 16. századi kézirat több kéz munkája, a könyvtár 20. század eleji katalógusa csak annyit kockáztat meg, hogy a szerző I. Zsigmond lengyel király (ur. 1506–1548) asztrológusa lehetett.¹⁰

⁹ Természetesen az MC-vel együtt a szemben lévő ház csúcsa, az IC is módosul.

¹⁰ ROSE, V., SCHILLMANN, F., *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, II. 3 *Die Handschriften der kurfürstlichen Bibliothek und der kurfürstlichen Lande*, III. *Die Görreshandschriften der Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin*, Hildesheim, New York, Georg Olms, 1976, 1362–1363.

Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 61. r.

A horoszkóp alatt rövid latin nyelvű felirat:¹¹

Mortuus est Viennae anno Christi 1490 aetatis sue 47, regni 33. circa festum Palmarum. Nota eclipsin ☽e in ♃ Anno 1489 cuius effectus in annum sequentem revolutionis abscidit ei vitam die ☽e post Palmarum hora 6. circa ☉em orientem. Coronatio eius fuit anno 1464 Martii 18 h 20 40. Electio eius 1458 Ianuarii d 23 h 22 28 p.m. Directio ☽e 1483 in fine Decembris ad ♁ anno 1486. in fine Junii ad ♃ in fine Aprilis ad ♁

...¹²

Meghalt Bécsben, Krisztus 1490. évében, 47 éves korában, uralkodásának 33. évében, virágvasárnap táján. Figyelemre méltó a holdfogyatkozás a Bakban 1489-ben,¹³ melynek hatása a következő évi szolárrevolúcióban elvágta az életét virágvasárnap utáni hétfőn hat óra körül, napkeltekor. Koronázása 1464. március 18-án 20 óra 40-kor [vagyis: március 19-én reggel 8 óra 40 perckor] volt. Királlyá választása: 1458. január 23. dél után 22 óra 28 perc [vagyis: január 24. délelőtt 10 óra 28 perc]. A Hold 1483. december végére direkción elérte a Mars konjunkcióját, 1486. június végére a Jupitert, április végére a Marsot.¹⁴

A koronázás napjába természetesen tíznapos tévedés csúszott, az 29-én (csillagászati időmegjelöléssel 28-án) történt és nem 18-án. A koronázásnak, illetve a királlyá választásnak az óra-perc adata pontosan megegyezik a BJ 3225 jelzetű kéziratban (p. 9.) található horoszkópon látható, illetve a Reg. lat. 1208-as jelzetű vatikáni kéziratban olvasható adattal.¹⁵

Bonfini szerint Mátyás „dél előtt, a hetedik és nyolcadik óra között” halt meg,¹⁶ ami nem nagyon jelenthet mást, mint a mai fogalmaink szerinti reggel 7–8 órát. Ez megegyezik azzal, hogy Bonfini szerint Mátyás a Mars órájában halt meg, ugyanis a planetáris órák rendszere szerint kedden a napkelte utáni második óra a Marsé, és Budán a Nap hajnali 5 óra után kelt április 6-án. Mindez nagyjából

¹¹ A kézirat latin szövegek átírásakor a rövidítéseket feloldottam. Mivel a kiadás célja nem nyelvészeti, a könnyebb olvashatóság kedvéért a kis- és nagybetűk kézirati helyesírását, illetve az 'u' és 'v' közti különbséget nem tükrözöm, hanem a szavak szótári helyesírásának megfelelően közlöm.

¹² Az utolsó sorban álló karaktert nem sikerült kiolvasnom.

¹³ A NASA adatbázisa szerint 1489. december 8-án volt holdfogyatkozás, ami Magyarországról is látható volt. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1401-1500/LE1489-12-08T.gif> Lásd még: OPPOLZER, Th. von, *Canon der Finsternisse*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1887 (Denkschriften / Akademie der Wissenschaften in Wien, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Klasse, 52), 366. A Hold azonban nem a Bakban, hanem az Ikrekben állt.

¹⁴ Ha másként nem jelzem, minden fordítás a sajátom.

¹⁵ Ez utóbbira lásd: HUSZTI 1928, i. m. 8.

¹⁶ BONFINI, Antonius de, *Rerum Ungaricarum decades*, ediderunt Fögel, I. et Iványi, B. et Juhász, L. Tomus IV., pars I., Bp., Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1941, 162. Magyar fordításban: BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tizedei*, ford. Kulcsár Péter, Bp., Balassi, 1995, 894–895. (4.8.195).

megegyezik az itt közölt jegyzet értesülésével, miszerint Mátyás napkelte környékén halt meg. Különbség csak a hét napjaiban van: Bonfini szerint kedd, a jegyzet szerint hétfő. Ugyanakkor lehetséges, hogy a jegyzet írója talán a középkori csillagászok időszámítási gyakorlata szerint gondolkodott, ami szerint a keddi nap csak kedd délben kezdődik.

Lipce, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 22. r.

Ernst Zinner a horoszkópgyűjteményt Georg Joachim Rheticus nevéhez kapcsolta,¹⁷ óvatosságra int azonban, hogy Zinner hasonló kijelentéseit az újabb kutatás néhány esetben már megcáfolta.¹⁸

A horoszkóp készítője az égitestek hosszúsági értékei mellé a szélességi adatokat is odaírta, illetve a másodpercre pontos horoszkóp alá illendőnek érezte odaírni, hogy 'suspiciatur' (feltételezés).

A horoszkóp alatti rövid, négysoros latin nyelvű jegyzet:

Moritur 1490 circa festum Palmarum Vienne hora eclipsium ☽ in ♃. Coronatus
1464 Die 18 Martii hor 24 m 4
Electio 1458 23 Januarii h 22 m 28

Meghalt 1490-ben, virágvasárnap táján, Bécsben, abban az órában, amikor holdfogyatkozások(!) voltak a Bakban.¹⁹ Megkoronázták 1464. március 18-án 24(!) óra 4 perckor [vagyis: március 19-én déli 12:04-kor]. Királlyá választása: 1458. január 23. 22 óra 28 perc [vagyis: január 24. délelőtt 10 óra 28 perc].

New York, Columbia University, Rare Book and Manuscript Library, Plimpton 226, fol. 6. r.

A horoszkóp különlegessége, hogy a 16. századi horoszkópgyűjtemény²⁰ másolója áttette azt az egyenlő házrendszerbe. Ennek megfelelően a Cor [Coeli]-nek nevezett MC-t egy felirat jelzi a születési adatokat tartalmazó négyzet alján. A horoszkóp másodpercre pontos volta ismét némi kételyt váltott ki a másolóból, aki odaírta az adat mellé, hogy 'aestim[atur]' (utólag meghatározva). A horoszkóp alatt a szokásos életrajzi adatoknál a másoló itt már csak az 'Anno 1490 moritur'

¹⁷ ZINNER, Ernst, *Regiomontanus, His Life and Work*. Transl. by BROWN, E., Amsterdam, Elsevier, 1990, (Studies in the History and Philosophy of Mathematics, 1), 37. Zinner könyvének angol fordításában a IV 89 jelzet olvasható, ám ez tévedésnek tűnik, Zinner minden bizonnyal az itt tárgyalt IV 87 jelzetű kéziratra gondolt, ahogy erre már korábban rámutattam. VESZPRÉMY 2021, i. m. 305–306.

¹⁸ Lásd lejjebb a BSB Clm. 27003 kézirattal kapcsolatos megjegyzést.

¹⁹ Mátyás halálának napján nem volt holdfogyatkozás, a téves információ a gothai kéziratban olvasható adatról kapkodva készített jegyzet.

²⁰ A kéziratra lásd: FLOOD, John L., SHAW, David J., *Johannes Sinapius (1505–1560)*, Hellenist and Physician in Germany and Italy, Genève, Droz, 1997 (Travaux d'humanisme et renaissance, 311), 2.

(meghalt 1490-ben) feliratra szorítkozott. Alatta egy későbbi kéz más tintával kiszámolta, hogy hány éves korában érte a halál Mátyást.

Hamburg, Bibliothek des Christianeums, R Ab 3 h/31.3, p. 35.

A horoszkóp szerzője a másodpercet elhagyta Mátyás születési adatából. David Juste véleménye²¹ szerint a kézírás egyértelműen Erasmus Reinhold (1511–1553) német asztrológus-csillagászé, ahogy a korábbi írásomban tárgyalt Bayerische Staatsbibliothek Clm. 27003 jelzetű kódex kézírása is.²²

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 40.

Ahogy jelzete is mutatja, a VII + 160 lapból álló, 35×25 centiméteres papír-kézirat abba a csoportba tartozik, amely a heidelbergi Bibliotheca Palatinából került a Vatikánba 1623-ban, I. Miksa bajor választófejedelem ajándékként.²³ A kézirat összeállítója az első oldalon részletesen leírja, honnan származnak a kötetben közölt horoszkópok: azokat a Rajnai Választófejedelemség könyvtárának egy másik kötetéből másolták bele.²⁴ Ezek szerzője a 216. oldal előtti horoszkópok esetében Nicholaus Prugner (1488–1557), Melanchthon barátja, az után pedig – néhány kivételtől eltekintve – Cyprián Karásek Lvovický (Cyprianus Leovitius). A Mátyás-horoszkóp szerzője (eredeti másolója) tehát Prugner.²⁵

A kézirat összeállításának dátumára nézve támpontot ad, hogy a kézirat „törzsanyagában” található legkésőbbi születés 1551-es (p. 90.), csak az utolsó oldalakon találunk ennél későbbi születéseket (1553 [p. 315.]; 1555 [p. 316.]; 1557 [p. 317.]). A horoszkópok nagy részének bemásolása egyszerre történt; ezt bizonyítja nagyon tudatos elrendezésük: az 1–18. oldalakon a Habsburgok, a 19–27. oldalakon francia és angol királyok, a 29–43. oldalakon más európai uralkodók, azután az oszmán-török szultánok (pp. 44–45.), pfalzi Wittelsbachok (pp. 46–78.), a bajorországi Wittelsbachok (pp. 79–90.), majd a brandenburgi örgrófok és választófejedelmek (pp. 91–107), badeni örgrófok (pp. 108–109.), szász hercegek (pp. 110–119.), hesseni tartománygrófok (pp. 120–122.) stb. kaptak helyet. A kézirat összeállító-

²¹ David Juste személyes közlése (2021. december 23.). A kéziratról a korábbi véleményeket lásd: VESZPRÉMY 2021, i. m. 304.

²² VESZPRÉMY 2021, i. m. 303–307.

²³ A kézirat részletes leírását lásd: SCHUBA, Ludwig, *Die Quadriviums-Handschriften der Codices Palatini Latini in der Vatikanischen Bibliothek*, Wiesbaden, Reichert, 1992 (Kataloge der Universitätsbibliothek Heidelberg, 2), 212–213.

²⁴ „Hae geneses cum suis iudiciis descriptae sunt ex quodam codice, qui habetur in Bibliotheca Illustrissimi Principis Electoris Palatini Reni etc. Priores autem geneses cum suis iudiciis composuit clarissimus vir D. Nicolaus Prugnerus mathematicus Tubingensis. Sed posteriores, quae videlicet a folio 216 numerantur usque in finem Cyprianus Leovitius a Leonitiae Ducum Palatinorum Rheni mathematicus, constituit, paucis quibusdam exceptis, quae foliis 247, 248, 250, 251 et 282 notantur, quarum autor Prugnerus est.”

²⁵ Személyére lásd: OESTMANN, Günther, *The Astronomical Clock of Strasbourg Cathedral, Function and Significance*, English translation by Irwin, Bruce W., Leiden, Brill, 2021 (Scientific Instruments and Collections, 8), 33–34.

jának érdeklődése homlokterében a német fejedelmek álltak, a horoszkópgyűjtemények zömét általában kitevő pápák, humanisták és egyéb híres reneszánsz személyek elég alacsony számban képviseltetik magukat, a kötet végére szorulva (pp. 141–150, 167–215). A kézirat legtöbb horoszkópja alatt viszonylag hosszabb, 10–20 soros német nyelvű asztrológiai elemzés olvasható.

Mátyás horoszkópjában a születés percét felfele kerekítették.

Az ábra alatt az alábbi német nyelvű szöveg olvasható:²⁶

Wo das die rechte figur und geburt ist, an welchem ich doch nit ein wenig zweiffel, würdt kein solche herrligkeit und dignitet angezaigt, wie es sich doch in seinem leben sehen hat lassen. Der Mon im ascendent hat wohl etwas gethan, so er aber in seinem detrimento ist, kan er für sich selber solches nit thuen. Wiewol Jupiter den Mon durch den trinum ansicht, hat aber im ascendent kein dignitatem. So ist cauda traconis bey der linien des auffgangs, hette im gewislich an den augen schaden zugefügt. So dan der stern, so bina nebulosa haist, auch gerade im ascendent stehet, der herr des zehenden und des halben der herrligkait, Mars ist unter der Sonnen verbrandt, und sicht Saturnus Martem und die Sonnen, durch den vierdten aspect gantz ubel an. Mercurius im wasserman hat ein grosses und gwaltiges ingenium und verstandt gebenn.

Ha a képlet és a születés[i adat] helyes [is], amiben nem is kicsit kételkedem, nem mutat olyan fenséget és méltóságot, miként az még [a király] életében látható volt. Az ascendenten álló Hold bizonyára csinált valamit,²⁷ mivel azonban száműzetésben van, ilyesmit önmaga számára nem tehet. Noha a Jupiter a Holdra trigont vet, az ascendenten [jelében] azonban nincs méltósága [a Holdnak].²⁸ Ahogy a Sárkányfarok²⁹ az ascendenten áll, az bizonyosan ártott volna a [király] szemének. Azután pedig a csillag, amelyet a „két ködös”-nek hívnak,³⁰ szintén pontosan az ascendenten áll, a tizedik [ház] és ezért a fenség ura, a Mars a Nap sugarai

²⁶ Mátyás királynak, II. Lajosnak és Szapolyai Jánosnak a Pal. lat. 1423 jelzetű kéziratban található horoszkópjainak az átírása már megjelent: POLÍVKA, Miloslav, *Středoevropští panovníci a jiné pozoruhodné osobnosti z přelomu středověku a novověku očima dvou hvězdoporců = Per saecula ad tempora nostra*, Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, uspoř. Jiří Mikulec, Miloslav Polívka, Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, 2007, I, 123–127. A kiadás azonban viszonylag sok hibát tartalmaz, ezeket most javítom. A latin szövegektől eltérően a német nyelvűekben a kis- és nagybetűk helyesírását nem egységesítettem.

²⁷ A jegyzet szerzője azt fejtegeti, hogy bár a Hold a születéskor a horizonton kelt fel, nem áll jól a horoszkópban, ezért nem jelölheti mindazokat az előnyös tulajdonságokat, amikkel az uralkodó a valóságban rendelkezett.

²⁸ Merthogy a Bakban a Hold száműzetésben van.

²⁹ A Sárkányfej és a Sárkányfarok (latinul caput draconis és cauda draconis) a Hold felszálló, illetve leszálló csomópontját jelenti, vagyis a Hold pályájának és a Nap pályájának (az ekliptikának) a két metszéspontját. Ezeket az indiaiak iktatták be a bolygók sorába, és az elnevezés is tőlük származik.

³⁰ A latinul Ascella néven ismert ζ Sagittarii A és ζ Sagittarii B csillagokról van szó, melyek együtt kettős csillagot alkotnak.

által égetett, és a Szaturnusz által a Marsnak és a Napnak adott kvadrát nagyon rossz. A Merkúr a Vízöntőben nagy és erős természetet és értelmet adott [neki].

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10667, p. 4. és p. 25.

A 16. század második felében, német közegben keletkezett horoszkópgyűjteményben a reneszánsz híres alakjai mellett helyi frankföldi személyek is helyet kapnak. A kéziratban számos különböző kéz követi egymást. A 281–283. oldalakon a Demminger család tagjainak horoszkópjait találjuk, alattuk fényszögtáblázattal; ez a fajta alaposság gyakori használatot feltételez. A 372–373., 375. oldalakon a nürnbergi Pfister család tagjainak horoszkópját találjuk, szintén fényszögtáblázattal; a kézirat akkori használója meg is nevezi lányait és feleségét.³¹ A gyűjtemény közepe felé találunk egy 1566-os születést (p. 189.), az előre nyomtatott horoszkópkereket tartalmazó rész vége felé pedig egy 1569-es (p. 290.) és egy 1573-as (p. 283.) születést, ami megközelítőleg datálja a gyűjtemény keletkezését. A kézirat végén található, kézzel rajzolt ábrák között találunk 1573-as (p. 373.) és 1575-ös (p. 372.) születést is, ám későbbit nem. A fentebb ismertetett vatikáni kézirattal szemben a müncheniben a horoszkópok mindenfajta rendező elv nélkül, teljesen véletlenszerűen követik egymást. A német fejedelmek itt is hangsúlyosak, de még ennél is több az itáliai személy. A gyűjtemény összeállítója több helyen jelzi is, hogy egy-egy születési képletet Gerolamo Cardano (1501–1576) horoszkópgyűjteményéből vett át. A vatikáni kézirattal ellentétben a müncheniben a horoszkópok döntő többsége megjegyzés nélkül áll.

A horoszkópok között két helyen is szerepel Mátyás király horoszkópja, és nem teljesen azonos formában. Ahogy fent utaltam rá, a 4. oldalon található, első horoszkóp nagyon közel áll a Garcaeus által közölt változathoz.

A horoszkóp alatt rövid felirat:

Moritur 1500 circa Palmarum festum Viennae.

Eclipsis ☽ in ♃. Coronatur 1464, D:18 Martii H 14 M 4

Electur 1458. 23 Januarii H 22 M 20

Meghalt 1500-ban, virágvasárnap ünnepe körül, Bécsben. Holdfogyatkozás a Bakban. Megkoronázták 1464. március 18-án 14 óra 4 perckor [vagyis: március 19-én hajnali 2 óra 4 perckor]. Királlyá választották 1458. január 23-án 22 óra 20 perckor [vagyis: január 24. délelőtt 10 óra 20 perc].

³¹ A kézirat részletes leírását lásd: REMAK-HONNEF, Elisabeth, HAUKE, Hermann, *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis*, Teil 4, *Katalog der lateinischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München*, Series nova. Ps. 1, *Die Handschriften der ehemaligen Mannheimer Hofbibliothek Clm 10001–10930 ausgenommen die Codices Lullani (Clm 10493–10658) und die Sammlung Camerarius (Clm 10351–10431)*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1991, 195; *Catalogus codicum astrologorum Latinorum*, I. *Les manuscrits astrologiques latins conservés à la Bayerische Staatsbibliothek de Munich*, David Juste éd., Paris, CNRS, [2011] (Documents, études et répertoires / l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, 81), 127.

A születési adatokat tartalmazó négyzetben olvasható 'polus 48' felirat azonban arra utal, hogy az eredeti szerző vagy a másoló nem volt tisztában Mátyás születési helyével (Kolozsvár szélessége 46° 47').

A 25. oldalon található második horoszkópon a 11. ház csúcsa már helyesen szerepel. A bolygók hosszúsági értékei mellett itt is megtaláljuk a szélességüket is. A szélességi adatok pontosan megegyeznek a lipcsei horoszkópban olvashatókkal, ám ott a Mars és az MC fokszáma eltérő. A második müncheni horoszkóp alatt az alábbi szöveget találjuk:

Electio huius regis facta anno 1458 Januarii Die 23
H 22 28. Coronatio anno 1464. Die Martii
18 H 20 40.
Moritur anno 1490 Viennae circa festum Palmarum et ex directione ☽ nae apparet

Ennek a királynak a megválasztása 1458. január 23-án 22 óra 28 perckor történt [vagyis: január 24. délelőtt 10 óra 28 perc]. Koronázása: 1464. március 18. 20 óra 40 perc [vagyis: március 19-én reggel 8 óra 40 perckor]. Meghalt 1490-ben, Bécsben, virágvasárnap ünnepe körül, [amint] a Hold irányából látszik is.

V. László horoszkópjai

A fent tárgyalt – nyolc új Mátyás-horoszkópot tartalmazó – hét kéziratból (a müncheniben kétszer szerepel) négyben megtaláljuk V. László magyar király horoszkóját is. Mind a négy kézirat a horoszkópnak ugyanazt, a már ismert változatát³² hozza, kisebb elérésekkel. A már korábban megismert, BSB Clm 27003 jelzetű kéziratban szereplő V. László-horoszkóphoz képest itt négy eltérést találunk, melyek mind a négy új kéziratban közösek:

- a Merkúr a 6. házból helyesen átkerült az 5. házba,
- a szerencsepont Halak 23 fok 28 perc helyett Halak 23 fok 58 perc (másolási hiba),
- a Szaturnusz Bika 2 fok 47 perc helyett Bika 2 fok 45 perc (szintén másolási hiba),
- a sarokházakon kívül minden más házcsúcs értékét egész fokra kerekítették.

Ezen kívül az egyes kéziratokban az alábbi egyedi sajátosságokat találjuk:

Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 60. v.

A horoszkóp felirata így szól: *Ladislaus Alberti Austriaci Imperatoris filius posthumus ex matre Elizab. filia Sigismundi Imp. Rex Ungariae et Bohemiae* (László, Albert osztrák császár utószülött fia Erzsébettől, Zsigmond császártól, Magyarország és Csehország királya [mármint László]).

³² VESZPRÉMY 2021, i. m. 303–307.

A Hold tévedésből átkerült a 12. házból a 11. házba.
A horoszkóp alatt az alábbi szöveg olvasható:

Hic dum sponsam expectat Caroli Francorum regis filiam, in ipso apparatus nuptiarum Pragae veneno necatur in flore iuventutis et gloriae culmine, anno aetatis sue 18 Christi 1457. sicut predixerat Joannes Regiomontanus eo quod ♄ peregrinus ex ♀ steterat, et ♃ in VIII.

Mialatt a menyasszonyt várta, Károlynak, a franciák királyának a lányát, esküvői díszben, Prágában mérge által megöletik, ifjúsága virágában és dicsősége csúcán, 18 éves korában, Krisztus 1457. évében, ahogy azt előre megjósolta róla Johannes Regiomontanus abból, hogy a Szaturnusz peregrin,³³ oppozícióban állt [az aszcendenssel] és a Mars a nyolcadik [ház]ban.

A rövid, néhány soros szöveg igényes, irodalmi megfogalmazása érdemessé teszi párhuzamok keresését. Az „in ipso gloriae culmine” szavakat Enea Silvio Piccolomini, V. László egykori nevelője használta a király halálának leírásakor.³⁴ Tőle vette át műveinek fordítója, Peter Eschenloer saját *Historia Wratislaviensis* című írásában.³⁵ A horoszkóp alatti jegyzet írója valószínűleg szintén ismerte és használta a későbbi pápa beszámolóját. A horoszkóp alatti jegyzetet szinte szó szerint megtaláljuk Paul Eber (1511–1569) *Calendarium historicum* című művében, aki a horoszkóp feliratát és az alatta lévő jegyzetet az alábbi módon kapcsolta össze: „Ladislaus Ungariae et Bohemiae Rex, Alberti Austriaci Imperatoris posthumus filius ex matre Elisabetha, filia Sigismundi imperatoris, dum sponsam expectat Caroli Francorum Regis filiam, in ipso apparatus nuptiarum Pragae veneno necatur in flore iuventutis et gloriae culmine, anno aetatis decimo octavo, Anno Christi 1457.”³⁶ Vagyis: László, Magyarország és Csehország királya, Albert

³³ Az asztrológiában azt nevezik így, amikor egy égitest nem áll semmilyen méltóságban, se erőben, sem rangvesztésben (nem áll domiciliumban, exaltációban, száműzetésben vagy esésben), hanem teljesen semleges viszonyul az állatövi jelhez, amiben áll. Csak áthalad rajta, mint egy zarándok. „Idegen”-nek is mondták a 20. századi magyar asztrológiai szaknyelvben.

³⁴ PICCOLOMINI, Aeneas Silvius, *Historia Bohemica*, hrsg. von Hejnic, Joseph und Rothe, Hans, Bd. 1. *Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes*, besorgt von Hejnic, Joseph, mit einer deutschen Übersetzung von Udolph, Eugen, Köln [etc.], Böhlau, 2005 (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B, Editionen, N. F. 20,1), 614. (5.407).

³⁵ „Ladislaus nobilissimus adolescens duo de XX^{ti} natus annos in ipso etatis flore, in ipso glorie culmine, tot regnis tot gentibus imperans, tot deliciis atque opibus affluens, intra sex et triginta horas, postquam egrotare cepit, extinctus est.” (László, igen nemes fiatal, kettő híján húszéves, virágkorában, dicsősége csúcán, oly sok királyságot és nemzetet irányítva, oly sok élvezetben és vagyonban bővelkedő, 36 órán belül, miután gyengélkedni kezdett, elhunyt.) ESCHENLOER, Peter, *Historia Wratislaviensis*, hrsg. von Markgraf, Hermann, Breslau, Josef Max & Comp., 1872 (Scriptores Rerum Silesiacarum, 7), 14.

³⁶ *Calendarium historicum* conscriptum a Paulo EBERO, Vitebergae, Johannes Crato, 1571, 373. Korábbi tanulmányomban (VESZPRÉMY 2021, i. m. 311) Eber születési évét hibásan adtam meg, 1511

osztrák császár utószülött fia Erzsébettől, Zsigmond császár lányától, a menyasszonyt, Károlynak, a franciák királyának a lányát várva, esküvői díszben, Prágában méreg által meghalt, ifjúsága virágában és dicsősége csúcán, 18 éves korában,³⁷ Krisztus 1457. évében.

Már korábban láttuk, hogy Eber, az asztrológiáért rajongó Melanchthon és az asztrológus Georg Joachim Rheticus barátja, fontos szerepet játszott a horoszkóp-adatok hagyományozódásában és a horoszkópgyűjtemények létrejöttében.³⁸ A következő évszázadban a horoszkóp és Eber szövegének egyes szófordulatait megtaláljuk a történeti forrásokat gyűjtő svájci jogász, Melchior Goldast (1576/1578–1635) munkájában (kiemelés tőlem):

„Anno MCCCCLVII. Ladislaus Bohemiae & Hungariae rex, iuuenis octodecim annorum, *in ipso apparatu nuptiarum*, quas celebraturus erat cum *Caroli VII. regis Galliae filia*, veneno tollitur *Pragae*, ubi *sponsam expectabant*. Cuius parricidi crimen a plerisque in Joannem Rockizanum, archiepiscopum Hussitam & Georgium Podiebradum auctorem coniicitur, suspicionem auxit Georgii postea ad regnum assumptio.”³⁹

1457. László, Csehország és Magyarország királya, tizennyolc éves fiatal, annak az *esküvőnek a díszes öltözetében*, melyet VII. Károlynak, Gallia királyának a lányával készült ünnepelni, *méreg által* megöletik Prágában, ahol a *menyasszonyt várták*. Ezt a főbenjáró bűnt a legtöbben Jan Rokycana huszita érsekkel és Podjebrád Györggyel mint felbújtóval kötötték össze, mely gyanút növelte, hogy György azután a királyságra emelkedett.

Illetve később:

„At Ladislaus anno MCCCCLIX. *in ipso nuptiarum apparatu*, quas cum *filia Caroli VII. Francorum regis* sibi desponsa celebraturus erat, *veneno* exstinguitur, & simul in eo altera stirps Austriaca in successione regnorum Hungariae & Bohemiae.”⁴⁰

És László 1459-ben, annak az *esküvőnek a díszében*, melyet VII. Károlynak, a franciák királyának a vele eljegyzett lányával készült ünnepelni, *méreg által* elhunyt, és benne hasonlóképpen [kihalt] a Magyarországot és Csehországot öröklő másik osztrák ág is.

Goldast a jegyzeteiben többek között Enea Silvio Piccolominire, a Thuróczi-kronikára és Bonfinire is hivatkozik.

a helyes évszám. Születési horoszkópját megtaláljuk például a müncheni kéziratban: München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10667, p. 218.

³⁷ Valójában három hónap választotta el ettől az életkortól.

³⁸ VESZPRÉMY 2021, i. m. 306, 311.

³⁹ Melchioris GOLDASTI Heiminsfeldii *De Bohemiae Regni, incorporatarumque provinciarum, iuribus ac privilegiis, necnon de hereditaria Regiae Bohemorum familiae successione*, Francofordiae, Joannis Jacobi Porffii, 1627, 168.

⁴⁰ GOLDAST 1627, i. m. 655.

Lipce, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 55. v.

A horoszkóp másolója kihagyta a holdcsomópontokat, viszont feltüntette a Cor leonis (Regulus) állócsillagot, de csak a házhelyzetét, a pontos értékét nem.

A horoszkóp alatt megtaláljuk a már ismert anekdotát,⁴¹ amelyben Regiomontanus V. László horoszkópját veti össze a sajátjával – ezúttal azonban egy betoldással, ami arra utalna, hogy a német csillagász megjósolta volna az ifjú király méreg általi halálát.⁴²

Schonerus ad Philippum Melanthon: ☿ almuten ♂ precedentis, in qua ☽ fere tota eclipsatur, periit toxico, sicut ei predixerat Regiomontanus, eo quod ♃ peregrinus ex ♂ ascendentis steterat, & ♀ in 8va. Regiomontani hec sunt verba: ascendens nativitatibus meae non differt ab ascendente huius Ladislai per 12 gradus. Ergo officio amicitiae [faciet mihi]⁴³ natus iste. Morietur toxico. ♃ in nativitate mea est ☽ in nativitate eius, item in loco ☉ nativitate mea est ♀ in eius. In loco ♃ in mea est ⊕ in eius. Item loca ☽ in ambabus nativitatibus △ se respiciunt.

Schöner Philipp Melanthonhoz: a Merkúr az almuten⁴⁴ a [Nap és a Hold] megelőző oppozíciójában, amikor majdnem teljes holdfogyatkozás volt,⁴⁵ meghalt

⁴¹ VESZPRÉMY 2021, i. m. 304.

⁴² V. László hirtelen és jobbra előjel nélküli halálát a kortársak jobb híján pestisnek vagy mérgezésnek tulajdonították, bár egyik feltételezést sem támogatta komoly bizonyíték. Orvosi vizsgálatoknak köszönhetően ma már tudjuk, hogy a fiatal uralkodó akut B-limfoblasztos leukémiában halt meg. Magyar nyelven részletesebben lásd: PAPAJÍK, David, *V. László magyar és cseh király halálának oka = Történelmi Szemle*, 58(2016), 1, 115–126. – Szintén méreg általi halálról tudott Gerolamo Cardano (1501–1557) *Libelli duo* (1543) című művének egy bécsi példányába bemásolt horoszkóp. „Peryt toxico Pragae anno etatis sue 19 per subordinationem Georgy Podobrat, ut dicitur.” (Meghalt méreg által Prágában, 19 éves korában, Podjebrád György utasítására, ahogy beszélük.) CARDANI, Hieronymi ... *Libelli duo*, Norimbergae, 1543, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und Alte Drucken 72.X.5. A szöveg folytatását lásd: VESZPRÉMY 2021, i. m. 304, 10. jegyzet. – V. László (pontosabban a mögötte álló tanácsadói csoportok) francia házassági tervére lásd: GYÖRKÖS Attila, *V. László házassági terve, Diplomáciai fordulat 1457-ben? = Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*, szerk. Györkös Attila, Kiss Gergely, [Debrecen], Debreceni Egy. K., 2013 (*Speculum Historiae Debreceniense*, 13), 271–290; CSERNUS Sándor, *V. László franciaországi követségének forrásaihoz, Tours, 1457. december = Via Sancti Martini*, Szent Márton útjai térben és időben, szerk. Tóth Ferenc, Zágorhidi Czigány Balázs, Bp., MTA BTK, 2016, 165–189.

⁴³ A jelölt helyről értelmileg hiányzik a következő két szó: 'faciet mihi'. Vö. VESZPRÉMY 2021, i. m. 304, 10. jegyzet.

⁴⁴ Az 'almuten' (arabul 'al-mubtazz', „a győztes”) azt a bolygót jelentette, mely minden lehetséges méltóság szerint a legjobban állt a horoszkópban.

⁴⁵ A NASA adatbázisa szerint a király születését megelőző oppozíció 1440. február 18-án valóban holdfogyatkozás is volt egyben, és Magyarországról is látható volt. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCLEmap/1401-1500/LE1440-02-18P.gif> Lásd még: OPPOLZER 1887, i. m. 365.

méreg által, ahogy neki Regiomontanus megjósolta, abból, hogy a peregrin Szaturnusz szemben állt az aszcendenssel, és a Mars a 8. házban. Regiomontanus szavai: az én születési horoszkómom aszcendense csak 12 fokkal tér el ennek a Lászlónak az aszcendensétől. Tehát barátságból segíteni [fog engem]. Méreg által fog meghalni. A Jupiter [helye] az én születési horoszkópomban [megegyezik] a Holdéval az ő születési horoszkópjában, a születési horoszkómom Napja helyén pedig a Mars van az övében. Az én Szaturnuszom helyén a szerencsepont van az övében. A két horoszkópban a Hold pedig trigont zár be egymással.

Hamburg, Bibliothek des Christianeums, R Ab 3 h/31.3, p. 34.

A horoszkópon a Cor leonis házhelyzete feltüntetésre került.

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10667, p. 32.

A horoszkóp másolója szintén kihagyta a holdcsomópontokat. Itt már a sarokházak csúcsai is egész fokra vannak kerekítve. A Mars helyzete Ikrek 23 fok 31 perc helyett tévesen Ikrek 22 fok 21 perc (másolási hiba).

Az a tény, hogy V. László és Mátyás horoszkópja együtt fordul elő mind a négy kéziratban, kétségkívül azt mutatja, hogy a hétből ez a négy szorosabb kapcsolatban áll egymással. Ezt már a Mátyás horoszkópjánál tárgyalt másolási hibák is megerősítik: a gothait és a lipcseit összekapcsolja a Mars téves helyzete, a hamburgit és a lipcseit az MC téves fokszáma, a lipcseit és a münchenit a bolygók szélességi értékeinek jelenléte. Ezen kívül a gothai, a lipcsei és a müncheni kéziratban ugyanazokat az adatokat (királlyá választás, koronázás, halál) tartalmazó jegyzet kíséri a horoszkópot, az előbbiben hosszú, az utóbbi kettőben rövid formában. V. László horoszkópjának esetében szintén a lipcsei horoszkóp a „közös nevező”: a hamburgihoz a Cor leonis csillag jelölése, a münchenihez a holdcsomópontok hiánya kapcsolja. Mindez a lipcsei kézirat központi szerepére mutat rá a horoszkópok hagyományozódásában.

II. Lajos király horoszkópjai

II. Lajos jelenleg ismert valamennyi horoszkópja ugyanarra a napra, a király helyes születésnapjára van felállítva. Kisebb eltérések az aszcendens fokszámában találhatók, ezeket az alábbi táblázat foglalja össze. Az elbeszélő források szerint Lajos délelőtt fél tizenkettőkor született.⁴⁶ Ha a valós helyi időt átszámítjuk helyi középidejébe, ez 11:35:30-nak felel meg, és egy Mérleg 9 fokos aszcendens tartozna hozzá. Az aszcendens szempontjából tehát a legpontosabb a Sixtus ab Hemminga asztrológiaellenes könyvében közölt horoszkóp. (Ő az egyetlen, aki szögperce pontos értéket közöl.)

⁴⁶ ORTVAY Tivadar, *Mária, II. Lajos magyar király neje, 1505–1558*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1914 (Magyar Történelmi Életrajzok, 60), 28.

Kézirat	Aszcendens	Bolygópozíciók
Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 1208, fol. 52. v.		fokra
Lipce, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 23. r.	Mérleg 8°	fokra
New York, Columbia University, Rare Book and Manuscript Library, Plimpton 226, fol. 7. r.		fokra
Sixtus ab Hemminga: Astrologiae, ratione et experientia refutatae liber. Antverpiae, 1583, 149.	Mérleg 8° 47'	szögpercre
München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10667, p. 240.	Mérleg 10°	szögpercre
Johannes Garcaeus (Johannes Gartzte): Astrologiae methodus. Basileae, 1576, 379.		szögpercre
Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 63. v.	Mérleg 12°	fokra
Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 241.	Mérleg 14°	szögpercre
Hieronymus Cardanus (Gerolamo Cardano): Libelli duo. Norimbergae, 1543, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und Alte Drucken 72.X.5	Kos 25°	fokra

Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 63. v.

A horoszkóp felirata: *Ludovicus filius Ladislai primogenitis filii Casimiri rex Ungariae et Bohemiae* (Lajos, Ulászló elsőszülött fia, aki Kázmér fia, Magyarország és Csehország királya). A Hold helyzete kis eltéréssel szerepel, a szokásos Nyilas 3 fok helyett Nyilas 2 fok. A Mars helyzetét elírták, Szűz 21 fok helyett 2 fok olvasható az ábrán.

A horoszkóp alatti szöveg:

Coronatus est rex Ungariae anno aetatis secundo. Occubuit in praelio contra Turcorum imperatori Solymannum inter Budam et Quinqueecclesias, anno aetatis 20. Ducum suorum importunis sollicitationibus ad praeliandum compulsus, et ab equitatu suo nudatus, dissipato a Turcis exercitu, ipse fugiens in loco palustri ab equo collapse oppressus est, et 15000 Christianorum desiderata, ac Buda antiqua regum Ungaricorum sedes per deditionem a Turcis occupata anno Christi 1526. Sic Jovius.

Magyarország királyává koronázták kétéves korában. Elesett csatában Szulejmán, a törökök császára ellen Buda és Pécs között húszéves korában. Vezéreinek alkalmatlan sürgetésére csatára kényszerült. A saját lovasságától megfosztva, selegét a törökök szétszórták, ő menekülés közben egy mocsaras helyen a lováról leesve legyőzetett. Tizenötezer keresztény veszítette életét. Budát, a magyar királyok ősi székhelyét feladták, így azt a törökök elfoglalták Krisztus 1526. évében. Így Jovius.

Mint korábban a gothai V. László-horoszkóp esetében is, ez az idézet Paul Eber *Calendarium historicum*ából származik,⁴⁷ ami a kézirat keletkezését 1550 utánra helyezi. Jovius, vagyis Paolo Giovio (1483?–1552) három művében is tárgyalja II. Lajost és a mohácsi csatát,⁴⁸ az idézet valószínűleg nem szó szerinti, hanem parafrázis.

Lipce, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 23. r.

Az ábrán minden bolygópozíció és házcsúcs egész fokra kerekített, így a legközelebb ahhoz a II. Lajos-horoszkóphoz áll, amit Huszti József közölt a Reg. lat. 1208 jelzetű vatikáni kéziratból.⁴⁹ Az a két különbség, hogy a lipcsei kézirat ábráján a Merkúr és a Jupiter is a helyes állatövi jelbe és házba került.⁵⁰

A horoszkóp alatt az alábbi sorok olvashatók:

ñ significator mortis solus a predominio in suis
detrimentis significat eum in aquis profundis vel
puteis moriturum. Sicut factum est anno 1526.
cum a Turca Solimanno eius in aquis vitam
finierat.

A Szaturnusz, a halál jelölője, egyedül [vagyis más bolygótól kapott fényszög nélkül], csúcsról a romlásba az jelenti, hogy mély vízben vagy kútban fog meghalni. Így is történt 1526-ban, amikor a török Szulejmán által vízben véget ért az élete.

⁴⁷ EBER 1571, i. m. 284. – A szöfordulatok később több más szerzőnél felbukkannak. Közülük az időben közelebb esőek: SIGLERI, Michaelis, *Chronologia rerum Hungaricarum, Transylvanicarum et vicinarum parvinciarum* = BEL, Matthias, *Adparatus ad historiam hungariae ...*, Posonii, Typis Joannis Pauli Royer, 1735, 66–67. (A krónika 1563-ban született.) Magyar fordítása: SIEGLER Mihály, *A magyarok, az erdélyiek és a szomszédos tartományok történetének kronológiája = Krónikáink magyarul*, III/2., vál. és ford. Kulcsár Péter, Bp., Balassi, cop. 2007 (Történelmi Források, 3), 67–108; FRITSCH, Marcus, *Meteororum, hoc est, impressionum aerearum et mirabilium naturae operum...*, Noribergae, 1563 (az 1526-os évnél), C. SUEVI Leorini Elysii, *Adagia Plautina*, Gorlicii, Ambrosius Fritsch, 1584, 100; BUNTING, Heinrich, *Chronologia catholica...*, Magdeburgi, Excudebat Salomon Richtzenhan, Typis & sumptibus Ambrosij Kirchneri, 1608, 486.

⁴⁸ TÓTH Gergely, *Bűnbakképzés és propaganda, Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban* (I. rész: a 16. század történetírása) = *Több mint egy csata, Mohács*, Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben, szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs, Bp., MTA BTK, 2019 (Mohács, 1526–2026), 75–148, 88.

⁴⁹ HUSZTI 1928, i. m. 1. és 2. oldal közötti tábla.

⁵⁰ A Merkúr a téves Oroszlán 14 fok helyett Oroszlán 1 fokra (a valóságban még a Rák 28. fokán állt), a Jupiter pedig a téves Oroszlán 18 fok helyett Szűz 12 fokra (valójában a 13. fokon állt) került. (Az égitestek helyzetének ellenőrzése a Placidus 4.5.1058 programmal történt.)

New York, Columbia University, Rare Book and Manuscript Library, Plimpton 226, fol. 7. r.

A Nap helyzete tévesen Rák 12 fok a Rák 17 fok helyett. A horoszkópot átteték az egyenlő házrendszerbe, ennek megfelelően valamennyi ház az aszcendens 8 fokos házcsúcsában osztozik. Mivel így az MC már nem a 10. ház csúcsa, azt külön megadták a középső négyzetben: Cor [coeli] 11 ☿.

A horoszkóp alatt az alábbi mondat olvasható:

Interiit in fuga 1526.

Meghalt menekülés közben 1526-ban.

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 241.

A kéziratban II. Lajos horoszkópjának egy új, eddig ismeretlen változata található, ami nem egyezik meg pontosan a korábban ismert változatokkal.⁵¹ A születési idő is későbbi, délelőtt 11:30 helyett 11:58, és a bolygópozíciókban is kisebb eltérések láthatók.

A horoszkóp alatt az alábbi értékelés olvasható:

Dieser herr, nach dem sein kon.[igliche] wir.[de] gemainer Christenhait zu gutem selbst aigner personn wie der den Erbfeindt derselbigen gezogen, und als sich ein flucht zugetragen, soll dieselbig in ein moß komen sein, und wie gesagt, daselbst bliebenn. Actum 1526 im monat Augusto, seines alters inn das 21 jahr gangen, als die Directio gradus Horoscopi komen ist zu dem Termino Martis.

Ezen [király] úr, miután ő királyi felsége az egész kereszténység javára saját maga is az ősellensége ellen vonult, majd, amikor menekülőre vette, úgy esett, ő maga egy mocsárba jutott, és ahogy mondtuk, ott is maradt. Történt mindez 1526. augusztus havában, [a királyi felség] életének 21. évében járva, amikor az aszcendens fokának a direkciója elérte a Mars terminusát.

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10667, p. 240.

II. Lajos horoszkópjának a Garcaeus által közölt változata,⁵² megjegyzések nélkül.

Szapolyai János horoszkópjai

Szapolyai Jánosnak az alább ismertetett hat horoszkópja mind ugyanarra a téves születési dátumra van felállítva, 1490. március 29-ére. Ebből az év Mátyás halálának az éve, a dátum pedig Mátyás koronázásának a napja. Ezek után kérdéses, vajon a horoszkópokban közölt óra-perc adat mennyire megbízható.

⁵¹ Ezekre lásd: VESZPRÉMY 2021, i. m. 308–309.

⁵² VESZPRÉMY 2021, i. m. 308–309.

A hat horoszkóp közül négynek ugyanaz az aszcendense, Mérleg 12 fok. A karlsruhei horoszkópban minden házcsúcs mechanikusan el van tolva 3 fokkal, így az aszcendens is Mérleg 15 fok. Kepler horoszkópgyűjteménye csak a születési adatot őrizte meg, ábra nem készült hozzá. A horoszkópok közül hármat, a gothait, a lipcseit és a New York-it szorosan összekapcsolnak az alábbi tényezők: 1. mindháromban a Szaturnusz az egyetlen égitest, amelyiknek a pozíciója szögpercre ki van számolva, minden más horoszkópelem csak egész fokra van megadva. 2. Az egymáshoz közelálló Mars és Vénusz mindhárom kéziratban azonos fokszámon szerepel, míg a másik kettőben, a vatikániban és a karlsruheiben nem. 3. Mindhárom horoszkópban szerepel a Merkúr mellett egy sajátos szimbólum, ami valószínűleg az égitest feltételezett retrográd mozgására hivatott utalni (valójában ekkor nem volt retrográd a Merkúr). 4. Ezen kívül mindhárom kézirat azonos szavakkal adja meg Szapolyai születési helyét. Ennek a három kéziratnak, a gothainak, a lipcseinek és a New York-inak a közeli rokonságára már Mátyás király horoszkópjainak a tárgyalásakor felhívtam a figyelmet.

A vatikáni horoszkópot a gothaihoz kapcsolja az a körülmény, hogy mindkettő hasonló módon nevezi meg Szapolyait: 'Johannes weivoda Transylvaniae postea rex Hungariae' (János erdélyi vajda, később Magyarország királya) a gothaiban, 'Johannes wueida rex Hungariae' (János vajda, Magyarország királya) a vatikániban. Ezzel szemben a másik három horoszkóp 'Johannes rex Hungariae' (János, Magyarország királya) néven szerepelteti Szapolyait. Ezen kívül a gothai és a vatikáni horoszkópban is feltüntették a szerencsepontot, bár a vatikániban a fokszámát nem írták ki külön, egyszerűen rárajzolták a házcsúcsra, ami mellett áll.

Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 62. v.

A horoszkópon a születési hely megadása: 'In arce 8 miliaribus distante a Vienna versus Ungariam' (egy Bécstől Magyarország felé 8 mérföldre eső várban).

A horoszkóp alatti jegyzet:

Hic Johannes Weivoda Transylvaniae duxit coniugem Isabellam, Sigismundi regis Polonici filiam, Sigismundi Augusti sororem, quorum nativitates inferius ab sint folio secundo et tertio sequuntur.

Ez a János erdélyi vajda Izabellát, Zsigmond lengyel király lányát, Zsigmond Ágost nővérét vette feleségül, az ő horoszkópjai megtalálhatók alább a következő második és harmadik lapon.

Lipcse, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 22. v.

Szapolyai születési helyét így adja meg a forrás a születési adatokat tartalmazó négyzetben: '8. miliaria a Vienna Ungariam versus' (8 mérföldre Bécstől Magyarország felé). A horoszkópára egy elírást tartalmaz: a 7. ház csúcsa Kos 12 helyett tévesen Kos 13 fok.

A horoszkóp alatt az alábbi egysoros asztrológiai megjegyzés olvasható:

Rebelles regni fiunt, qui habent ☽ ex ☐ vel ☿ ☉.

A királyság lázadóivá válnak, akiknek a Holdja kvadrátban vagy oppozícióban áll a Nappal.

New York, Columbia University, Rare Book and Manuscript Library, Plimpton 226, fol. 6. v.

A horoszkóp egyenlő házrendszert használ, ezért az MC külön feltüntetésre került: Cor [coeli] 16 ☿

A horoszkóp alatt egysoros megjegyzés olvasható: 'Natus 8 miliar[ia] a Vienna' (Bécsből 8 mérföldre született).

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 41.

A horoszkóp alatt az alábbi német nyelvű szöveg olvasható:

Diesen hat der Mon im zehenden hauß seinem aigen zaichen die herrligkeit bedeutet und angezaigt. Ist aber Saturnus durch die opposition im gar zuwider gestanden und deshalb für und für gehindert. So hat auch den Monn kein anderer planet erhalten mögen. Venus, welche uber den ascendent regiret, felt in das sechste und zu allem ungluck in die coniunction Martis, hat in solchem gar nit helffen mögen. Aber in ihrer bedeutung bey Marte und in Martis hauß, glaube ich, das sie das beste gethan habe, welches auch Mercurius im hauß Veneris bey dem Iupiter anzaigt. Iupiter im achten hauß hat kein bösen todt anzaigt, doch mag er woll selber ihme ein ursach gewesen sein seines todts, so dan des ersten und des achten ein herr ist, nemlich Venus, welche ohne das nit am glucklichsten in der figur gestanden ist.

Ennek [a királynak] a Holdja a tizedik házban a saját jelében áll, ami fenséget jelent és jelez. Azonban a Szaturnusz az oppozíció által nagyon ellenszegül neki, és ezért újra és újra akadályozta. Így a Holdat semmilyen más bolygó nem tudta megtartani(?). A Vénusz, ami az aszcendens ura, a hatodik [házba] esik, és nagy szerencsétlenségre együtt áll a Marssal, ebben egyáltalán nem tudott segíteni. De a Marssal és a Mars házában való [helyzetének] a jelentése [ellenére] én azt hiszem, hogy megtette a legjobbat, amit szintén jelez a Merkúr is a Vénusz házában a Jupiterrel. A Jupiter a nyolcadik házban nem jelzett rossz halált, jóllehet akár önmaga is saját halálának kiváltója lehetett, minthogy az első és a nyolcadik [háznak] az ura ugyanaz, és pedig a Vénusz, ami egyébként sem állt a legszerencsésebben a képletben.

Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Rastatt 33, fol. 10. r.

A rövidke kézirat mindössze 37 lapból áll. A horoszkópok az esetek túlnyomó többségében a recto oldalakon foglalnak helyet, az utolsó a fol. 19. rectón. A horoszkópok alatt sehol sincs megjegyzés, minden esetben a született neve került az ábra alá, ugyanis a születési adatokat tartalmazó középső négyzet nem került kialakításra, így a kézirat nem is tartalmaz születési adatokat, csak bolygóállásokat. A könyvtár online katalógusa szerint a kézirat 17. századi, ám ez a vélemény csak felületes vizsgálat eredménye lehet. A 2. lap tetején az 'M D XXXV mense Feb-

ruario inscripte' (1535 februárjában íratott bele) szavak olvashatóak. Ez a dátum tökéletesen megfelel a kéziratban szereplő személyek névsorának. A 3. lap versóján az éppen regnáló pápa, III. Pál horoszkópjá található. Szapolyai János horoszkópjá sem személyének érdekessége miatt került a gyűjteménybe, hanem azért, mert 1535-ben ő volt az éppen uralkodó magyar király. Szerencsére tehát a kézirat keletkezése nagyon pontosan datálható, sokkal pontosabban, mint a tanulmányban tárgyalt többi horoszkópgyűjtemény. Az összeállító személye tudomásom szerint nem ismert, ám a kézirat második felében kizárólag püspökök, érsekek és bíborosok szerepelnek, ami arra utal, hogy a kézirat összeállítóját is a magasrangú katolikus főpapok környezetében kell keresnünk. Ezt támasztja alá, hogy minden egyes horoszkóp fölött bibliai idézetek szerepelnek, illetve hogy a gyűjtemény első horoszkópjá, Luther Márton reformátoré fölé az 'Ecce hic positus est in ruinam multorum' (Ím ő sokak romlására lesz, szándékosan hiányos idézet: Lk 2.34) sor került. Szapolyainak az 'Ego ante constitutus sum rex ab eo' (Én szenteltem fel Királyomat, Zsolt 2.6) jutott.⁵³

A horoszkóp nem osztozik azokban a jellegzetességekben, amelyeket Szapolyai többi horoszkópjá kapcsán fentebb felsoroltam. Itt az égitestek közül nem a Szaturnusz, hanem egyedül a Nap adata szerepel szögpercre pontosan, a felszálló holdcsomópont helyzete pedig eltér a többi horoszkópban szereplőtől (Nyilas 24 fok helyett Nyilas 23 fok).

Johannes Kepler horoszkópgyűjteménye

A Kepler horoszkópgyűjteményében⁵⁴ megőrződött adat szintén a többi horoszkópból ismert, téves születési évet tartalmazza, a vatikáni kéziratban közölt hatórás születési adattal, illetve a születési hely megadásával (Bécestől nyolc mérföldre) kiegészítve. A horoszkóp nincs felállítva, az ábra üresen van hagyva.

János Zsigmond horoszkópjai

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 42.

Szintén a Pal. lat. 1423 kéziratban, közvetlenül apja horoszkópjá után, a 42. oldalon II. János magyar király horoszkópjá is feltűnik.

János Zsigmond esetében rendelkezünk a születés órájára vonatkozó elbeszélő forrásokkal, melyek látszólag ellentmondó adatokat közölnek, így érdemes összevetni azokat a horoszkóp adatával.

Siegler Mihály krónikája (1563) szerint János Zsigmond délután fél ötkor született: „Ugyanezen évben [1540], július 7. napján fél órával délután négy után

⁵³ A bibliai idézeteket a Szent István Társulat szerinti fordításban közlöm.

⁵⁴ KEPLER, Johannes, *Gesammelte Werke*, Bd. 21, 2.2. *Manuscripta astrologica*, Manuscripta pneumatica, bearbeitet von Boockmann, Friederike, Di Liscia, Daniel A., München, Beck, 2009, 265.

Budán megszületett Második János, Jánosnak, Magyarország királyának és Izabellának a fia.”⁵⁵

A másik adat: „E házasságból született fia, 1540. július 7-én reggel nyolc órakor, Budán, aki a János Zsigmond nevet kapta” – olvashatjuk Stanislaw A. Srokának a Szapolyai család genealógiájáról szóló, egyébként igen alapos tanulmányában.⁵⁶ Sroka forrása Veress Endre *Izabella királyné* című monográfiája: „Ilyen körülmények közt, midőn saját és ura életéért kellett aggódnia, következett el a nagy nap, 1540. július 7-ike, melyen reggeli 8 órakor Budán, Mátyás király palotájában fiat szült.”⁵⁷ Veress Endre forrása Szerémi György emlékirata (1543). Szerémi szerint János Zsigmond nyolc órakor született: „s a következő évben, amikor 1539. évet írtak, fiat szült, július hónap 15-én, nyolc órakor, Mercurius napján, Mars percében”.⁵⁸ Latin eredetiben: „et postea ad futurum annum dum scribebant anno 1539 peperit masculum in mense Julii Idibus octo hora diei Mercuri, et in minuta Martis”.⁵⁹ Veress Endre értelmezésével szemben tehát Szerémi nem reggel 8 órát ír, hanem egyszerűen csak 8 órát. A korban azonban korántsem egyértelmű, hogy az órákat éjfélről számították: a napkelte sokkal valószínűbb. Ugyanígy az sem biztos, hogy 1 óra itt 60 percet jelent, ugyanis a napoknak és az óráknak az egyes bolygókhoz történő beosztásánál – amit Szerémi szövege is használ – az 1 óra a nappal vagy éjszaka 1/12-ed részét jelenti. János Zsigmond születésének a napján a Nap helyi középido szerint 4:23-kor kelt és 19:46-kor nyugodott, vagyis a nappal 15 óra 23 percig tartott. Ennek az 1/12-ed része kb. 77 perc. Ha ebből nyolcat veszünk, az már 10,26 óra a napkeltétől, vagyis kb. délután 14:40. Szerémi adata tehát valójában szintén egy délutáni, és nem pedig reggeli születést jelent. Egyébként Szerémi az évet és a napot is elrontja (1540. július 7. helyett 1539. július 15-öt ad meg), vagyis nem lenne meglepő, ha az óra közlésekor is pontatlan lenne. Ezek az érvek Sieglér Mihály adata mellett szólnak, bár két forrásunk közül ő az időben távolabbi.

A horoszkóp aszcendense Nyilas 3 fok, ami valós helyi időben 15:58-as születésnek felel meg, ami nagyon közeli Sieglér Mihály délután fél ötös adatához.

Ez alatt a horoszkóp alatt is találunk elemzést:

Der herr des ascendents, Iupiter felt in das achte hauß, sunst sicht er den ascendent und sein hauß gantz glucklich an, durch den dritten aspect, zaigt und bedeutet ein gutte gesundte natur und Complexion, wiewoll er, der Iupiter der

⁵⁵ SIEGLER 2007, i. m. 91. Hivatkozik a forrásra: JAKAB Elek, *János Zsigmond választott magyar király s erdélyi fejedelem élete és uralkodása = Keresztény magvető II.*, szerk. Kriza János, Nagy Lajos, Kolozsvár, 1863, 155–288; itt: 162.

⁵⁶ SROKA, Stanislaw A., *A Szapolyai család genealógiája = Turul*, 79(2005), 3–4, 96–103; itt: 98.

⁵⁷ VERESS Endre, *Izabella királyné, 1519–1559*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1901 (Magyar Történelmi Életrajzok, 39), 74.

⁵⁸ SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, [Erdélyi László fordítását átd. Juhász László], Bp., Magyar Helikon, 1961 (Monumenta Hungarica, 5), 247.

⁵⁹ Szerémi György emlékirata *Magyarország romlásáról, 1484–1543*, Közli Wenzel Gusztáv, Pest, MTA, 1857 (Magyar Történelmi Emlékek, 2. osztály, Írók, 1), 345.

Sonnen gar nahendt ist. Ist aber Venus, welcher uber das sechste regiret, starck bey dem Monn, aber des Regiments und herschafft halben ist kein wunder, das er solches beraubt ist, dan beyde ungluck sampt dem drachenschwantz im zehenden der herligkeit standenn, also wo er schon elter wer wordenn, hette er das konigreich dannoch nicht behaltenn.

Az aszcendens ura, a Jupiter a nyolcadik házba esik, egyébként az aszcendensnek és a saját házának szerencsés fényszöveget ad a trigon által, és egy jó és egészséges természetet és komplexiót⁶⁰ mutat és jelent, noha maga a Jupiter a Naphoz egészen közel van. [Mivel] azonban a Vénusz, amelyik a hatodik [ház] ura, szorosán együtt áll a Holddal, a kormányzat és a királyi hatalom okán nem csodálható, ha ki van fosztva, azután pedig mindkét szerencsétlen [bolygó] a Sárkányfarokkal együtt a tizedikben, a fenség [házában] állt, vagyis ha idősebb is lett volna, akkor sem tudta volna megtartani a királyságot.

Hamburg, Bibliothek des Christianeums, R Ab 3 h/31.3, p. 37.

A hamburgi kéziratban található János Zsigmond-horoszkóp adata 4 óra 30 perc, tehát már nemcsak közelít Siegler Mihály adatához, hanem pontosan azonos azzal. V. László és II. Lajos után ez a harmadik olyan eset, ahol az elbeszélő forrás és a horoszkóp adata pontosan megegyezik egymással.

A horoszkóp alatt semmilyen megjegyzés vagy jegyzet nem olvasható. A vatikáni horoszkóppal ellentétben itt a bolygópozíciók szögpercre vannak kiszámolva, és a szerencsepontot is berajzolták a horoszkópba. A kézirat megelőző oldalán, a 36.-on édesanyja, Izabella királyné születési horoszkópja található, a hagyományosan elfogadott születésnapra felállítva (1519. január 18.), szintén megjegyzés nélkül.

Összegzés

A magyar uralkodók közül I. Ulászló az első, akinek a születési horoszkópját ismerjük,⁶¹ ám az nem került be a horoszkópinformációk európai vérkeringésébe. Ez V. László és Mátyás király esetében a külföldi (osztrák és lengyel) udvari asztrológusok személyén, illetve hagyatékán keresztül történt meg. II. Ulászló horoszkópja szintén krakkói kéziratokban⁶² maradt fenn, illetve Kepler horoszkóp-

⁶⁰ Az ókori–középkori elgondolás szerint a 'complexio', a négy testnedvnek – vér, nyál(ka), sárga epe, fekete epe – az aránya határozta meg egy személy vérmérsékletét.

⁶¹ Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 1963 II, fol. 256. v. A horoszkópra utalt: ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT, Ewa, „Zamek piękny na wzgórzu...” Horoskopy – zapomniane źródło historyczne, Kraków, Księgarnia Akademicka, 2015, 113.

⁶² Biblioteka Jagiellońska BJ 3225 p. 3., Biblioteka Jagiellońska BJ 3227 p. 7. Ez utóbbi horoszkópot régóta ismeri a kutatás, már Szádeczky Lajos felhívta a figyelmet rá 1881-ben. SZÁDECZKY 1881, i. m. 417.

gyűjteményében⁶³ – ez utóbbi mintegy másfél órával korábbi születési időt tartalmaz. II. Lajos születése és uralkodása már a horoszkópgyűjtemények virágkorára esik, így evidens, hogy születési horoszkópja bekerült a többi európai uralkodó és híresség születési képlete közé.

A tanulmányban vizsgált, többségében német eredetű horoszkópgyűjteményekben felbukkanó uralkodói horoszkópok a történészek számára korábban ismeretlen források, még az V. László halálának forrásait a teljesség igényével gyűjtő František Palacký sem ismerte őket.⁶⁴ Ezek a rövidke, vagy csak közismert adatokat tartalmazó, vagy teljes egészében asztrológiai szövegek uralkodóink életét természetesen nem fogják új megvilágításba helyezni, ám művelődéstörténeti értékük mégis van, mivel bepillantást engednek egy hasonlóan érdekfeszítő kérdéskörbe, hogy a kortársak mit gondoltak, mit tudtak ezekről a magyar királyokról.

Bár ismerünk olyan horoszkópgyűjteményeket, melyek szinte kizárólag lengyel személyek születési képleteit tartalmazzák (pl. BJ 3225), érdemes még felhívni a figyelmet rá, hogy a jelen tanulmányban tárgyalt kéziratokban szereplő személyek túlnyomó többsége német és itáliai. Ez ismét rámutat arra az általam korábban már hangsúlyozott tényre, hogy a 16. században az európai asztrológia központja a Német-római Birodalom és Itália volt, és az éves asztrológiai előrejelzések nagy része is itt jelent meg.⁶⁵

Az írásomban tárgyalt, új horoszkópok felbukkanása talán megfoszt minket attól az illúziótól, hogy a 15–16. századi magyar uralkodók valamennyi horoszkópját ismerjük, ugyanakkor kétségkívül tisztábban látjuk azt, hogy a korszakban kik, hol és miért másoltak maguknak horoszkópgyűjteményeket. Bár a kora újkori kéziratot horoszkópgyűjteményekben már megtaláljuk közemberek, városi polgárok horoszkópjait is, akik a személyes ismeretség, rokonság okán voltak fontosak a kézirat birtokosának, az uralkodók egyértelműen más kategóriába tartoznak. Ők híres emberek, akiknek a személyiségén, döntésein országok sorsa múltott. A tanulmányban idézett asztrológiai jegyzetek ezeknek a híres embereknek a legfontosabb életeseményeit, esetleg személyiségük jellemző vonásait foglalják össze, és keresik ezek párhuzamait a horoszkópban: látszik-e az életesemény vagy a jellemvonás a horoszkópból (vagyis helyes-e a születési adat), illetve mi volt az adott életesemény égi oka vagy jelölője.⁶⁶

Az alábbiakban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért az olvasó rendelkezésére bocsátok egy listát a késő középkori magyar uralkodóknak az általam jelenleg

⁶³ KEPLER 2009, i. m. 262.

⁶⁴ PALACKÝ, Franz, *Zeugenverhör über den Tod König Ladislaw's von Ungarn und Böhmen im Jahre 1457, Eine kritische Zusammenstellung und Würdigung der darüber vorhandenen Quellenangaben*, Prag, Calve, 1856 (Abhandlungen der Königl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Folge 5, Bd. 9).

⁶⁵ VESZPRÉMY 2021, i. m. 315.

⁶⁶ Hogy az égitestek mozgását az események okának vagy jelének tekintették-e, az változó volt, azonban kétségkívül az első felfogás volt a sokkal elterjedtebb.

ismert horoszkópjairól. Mindazonáltal egészen bizonyos, hogy a lista még nem tekinthető teljesnek, és a jövőben bővülni fog.

I. Ulászló

Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp, 1963 II, fol. 256. v.
--

V. László

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 27003, fol. 25. v.

Götha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 60. v.
--

Lipce, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 55. v.
--

Hamburg, Bibliothek des Christianeums, R Ab 3 h/31.3, p. 34.
--

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10667, p. 32.

Hieronymus Cardanus (Gerolamo Cardano), Libelli duo, Norimbergae, 1543, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und Alte Drucken 72.X.5
--

Johannes Kepler, Gesammelte Werke. Bd. 21, 2.2. Manuscripta astrologica, Manuscripta pneumatica, Bearbeitet von Friederike Boockmann – Daniel A. Di Liscia, München, 2009, 261.

I. Mátyás⁶⁷

Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 3225 I, p. 8.
--

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 1208, fol. 46. r.
--

Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich 764 ms., fol. 439. r., v.

Berlin, Staatsbibliothek, lat. qu. 34, fol. 83. v.
--

Götha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 61. r.
--

Lipce, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 22. r.
--

New York, Columbia University, Rare Book and Manuscript Library, Plimpton 226, fol. 6. r.

Hamburg, Bibliothek des Christianeums, R Ab 3 h/31.3, p. 35.
--

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 40.

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10667, p. 4. és p. 25.
--

Johannes Garcaeus (Johannes Gartz), Astrologiae methodus, Basileae, 1576, 243.
--

⁶⁷ A lista nem tartalmazza a horoszkópára-nélküli, irodalmi, szöveges forrásokat, ahogy a szolárrevolúciókból kikövetkeztetett radixokat sem. Ezekre lásd: VESZPRÉMY 2021, i. m. 311–313.

Davidis Origani... Astrologia naturalis siue tractatus de effectibus astrorum absolutissimus. Massiliae, aereque Io. Baptistae Senii Genuensis, 1645 = Albohali (Abū 'Alī al-Khayyāt): De iudiciis nativitatum, Noribergae, 1546, Paris, Bibliothèque nationale Rés. V.1300.

Johannes Kepler, Gesammelte Werke, Bd. 21, 2.2. Manuscripta astrologica, Manuscripta pneumatica, Bearbeitet von Friederike Boockmann – Daniel A. Di Liscia, München, 2009, 262.

II. Ulászló

Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 3225 I, p. 3.

Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 3227 I, p. 7.

Johannes Kepler, Gesammelte Werke, Bd. 21, 2.2. Manuscripta astrologica, Manuscripta pneumatica, Bearbeitet von Friederike Boockmann – Daniel A. Di Liscia, München, 2009, 262.

II. Lajos

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 1208, fol. 52. v.

Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 63. v.

Lipce, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 23. r.

New York, Columbia University, Rare Book and Manuscript Library, Plimpton 226, fol. 7. r.

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 241.

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10667, p. 240.

Hieronymus Cardanus (Gerolamo Cardano), Libelli duo, Norimbergae, 1543, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und Alte Drucken 72.X.5.

Johannes Garcaeus (Johannes Gartzke), Astrologiae methodus, Basileae, 1576, 379.

Sixtus ab Hemminga, Astrologiae, ratione et experientia refutatae liber, Antverpiae, 1583, 149.

I. János

Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. B 388, fol. 62. v.

Lipce, Universitätsbibliothek, Rep. IV 87, fol. 22. v.

New York, Columbia University, Rare Book and Manuscript Library, Plimpton 226, fol. 6. v.

Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Rastatt 33, fol. 10. r.

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 41.

Johannes Kepler, Gesammelte Werke, Bd. 21, 2.2., Manuscripta astrologica, Manuscripta pneumatica, Bearbeitet von Friederike Boockmann – Daniel A. Di Liscia, München, 2009, 265.
--

II. János

Hamburg, Bibliothek des Christianeums, R Ab 3 h/31.3, p. 37.
--

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1423, p. 42.

Függelék

1. Jegyzet Mátyás király horoszkópja mellett a BJ 3225 jelzetű kéziratban.⁶⁸

Mortuus anno 1490 die sexta Aprilis causa mortis ☿
 ♃ et ♀ in 16 gradus ♃. Item(?) ☿ ♀ ♃ in 8. Item(?) ♃ dominus
 anni in revolutione cumbustus. Item(?) cauda draconis in ascendente
 coronationis. Propter(?) ♃ in 8 coronationis.

Meghalt 1490. április 6-án. A halál oka a Szaturnusz és a Mars együttállása a Bak 16. fokán.⁶⁹ Illetve a Mars és a Merkúr együttállása a 8. házban.⁷⁰ Illetve, hogy a Jupiter, az év uralkodója a (szolár)revolúcióban, égetett. Illetve, hogy a Sárkányfarok a koronázás aszcendensén állt.⁷¹ Mivel a Szaturnusz a koronázás horoszkópjának a 8. házában állt.⁷²

2. Jegyzet Mátyás király horoszkópja alatt (Párizs, Bibliothèque nationale Rés. V.1300).

34. Ad I. regulam de felicitate pag. 607 vell. 673 refertur genitura Mathiae Hunniadis regis Ungariae. Habuit enim 4 planetas in mutua receptione, ☉ in ♃ in exaltatione ♀; ♀ in ♃, exaltatione ☉; Mercurium in ♃ domo ♃, & ♃ in ♃ domo

⁶⁸ Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 3225 I, p. 8. A jegyzetet a kézirat főszövegéhez képest egy másik, későbbi kéz írta, így igen valószínűtlen, hogy az udvari asztrológustól, Marcin Bylicától származna.

⁶⁹ A két bolygó 1489 karácsonyán állt együtt a Bak 17. fokán.

⁷⁰ A két égitest a király halála előtti szolárban állt együtt.

⁷¹ Ez nem magára a koronázásnak a horoszkópjára utal, amelyben ez nem lehetséges, hanem a Mátyás halálakor fennálló tranzitokra: az uralkodó halálakor Ikrek 23 fokon állt a leszálló holdesemópontra, a jegyzet írója ezek szerint ide helyezte a koronázás aszcendensét.

⁷² Itt ismét a koronázás horoszkópját érintő tranzitról van szó.

☿. Unde et si initio variis calamitatibus pressus fuit, tamen ex iis tandem ita emersit, ut ex carcere, in quo apud Georgium Podiebracium Bohemiae gubernatorem detinebatur, anno aetatis 15 Christi 1458 ad regiam dignitatem evectus, formidabilis fuerit non modo Friderico Austriaco imperatori, verum etiam Turciae.

34. A sikerről szóló első szabályhoz a 607. oldalon, 673. lapon található Hunyadi Mátyásnak, Magyarország királyának a horoszkópja. Négy bolygója állt kölcsönös uralmi cserében: a Nap a Halakban, a Vénusz exaltációs helyén, a Vénusz a Kosban, a Nap exaltációs helyén, a Merkúr a Vízöntőben, a Szaturnusz otthonában és a Szaturnusz az Ikrekben, a Merkúr otthonában. Még ha kezdetben különböző szerencsétlenségek által szorongatva volt is, ám ezekből végül felemelkedett, mint a börtönből, amelyben Podjebrád György, Csehország kormányzója fogva tartotta. 15 éves korában, Krisztus 1458. évében a királyi méltóságra emeltetett. Félelmetes ellensége volt nemcsak Frigyes osztrák császárnak, hanem a törököknek is.

A második mondattól a szöveg idézet David Origanus, *Astrologia naturalis* című művéből a „De felicitate” nevű szabályhoz,⁷³ ami így hangzik:

Cum tres, 4 aut plures planetae constituti reperiuntur in essentialibus suis dignitatibus, nempe domo propria, exaltatione, aut mutua eorum receptione, tum excellentem fortunam, & celeres ac prosperos successus in rebus expediendis significant. Iulius Firm. libr. 2 cap. 24, & Garc. cap. 24. lib. de jud. Genit.

Amikor 3, 4 vagy több bolygó található saját esszenciális méltóságában, vagyis domicéliumában, exaltációjában vagy kölcsönös recepcióban, akkor kiváló szerencsét, gyors és virágzó sikert jelentenek a megoldandó feladatokban. Iulius Firm[icus] 2. könyv 24. fejezet & Garc[aeus] *A születési horoszkópok értékelése* 24. fejezet.

Origanus pedig, ahogy jelzi is, szinte szó szerint idéz Johannes Garcaeus *Astrologiae methodus...* című művéből (nem a 24., hanem valójában a 23. fejezetből):⁷⁴

Caput XXIII.

De fortuna vel miseria nati

Cum de fortuna & successibus nati iudicandum est, id est, quem successum in actionibus et consiliis habiturus sit, examina genituram hoc modo:

1. Si in ea quatuor aut plures Planete constituent in essentiali dignitate, domicilio uel exaltatione, uel multua dignitatum receptione, illustrem, splendidam & manifestam fortunam nato significant, eumque in maxima uitae & actionum suarum parte, & pluribus rebus fortunatum & felicem.

⁷³ ORIGANI, Davidis, ...*Astrologia naturalis siue tractatus de effectibus astrorum absolutissimus*, Massiliae, aereque Io. Baptistae Senii Genuensis, 1645, 221.

⁷⁴ GARCAEI, Iohannis, *Astrologiae methodus...*, Basileae, ex officina Henricpetrina, [1576], 242.

Talis fuit constitutio in themate potentissimi Regis Hungarici Matthiae Huniadis, qui quatuor Planetas habuit in mutua receptione ex dignitatibus essentialibus. Et quanquam calamitatibus initio premebatur, tamen ita emersit, ut ex carcere ad regiam dignitatem euectus, non tantum Imperatori Friderico Austriaco, sed & Turcis formidabilis fuerit.

23. fejezet

A szülött szerencséje vagy boldogtalansága

Ha a szülött szerencséről és sikerességéről akarunk véleményt mondani, vagyis hogy sikeres lesz-e cselekedeteiben és szándékaiban, vizsgálj meg a születési horoszkópot ily módon:

1. Ha abban négy vagy több bolygó áll esszenciális méltóságában: domicéliumban vagy exaltációban, vagy kölcsönös uralmi cserében, kiváló, fényes és egyértelmű szerencsét jelöl a szülött számára, és olyan embert, aki élete és cselekedetei nagy részében és számos dologban szerencsés és boldog.

Ilyen volt a felállás az igen hatalmas magyar királynak, Hunyadi Mátyásnak a képletében, akinek négy bolygója állt az esszenciális méltóságok kölcsönös uralmi cseréjében. És még ha kezdetben különböző szerencsétlenségek által szorongatott is, mégis felemelkedett, mint ahogy a börtönből a királyi méltóságra emeltetett. Nemcsak Frigyes osztrák császárnak, hanem a törököknek is félelmetes ellensége volt.

A másik szerző, akire Origanus hivatkozik, a 4. századi szicíliai szenátor, Iulius Firmicus Maternus. Az idézet valóban a 2. könyvben, de a szövegkiadás szerint nem a 24., hanem a 21. fejezetben található:⁷⁵

De qualitatibus geniturarum

Illud etiam scire nos convenit, quod mediocris [est] genitura, quae unam stellam in domicilio suo constitutam in principalibus geniturae locis habuerit collocatam; mediis etiam felicitatibus sublevatur, qui duas stellas in domiciliis suis in oportunitatis geniturae locis habuerit positas; ultra modum felix ac potens erit, qui tres habuerit; prope ad deorum accedit felicitatem, qui quattuor stellas in domiciliis suis habuerit constitutas. Ultra hunc numerum humani generis substantia non patitur. Qui vero nullam stellam in domicilio suo habuerit constitutam, ignotus ignobilis et miseris erit semper actibus implicatus.

A születési horoszkóp megítélése

Azt is tudunk kell, hogy középszerű a születési horoszkóp, ahol egyetlen bolygó áll a saját domicéliumában a horoszkóp elsődleges fontosságú helyeinek egyikén. Közepes szerencse jut pedig osztályrészül annak, akinek két bolygója áll a születési

⁷⁵ *Iulii Firmici Materni Matheseos libri viii*, ed. Kroll, W., Skutsch, F., Lipsiae, Teubneri, 1897, II/21 = I, 68.

horoszkóp kedvező helyein. Különösen szerencsés és hatalmas lesz, akinek három van. Az isteneket közelíti meg boldogságban, akinek négy bolygója áll a saját domicíliumában. Ennél a számnál több az emberi természet számára nem lehetséges.⁷⁶ Azonban, akinek egyetlen bolygója sem áll domicíliumban, az ismeretlenségben, alacsony sorban és szerencsétlen eseményekbe bonyolódva éli majd le életét.

3. Jegyzet II. Ulászló horoszkópja alatt a BJ 3227 jelzetű kéziratban

Anno Domini 1471 in Augusto venit directio decime domus ad 21 gradus et 30 minutos leonis et quia ibi est cor leonis stella regia ideo eodem mense coronatus est in regem Bohemie die 22 Augusti

Az Úr 1471. évében, augusztusban a tizedik ház [csúcsa] direkciónban eléri az Oroszlán 21 fok 30 percet, és mivel ott van a Cor Leonis (Regulus), királyi csillag, ezért ugyanabban a hónapban megkoronázták Csehország királyának augusztus 22-én.

4. Jegyzet II. Ulászló horoszkópja alatt a BJ 3225 jelzetű kéziratban

Anno Domini 1471 in Augusto venit directio decime domus ad 21 gradus 30 minutos ♄. Et quia ibi est cor leonis stella videlicet regia propterea eodem mense coronatus est in regem Boemie die 23 augusti hora 13 secundum horas ab occasu

Anno Domini 1483 multi ex Christianis sunt interfecti per hereticos. Eodem anno venerat directio decime ad □ ♃

Az Úr 1471. évében, augusztusban a tizedik ház [csúcsa] direkciónban eléri az Oroszlán 21 fok 30 percet, és mivel ott van a Cor Leonis (Regulus), tudniillik királyi csillag, ezért ugyanabban a hónapban megkoronázták Csehország királyának augusztus 23-án 13 órakor, napnyugtától számítva az órákat.⁷⁷

⁷⁶ Nem világos, hogy Firmicus Maternus itt mire utal. Csillagászatilag nincs akadálya, hogy akár mind a hét antik bolygó (a Napot és a Holdat is ideértve) a saját domicíliumában álljon, bár ritkán történik ilyen. A 'deorum' (isteneké) szó arra utal, hogy Firmicus Maternus e sorok írásakor még nem volt keresztény.

⁷⁷ Ulászló cseh királyá koronázásának a horoszkópja fennmaradt a BJ 3227 jelzetű kéziratban (p. 8.). A horoszkóp mai fogalmaink szerint augusztus 22-re van felállítva. A napnyugtától számított 13 óra nagyságrendileg megfelel a horoszkópban szereplő időpontnak, de nem pontosan (a horoszkóp nagyjából egy órával későbbre van felállítva).

Az Úr 1483. évében sok keresztényt megölnek az eretnekek. Ugyanabban az évben a tizedik ház [csúcsa] direkcióban elérte a Szaturnusz kvadrátját.

5. Jegyzet II. Lajosnak Cardano „Libelli duo”-ja után bemásolt horoszkópjá alatt.⁷⁸

Mater huius mox deinde 25 July moritur. Huius nativitas
miraculi loco esse queat. Nam toto corpore crudus et rubicundus.
ac undequoque cute carens, natus est, perunctus quodam
immine medico consueta illi cutis accessit. Item anno
1515 desponsatur illi Maria soror Charoli 5 imperatoris
Romanorum.

Anyja nem sokkal azután [a szülés után], július 25-én meghalt. Születése csodának tekinthető. Mivel úgy született, hogy az egész teste fejletlen és vörös, bőr nélküli volt, egy bizonyos orvosi kenőccsel bekenték, amitől bőre a megszokotthoz vált hasonlónvá. 1515-ben pedig eljegyezték számára Máriát, V. Károly német-római császár lányát.

Veszprémy, Márton

New Horoscopes of Hungarian Kings

As research into the history of astrology accelerates, the thorough examination of manuscripts is bringing to light new sources, including the horoscopes of medieval Hungarian kings. In a 2021 study, David Juste published a list of seven new horoscopes of King Matthias Corvinus. Here, the Latin and German horoscopes of King Matthias, Ladislaus the Posthumous, Louis II, John I (Zápolya or Szapolyai) and John II (John Sigismund Zápolya or Szapolyai) that may be found in the manuscripts used by Juste are listed with transcriptions and Hungarian translations. These are supplemented with the horoscopes of Vladislaus I and II to make up the list of birth horoscopes of the seven rulers known to me. Since new horoscopes are constantly emerging, this list will very likely need to be supplemented in the future. These new sources give us a clearer picture of who copied collections of horoscopes for themselves during the period, and where and why they did so.

Keywords: kings of Hungary, horoscope, horoscope collection, cultural history, sixteenth century.

⁷⁸ Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und Alte Drucken 72.X.5, a nyomtatott szöveg utáni nyolcadik, számozatlan oldal.

Csapó Fanni

Koppány, a szerémi vezér? Egy Wolfgang Lazius-szöveg könyvtörténeti tanulságairól

Wolfgang Lazius (1514–1565) I. Ferdinánd udvari orvosa és történetírója volt, igazi polihisztor. A történeti munkák mellett – legismertebb munkái *Vienna Austriae* (1546) várostörténeti könyve és a népvándorlásról írott, *De aliquot gentium migrationibus* (1557) – numizmatikai érdeklődéssel is bírt, valamint kartográfusként is számontartja az utókor. Az ő nevéhez fűződik az első Ausztriáról és Csehországról készült atlasz, a *Typi chorographici provinciarum Austriae* (1561), és készített egy Magyarország-térképet is a *Regni Hungariae vera descripiót* (1556). Lazius rengeteg műve még életében megjelent nyomtatásban, azonban még így is számos munkája maradt kéziratban, a többi közt a fő történeti műve, a *Rerum Austriacarum Decades*¹ vagy az országleírásai. Kutatásom fókuszában a Magyarország-leírás áll, ebben a tanulmányban a magyar történelemre vonatkozó források kérdésköre mentén kívánom megvizsgálni Lazius művét. Aki ugyanis elolvassa a Magyarország-leírást, azt láthatja, hogy Lazius rendkívül precíz forráshasználó: az antik szöveghelyek idézésekor a szerző és a mű címe mellett gyakran adja meg az adott könyv és fejezet számát is. Ez a precizitás azonban eltűnik a magyar őstörténetre és középkorra vonatkozó forrás esetében, ugyanis ott csak az „*annales Hungarorum/annales Hungarici*” megjelöléssel találkozhatunk. A tanulmány egy izgalmas nyomozásra hívja az olvasót, amelyben azt próbáljuk kideríteni, hogy melyik művet takarhatja a rejtélyes „magyarok évkönyvei” forrásmegjelölés.

¹ Lazius főműve, a latin nyelvű munka máig kéziratban maradt. Az összefoglaló történeti mű az osztrák területek őstörténetétől kezdve Lazius koráig beszéli el Ausztria történelmét. A szakirodalomban a *Decades* mellett a *Commentarii Rerum Austriacarum* elnevezéssel is találkozhatunk, mivel az 1540-es évek közepétől nevezi *Decades*-nek Lazius a művét (és egyben kezdi átdolgozni és felosztani decasokra a meglévő anyagot). Korábban comentariusként hivatkozott saját művére Lazius. A témáról bővebben lásd: MAYR, Michael, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs, Ein Beitrag zur Historie des 16. Jahrhunderts*, Innsbruck, 1894. – Magyar szempontból az ötödik decas különösen érdekes, mivel kizárólag magyar történelemmel foglalkozik, az 1526 és 1556 közötti eseményeket olvashatjuk benne. A témáról bővebben lásd: KASZA Péter, *Lazius-kéziratok, Filológiai alapvetés egy kritikai kiadás elé = Magyar Könyvszemle*, 134(2018), 148–169.

Regni Hungariae Archaeologiae libri tres

Wolfgang Lazius latin nyelvű Magyarország-leírása, a *Regni Hungariae Archaeologiae libri tres* [a továbbiakban *Archaeologia*] kéziratosan maradt fenn, Bécsben az Österreichische Nationalbibliothek Kézirattárában őrzik, az első könyvet a cod. 8664, a másodikat a cod. 7961 jelzeten. Az első könyv a cod. 8664-ben 26 levélnyi szöveget ölel fel az első levél rectójától a 26. levél versójáig. A kódex a Magyarország-leírás mellett egy latin nyelvű Erdély-leírást is tartalmaz a 28. levél rectójától a 81. levél rectójáig. Az Erdély-országleírás a következő címet viseli: „*Incipit liber primus Commentariorum Rerum Austriacarum, in quo populorum omnium septentrionalium origo, qui postea in Pannonias ac Noricum (quo tractu hodie Austriacae provinciae sitae cernuntur) passim commigrarunt... authore Wolfgango Lazio Viennensi medico et philosopho.*” Fontos tisztázni, hogy az Erdély-leírás nem a Magyarország-leírás folytatása, hanem önálló mű. A kódex végén, a 82. levél rectóján egy Lazius által másolt és neki címzett privilégium található, míg a 82. levél versóján és a 83. levél rectóján német nyelvű jegyzetek vannak. A kódex legvégén, a 82. levél rectójától a 83. levél versójáig afféle utószó olvasható. Ezeket a dokumentumokat utólag kötötték a kódexbe, nincsenek kapcsolatban a két országleírással.

A Magyarország-leírás az alábbi címet viseli: *Regni Hungariae Archaeologiae libri tres ex observatione nobilissimi et excellentissimi viri domoni Wolfgangi Lazii medici invictissimi Romanorum, Hungariae Bohaemiaeque regis a consiliis et scribendis historiis.* Rögtön a cím alatti bekezdésben az olvasó tudtára adta Lazius, hogy az *Archaeologia*ban nemcsak a Római Birodalom virágzása alatti településekkel fogja megismertetni az olvasót, hanem a terület kiterjedésével, az itt található hegyekkel, völgyekkel, folyókkal és tavakkal, valamint ebbe a királyságba egykor betelepített népekkel. A második levél rectóján Oláh Miklós zágrábi püspökhöz szánt ajánlólevél címzése olvasható, a levél szövege sosem készült el.

Ezután a harmadik levél rectójától kezdődik az *Archaeologia* főszövege. Az első könyvben az ország természetföldrajzi jellegű bemutatása mellett az egyes „közigazgatási egységeknek” is külön fejezeteket szentel Lazius. Olvashatunk például Pannonia Inferiorról, Valeriáról, a kunok mezejéről, a Magyar Királyság jelentősebb hegyeiről, folyóiról és tavairól. Érdekesnek tűnhet, hogy Lazius nem a korabeli Magyar Királyság ismertetésével, de nem is Pannoniáéval indít, hanem Illyricumot mutatja be. Ezzel azt akarhatta érzékeltetni, hogy az egyes földrajzi fogalmak mennyire képlékenyek, és ezért megeshet, olyan témák, területek tárgyalására is rákényszerül, amelyek nem tartoznak szorosan Magyarország leírásához. Az első könyvről általánosságban elmondható, hogy kevésbé törekszik a korabeli állapotok leírására, sokkal inkább Pannoniáéra, amely nagyrészt görög és római szerzők műveire épül.

Az *Archaeologia* második könyve a cod. 7961-ben 21 levélnyi szöveget ölel fel az első levél rectójától kezdve. Az *Archaeologia* után Lazius két, Ausztria történetével foglalkozó műve következik: a 22. levél rectójától a 26. levél versójáig tartó történeti munka a *De nona propagatione inclitae domus Habsburgensis in Archiduces Austriae et Stiriae...* címet viseli, ezt követi egy töredékesen fennmaradt írás a 27. levél rectójától a 45. levél versójáig. Végezetül a kódexben a 46.

levél rectójától a 113. levél versójáig vegyes tartalmú iratok² és I. Ferdinándnak címzett levelek olvashatók. A fentiekből is kitéjük, hogy a kódexbe került, egymástól különálló iratokat utólag kötötték egybe.

Az *Archaeologia* második könyve az első levél rectóján (fol. 1r) az alábbi címmel kezdődik: *Incipit liber secundus Archaeologiae Hungariae autore Wolfgango Lazio Viennensi inlyti Romani caesaris Ferdinandi a consiliis et historiis*. Ezután Lazius rögtön rátért a második könyv tartalmának ismertetésére, miszerint római uralom alatt épült településeket és táborokat, valamint a leigázott népek székhelyeit kívánja bemutatni. Majd a jelentősebb városokat sorolta fel, az antik elnevezések mellett az adott település korabeli latin nevét is igyekezett megadni. Alapvetően antik szerzőktől idéz, ugyanakkor, ahol a közelmúltban jelentős esemény történt, ott igyekszik azt is olvasói tudtára adni. Például Taurinumnál megemlítette az 1456-os nándorfehérvári győzelmet és a város 1521-es török kézre kerülését is. Lazius a Szerémségtől indul a települések bemutatásánál, majd Pécs és környéke után a Duna mentén halad észak felé. Az utolsó fejezetben, ahol *Vetus Salina*, *Potenciana* és *Aquincum* városáról olvashatunk, a szöveg a 21. levél versóján őrszóval ér véget, a következő oldalon már Lazius másik történeti munkája kezdődik. A második könyv tehát csonkán, míg a harmadik könyv egyáltalán nem maradt fenn. Az bizonyos, hogy három könyvre tervezte Lazius a művét, hiszen a címben is „libri tres” szerepel, illetve az *Archaeologiában* is tesz olyan megjegyzéseket a szerző, hogy majd a harmadik könyvben bővebben kifejt egy-egy témát.³ A harmadik könyv tartalmát illetően egyrészt segítségünkre van az *Archaeologia* két könyve. Ahogyan fentebb már írtam, az első könyv címe alatti pár sorban a bécsi humanista egy rövid tartalmi összefoglalót ad, mivel az első könyv természetföldrajzi jellegű ismertetés, a második fókuszában az antik települések állnak, így a harmadik könyvben értekezett volna a Magyar Királyságban megtelepedett népekről. Továbbá Lazius az első és második könyvben tett utalásai⁴ alapján feltételezhető, hogy a Pannóniában állomásozó légióknak is szentelt volna egy fejezetet, valamint a magyar őstörténetről is értekezett volna. Továbbá a csonka második fejezet tartalma is rekonstruálható a *Commentariorum Reipublicae Romanae illius, in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, libri duodecim* [a továbbiakban *Commentarii Reipublicae Romanae*] 12. könyve alapján, ahol a pannóniai városokat mutatta be Lazius.⁵

² Kasza Péter kutatásai alapján kiderült, hogy a 46. levél rectójától és a 110. levél rectójáig tartó szöveg Caspar Ursinus Velius *De bello Pannonico* anyagához tartozó kiadatlan töredékek. A témáról bővebben lásd: KASZA Péter, *Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró = Caspar Ursinus Velius, Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról*, szerk. Kasza Péter, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 7–28.

³ „Quorum rapsodias proprio seorsim opere aliquin dabimus, cum *de Romanis nobis legionibus sermo erit*.” ÖNB cod. 7961 fol. 19r. – „Porro de eius gentis [ti. magyarok] in Pannonias ingressu ducibus Almo et Arpado *in tertio libro*, cum gentium tractabimus emigrationem, disseremus.” ÖNB cod. 8464 fol. 11v.

⁴ Lásd 3. lábjegyzetet.

⁵ Lazius *Commentarii Reipublicae Romanae* című művét 1551-ben nyomtatták ki Bázelen Johann Oporinus nyomdájában. A könyv Noricum, Rhaetia, Pannonia és Dacia provincia településeit

Az *Archaeologia* első könyve egy tisztázott szöveg, kevés javítással és betoldással. A főszöveget másoló, valamint a nyelvtani javításokat tartalmazó betoldásokat író kéz megegyezik, és jól láthatóan elkülönül a tartalmi betoldásokat eszközöző másik kéztől, amely egyértelműen Wolfgang Lazius kézírása. Tehát, bár a szöveg nem autográf, a margináliák egy része Laziustól származik. Fontos megjegyezni, hogy a latin szöveget néhol görög idézetek szakítják meg, illetve néhány német kifejezés. A második könyv az elsőhöz hasonlóan tisztázott szöveg, amely Lazius kézírásos javításait is tartalmazza. Nem találkozunk hosszabb, görög nyelvű idézetekkel, csak egy-két görög kifejezés fordul elő, valamint a 13. és 16. fejezetek végén latin nyelvű felirat olvasható.

Az *Archaeologia* keletkezési idejét illetően a kontextusra kell hagyatkoznunk, valamint az első könyv előtt található ajánlólevél is segítségünkre lehet a datálásban. Az ajánlólevél nem maradt fenn, csak a címzés, amely Oláh Miklósnak szól, akit az osztrák humanista „episcopus Segrabiensis”-nek nevezett. Oláh ezt a tisztséget 1543 és 1548 között töltötte be. Ez alapján joggal feltételezhető, hogy az *Archaeologia* az 1540-es évek közepe táján keletkezett. Laziusra jellemző, hogy az országleírásaiban vagy egyéb munkáinak ilyen jellegű részeinél előszeretettel tesz kortörténeti utalásokat.⁶ Az *Archaeologia* második könyvében említi Nándorfehérvár török kézre kerü-

és az ott élő népeket veszi számba, valamint a római közigazgatást és a hadsereget. – Ha a *Commentarii Reipublicae Romanae*-ben az Aquincumot tárgyaló részhez lapozunk, akkor azt láthatjuk, hogy ugyanazokról a városokról és ugyanazon sorrendben írt Lazius, ahogyan az *Archaeologiában*. A szöveget olvasva egyértelművé válik, hogy az *Archeologiában* félbemaradt mondat folytatódik tovább a *Commentarii Reipublicae Romanae*-ben. Ezáltal nemcsak a hirtelen megszakadt mondat folytatására derülhet fény, hanem arra is, mely városokról kívánt értekezni Lazius a Magyarországleírás második könyvében. Valamint még az országleírás harmadik fejezetébe szánt, legiókról értekezett a római légiókról Lazius. A témáról bővebben lásd: CSAPÓ Fanni, *Hogyan írjunk több száz oldalas monográfiákat? Avagy Wolfgang Lazius (történet)írói módszere = Fentartható tudomány, Hagyomány és újrhasználtság a felvilágosodás előtt, F fiatalok Konferenciája 2019*, szerk. Bene Ildikó et al., Bp., Reciti, 2020, 83–97.

⁶ Az Erdélyről szóló leírásában Trencsén kapcsán nem felejtette el hangsúlyozni Lazius, hogy Ferdinánd ostromolta a várost. „De Tranchinio hoc insuper addam quod naturane an ars munitum magis reddiderit, addubito. Contra cuius moenia late aggere elato a tuis, FERDINANDE rex Augustissime, ingentibus fuisse animis pugnat[a] anno nostrae salutis MDXXVIII vidimus...” Vö.: LAZIUS, Wolfgang, *Descriptio Daciae sive Transilvaniae*, ÖNB cod. 7967 fol. 55r. Továbbá a *Commentarii Reipublicae Romanae* utolsó könyvében, ahol az egykori pannóniai és noricum telepelekről értekezett, Győrrel szólva megemlítette, hogy immár ez a város szolgál védőbástyaként a törökökkel szemben. „Tametsi oppidum [ti. Iaurinum] ipsum ob frequentes Turcarum excursions hodie fere in ruinas concesserit, et castrum vix integrum remaneat, Austriae hodie eiusque regni Hungariae partis propugnaculum, quam ultra Arrabonem in Pannoniae primae tractu ira nobis barbari reliquit.” Vö.: LAZIUS, Wolfgang, *Commentariorum Reipublicae Romanae illius, in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, libri duodecim*, Bazel, Iohannes Oporinus, 1551, 1131.

lését (1521),⁷ a mohácsi csatát (1526),⁸ Hans Katzianer 1537-es Eszék mellett elszenvedett vereségét,⁹ valamint Siklós ostromát (1526) vagy török kézre kerülését (1543). A latin szövegben a következő olvasható: „Qua ex supputatione Aurei montis situs ei videtur monti quadrare, in quo memorabile nostro est tempore castrum situm haud procul a Quinque Ecclesiis, recenti memoria a Thurcis *expugnatum* nomine Soclosium.”¹⁰ Az „expugnatum” igealak magyar jelentése, hogy valamit ostrommal foglalnak el. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy Lazius forrása ehhez a részhez Johannes Cuspinianus *Oratio protrepticája* volt. Ez a szöveg 1526–1527 fordulóján nyomtatásban is megjelent Bécsben, és megemlékezett arról, hogy 1526-ban a törökök ostrommal próbálták bevenni Siklóst. Bár nem vették be a várat, Cuspinianus a sikertelen ostromra mégis az expugnatio szót használta.¹¹ Ennek ellenére mégis az 1543-as esztendőre való utalás tűnik valószínűbbnek: egyrészt Lazius az 1540-es évektől kezdett komolyabban történetírással foglalkozni, másrészt a Nándorfehérvár elestéről szóló résznél egy mondaton belül szerepelnek az „obsessus” (ostrom alatt áll) és az „expugnatus” (ostrommal elfoglalt) szavak. Ez alapján valószínűsíthető, hogy Lazius az expugnatio alatt a sikeres ostromot értette. Ezt az elgondolást támasztja alá az is, hogy a *Rerum Pannonicarum libri* negyedik könyvében hasonlóan ír Siklós elestéről Lazius: „Ita reducto in potestatem munitissimo castro magnam credebatur iam opportunitatem facilemque viam *ad expugnandum Soclossium* praeparasse, id quod ipsum quoque Petri Perennii imbutum sacramento, in editissimo sita *monte* castrum est, *quam Aureum* Antonini caesaris itinerarium vocant. Eius milites praesidiarii partim terrore expugnati Valponis, partim pecunia corrupti, cum vix duas septimanas obsidionem tolerassent, pacti vitam suasque sarcinas deditionem fecerunt.”¹²

⁷ „... anno demum salutis humanae 1521 ignavia et proditione Valentini Turekhi, qui munitenti praesidio impositus ab Ludovico rege erat, iterum obsessus a Zelino Thurcarum tyranno et expugnatus ingenti totius Christiani orbis pernicie fuit.” ÖNB cod. 7961 fol. 2v.

⁸ „Nam et Ullacum, Ivolum haud procul a confluentibus Dravi ad eius fluvii ripam, et Danubium eadem in vicinia Mohatium, loca notissima Ludovici Hungariae regis clade cedeque appelluntur, vocibus haud omnino ad Ivollo Anamatiaque[!] divorsis.” ÖNB cod. 7961 fol. 14r.

⁹ „Id, quod plane ex supputatione non solum graduum longitudinis latitudinisque, verumetiam mille passuum apparet, nemini sane tertius ruinas eius coloniae tribuere possumusque Essekio notissimo ad Dravi ripam loco Cazianerique clade famigeratissimo...” ÖNB cod. 7961 fol. 15v.

¹⁰ ÖNB cod. 8664 fol. 20r. Itt érdemes megjegyezni, hogy ez a kortörténeti kitekintés nem utólagos betoldás, hanem a folyószövegbe szervesen illeszkedő rész.

¹¹ „Arcem Soclos, quam olim Emericus Deperinn magis sumptibus struxerat, Regni Hungariae Palatinus, vir sane haud ignobilis, et Caesari Maximiliano, dum ambo viverent, haud ingratus, oppugnaturus, scalas opponit Turcus, credens uno aut altero die in potestatem suam vi posse redigere. Sed omnes illius conatus, viri fortes, qui hanc arcem custodiebant, eluserunt, et ter repulsus ab *expugnatione arcis*, tandem cum ignominia cessit bellua frendens prae ira.” CUSPINIANUS, Johannes, *Oratio protreptica Joannis Cuspiniani ad Sacri Romani Imperii principes et proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum, cum descriptione conflictus nuper in Hungaria facti, quo periit rex Hungariae Ludovicus...* Bécs, Johann Singriener, 1526.

¹² ÖNB cod 7967 128v. A *Rerum Pannonicarum libri*ben olvasható szövegváltozat már biztosan elkészült 1548-ra, ugyanis a könyv datálva van, a végén az 1548-as évszám szerepel. Lazius a

Úgy vélem, a datálás szempontjából fontos lehet az a tény, hogy Lazius hivatkozott-e vagy sem Bonfini *Rerum Ungaricum Decades*ére. Ha megnézzük Lazius Erdélyről szóló országleírását, akkor a *Descriptio Daciae sive Transilvaniae* kéziratának esetében jól nyomon követhető, hogyan dolgozza át Lazius az Erdély-leírást és használja fel Bonfini munkáját, miután 1543-ban nyomtatásban is megjelent a nagy mű első három decasa. Bár az *Archaeologia* első könyvében nem, a másodikban már találkozhatunk Bonfini nevével a tizedik fejezetben, ahol Pozsegáról és Siklósról értekezik Lazius.¹³ A Bonfinire történő hivatkozás nem utólagos beszúrás, ahogyan az a *Descriptio* egyes szövegvariánsaiban látható, hanem itt a folyószövegben olvasható, így az *Archaeologiának* már azután kellett íródnia, hogy Lazius rendelkezésére állt egy nyomtatott Bonfini is, amelyet kényelmesen felhasználhatott műve megírásához. Tehát a fentiek alapján az *Archaeologia* az 1540-es évek második felében keletkezett.

Magyarok évkönyvei?

Ha Lazius magyar őstörténetet, valamint a középkori Magyar Királyságot illetően tett kitekintéseit nézzük, akkor a forrás mibenléte kapcsán gondolkodóba eshetünk, ugyanis ezen passzusoknál forrásként a magyarok évkönyveit (*annales Hungarorum/annales Hungarici*) jelölte meg. Éppen ezért az alábbiakban azt vizsgálom meg, hogy az *Archaeologiában* említett *annales Hungarorum* vagy *annales Hungarici* megjelölés melyik latin nyelvű magyar történeti munkát rejtheti.

Legkézenfekvőbbnek tűnik az a megoldás, hogy Bonfini *Decades*ét sejtjük a magyarok évkönyvei megjelölés alatt, hiszen 1543-ban Bázalban az első három decas megjelent nyomtatásban, tehát akár Lazius is beszerezhetett egy nyomtatott példányt saját maga számára. Bonfini művének használata mellett szólhat, hogy a *Descriptióban* a magyar őstörténetre és a középkorra vonatkozóan Bonfinire való hivatkozásokkal a következő megjelölésekkel találkozunk: „Bonfinius Chronicon Hungariae author” vagy „Bonfinius Hungariae annalium author”. Így nem elvetendő az a feltételezés, hogy Lazius a magyarok évkönyvei alatt Bonfini *Decades*ét értette.

Ha figyelmesen olvassuk az *Archeologia* második könyvét, a 10. és 11. fejezetben ott is felbukkan Bonfini neve.¹⁴ Természetesen nem vethetjük el annak

Rerum Pannonicarum libri szövegét beledolgozta készülő nagy műve, a *Decades* anyagába, így a fent idézett szöveg némileg módosulva (*castrum* helyett *arx* szerepel a főszövegben), az ÖNB cod 7688 jelzetű kódex 152. fóliójának rectóján is olvasható. KASZA 2018, i. m. 148–169.

¹³ „Quae ego cum diligenter considerarem, et hodiernum locorum situm ad veterum descriptiones conferrem, repperi Sallis quidem forsitan extare vestigia in Selli[!] loco haud procul a Quinque Ecclesiis, Bassianiae vero in Bentze ibidem quod principis Sarmatis Bonfinius libro 1. derivare videtur.” ÖNB cod. 7961 fol. 12r–v.

¹⁴ „Quae ego cum diligenter considerarem, et hodiernum locorum situm ad veterum descriptiones conferrem, repperi Sallis quidem forsitan extare vestigia in Selli[!] loco haud procul a Quinque

lehetőségét sem, hogy Lazius váltakozva használja az *annales Hungarorum* megjelölést és Bonfini nevét ugyanarra a műre. Annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy Bonfini és a magyarok krónikája ugyanazt a történeti munkát fedi-e, szintén a *Descriptio* szövege lehet segítségünkre. Erdélyről, egészen pontosan a „hét város” elnevezésről értekezve Lazius a következőt írta: „Verum quamobrem Subnburgum[!] a septemve montibus castrisque, ut *Bonfinius ac Hungariae annales* adstruunt dictum, vel quod ad fidem magis pronum est a Seven metropoli huius quondam tractus, quam e Zeumae veteris ruderibus Hunni excitarant...”¹⁵ Itt tehát két történeti munkára hivatkozik mellérendelő szerkezetben, Bonfinire és a magyarok évkönyveire, ezt erősíti az a tény, miszerint az igealak is többes számban áll. Amennyiben ezeket egymás szinonimáiként használná, akkor nem említene egy mondaton belül egymás mellett mindkettőt. Továbbá, ha a *Descriptio* szövegvariánsai közül az elsőt megvizsgáljuk,¹⁶ akkor azt látjuk, hogy a főszövegben a magyarok évkönyvei szerepelnek, viszont egyes lapok margináliáin utólagos betoldással Bonfini neve és/vagy a művéből származó részletek szerepelnek. Ez alapján nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a magyarok évkönyvei (*annales Hungarorum*) alatt Lazius semmiképpen sem érthette Bonfini *Decadesét*.

Ha nem Bonfini a magyar történeti forrás, akkor melyik szerző munkája az? Esetleg Valentinus Polidamus, akiről Magyary-Kossa Gyula ennyit írt: „Polidamus Bálint olasz származású orvosdoktor, ki magyar vonatkozású történelmi munkákat is írt.”¹⁷ Thuróczyhoz hasonlóan Polidamus is inkább a krónikás hagyományt követve szándékozott megírni a magyarok történetét. A tervezett történeti munkából az őstörténetet tárgyaló rész szövege maradt ránk teljesen, melynek címe *De origine ac rebus gestis Hungarorum liber primus*.¹⁸ A latin nyelvű szöveg 1536-ban

Ecclesiis, Bassianiae vero in Bentze ibidem quod principis Sarmatis *Bonfinius* libro 1. derivare videtur.” (ÖNB cod 7961 fol. 12r–v) – „Existimavit et *Bonfinius* libro 1. decadis 1. legionem primam auxiliatrium ex Sicambri auxiliariibus conflatum.” ÖNB cod 7961. fol. 13r.

¹⁵ ÖNB cod 7967 fol. 26v.

¹⁶ A *Descriptio* sosem került kiadásra, hanem kéziratban maradt fenn, mégpedig három változata is ismert. Ezek mindegyikét az Österreichische Nationalbibliothekban őrzik. A legkorábbi szövegváltozata az Erdély-leírás a cod. 8664 jelzetű könyvben, a 28. levél rectójától a 81. levél versójáig olvasható. Ez a kézirat a *Descriptio* teljes szövegét tartalmazza, ugyanakkor a rengeteg javítással, beragasztott pótlapokkal teletűzdelt kézirat világosan utal arra, hogy korai, még nem letisztázott változattal van dolgunk. A cod. 7967-ben két szövegváltozat is ránk maradt, a teljes szöveget adó, ám rendezetlen szövegképet mutató kéziratvariáns a kódex elején (fol. 1r–70r) található, míg a kódex végén (fol. 156–225r) a *Descriptio* szövegének tisztázott változata olvasható. Ez utóbbi azonban, bár végleges, tisztázott változat, csonka.

¹⁷ MAGYARY-KOSSA Gyula, *Magyar orvosi emlékek, Értekezések a magyar orvostörténelem köréből 3, Magyar orvostörténeti adattár (1000–1700)*, Bp., Magyar Orvosi Társulat, 1931, 156.

¹⁸ A témáról bővebben lásd: PALOTÁS György, *A testvér és a fiú árnyékában, Verancsics Mihály (1514–1571?) élete és irodalmi tevékenysége*, Doktori értekezés, Szeged, 2018; valamint PALOTÁS György, *A Thuróczy-krónika egy korai szövegátvétele Valentinus Polidamus és a De origine ac rebus gestis Hungarorumának forrásai = Imitáció és parafrázis, Szövegváltozatok a magyar régiségben*, szerk. Bartók István et al., Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi

jelent meg nyomtatásban Krakkóban, Hieronymus Vietor nyomdájában. Ám, ha elolvassuk Polidamus *De origine ac rebus gestis Hungarorum liber primus*át, akkor azt látjuk, hogy a magyarok történetét, a középkori krónikákhoz hasonlóan, bibliai leszármazások sorával indította (Noé melyik fiától eredeztethetőek az egyes népek), majd Hunor és Magor történetét is beleszötte elbeszélésébe, ezután antik szerzők műveinek felhasználásával Szkítiáról és a szkítákról értekezett. Műve már nem tért ki Attila hunjainak pannóniai és Kárpát-medencei jelenlétére, tehát Polidamus őstörténeti értekezése időben jóval korábban zárul, mint ahonnan az *Archaeologia* magyar történelemre vonatkozó részei felveszik a fonalat.

A krónikáshagyományunkra gondolva, még három krónika lehet potenciális forrása Laziusnak, a *Képes krónika* néven ismert 14. századi krónikakompozíció, a Hess-féle *Budai krónika* és a Thuróczy-krónika. A három mű közül kettő nyomtatásban is megjelent, míg a *Képes krónika* szövegét pedig kézzel másolva igyekeztek terjeszteni. Thuróczy János *Chronica Hungarorum*át 1488-ban először Brűnnben, majd Augsburgban jelentették meg nyomtatásban. Hess András a *Chronica Hungarorum*ot 1473-ban Budán nyomtatta ki. Mindhárom krónika a bibliai eredeztetéssel kezdi el a hun–magyar őstörténet felvezetését, míg Thuróczy és Hess Hunyadi Mátyás koráig beszéli el a magyarok történetét – előbbi 1487-ig, utóbbi pedig az 1468. évi moldvai hadjáratig –, addig a *Képes krónika* Károly Róbert koráig (1358-ig). Mivel az *Archaeologiában* Lazius középkori Magyar Királyságot érintő kitekintései nem nyúlnak túl az Árpád-házi királyok korán, így tartalmi okokból egyik krónikát sem tudjuk kizárni, mint lehetséges forrást.

Mielőtt megvizsgálánk, hogy a fenti három mű közül melyiket jelöli az *Archaeologiae annales Hungarorum*ként, fontosnak tartom megjegyezni, hogy azon szöveghelyek közül, ahol Lazius a magyarok története kapcsán a magyarok évkönyveire hivatkozik, számos esetben inkább csak tartalmi, mint szöveg szerinti átvételek találhatók: például a Vértes-hegy nevének magyarázata, vagy amikor azt sorolta fel Lazius, hogy mely királyok alatt kik voltak a kunok vezérei. Szerencsére azért akad olyan locus is, amit betű szerint idéz Lazius, például a besenyők betörését a Magyar Királyság területére vagy a Tolnárról értekező részt.

A besenyők betörése Lazius tollából:

„Nam et fluvius isthic Bozokha in Sa[um] confluit et agens proximus incolis adhuc a Bacuntio sive Bathino tametsi corrupte Bozias appellatur, de quo Annales Hungariae meminerunt hisce verbis. In Salamonis regis historia: *factum est autem* (inquit) *tertio anno post adventum Chunnorum, Besseni per Albam Bulgaricam venientes transnataverunt flumine Zava in campum Bozias et non modicam gentem captivorum et praedarum diripientes in suam terram abduxerunt. Est ea in vicinia*

et Bargus fluvius, hodie Borbatus appellatus, qui ex Croatia descendens prope Schwymar, hoc est Serbini rudera et ipse in Saum exoneratur.”¹⁹

Thuróczy így emlékezik meg az eseményről:

„De irruptione Bysenorum in Hungariam. Et de obsidione Albe Bulgarice per regem et duces et se captione eiusdem. Factum est autem tertio anno post adventum Cunorum, Bisseni per Albam Bulgaricam venientes transnataverunt flumen Zava in campum Buzias, et non modicam gentem captivorum et praedarum diripientes in suam terram abduxerunt. Rex autem et dux imposuerunt crimen traditionis Albe Bulgarice, eo quod pace defraudata voluntarie permississet latrunculos Bessorum depraedari Hungariam. Collectis itaque exercitibus, convenerunt in Zalankemen, ubi consilio deliberantes, decreverunt Albam traditricem obsideri oportere et expugnari. Inde castra moventes descenderunt circa flumen Zava in directo Nandorfeferwar.”²⁰

Hess Andrásnál a következők szerepelnek a besenyők betöréséről:

„De pugna Hungarorum cum grecis Bulgaris et Bessis Factum est autem tercio anno post adventum Cunorum Besseni per Albam Bulgaricam venientes. Transnataverunt flumen Zava, in campum Bozias. Et non modicam gentem captivorum et praedarum diripientes in suam terram abduxerunt. Rex autem et dux imposuerunt crimen traditionis Albae Bulgaricae, eo quod pace defraudata voluntarie permississent latrunculos Bessorum depraedari Hungariam. Collectis itaque exercitibus, convenerunt in Zalonkemen, ubi consilio deliberantes decreverunt albam traditricem obsideri oportere et expugnari. Inde castra moventes descenderunt circa flumen Zava in directo Nandurfeyruar.”²¹

A *Képes krónikában* pedig az alábbiakat olvashatjuk a besenyők betöréséről:

„De adventu Bissenorum Hungariam Factum est autem tertio anno post adventum Cunorum, Bisseni per Albam Bulgariam venientes transnataverunt flumen Zava in campum Buzias, et non modicam gentem captivorum et praedarum diripientes, in suam terram abduxerunt. Collectis itaque exercitibus, convenerunt

¹⁹ ÖNB cod 8664 fol. 24v–25r.

²⁰ *Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum*, szerk. Galántai Erzsébet, Kristó Gyula, Bp., Akadémiai, 1985 (BSMRAe 8.), 100.

²¹ Hess 1473 ÖNB ALT INK 5.F.35. 29v.

in Zalonkemen, ubi consilio deliberantes, decreverunt Albam traditricem obsideri oportere et expugnari. Inde castra moventes, descenderunt circa flumen Zava in directo Nandor Feirwar.”²²

Ha összehasonlítjuk a dőlten szedett részleteket, akkor azt látjuk, hogy a Laziusnál szereplő idézet és a három krónikában található részlet szövegezése teljesen megegyezik. A fenti szöveghely alapján tehát még mindig nem dönthető el, hogy melyik krónikát takarja a magyarok évkönyvei megnevezés. A továbbiakban nézzük meg a Tolna²³ városáról értekező részeket! Részlet az *Archaeologiából* Tolna városát illetően:

„Videns autem Tetricus tantum cedem accidisse sui populi in prelio post congressum altera die perrexit versus Tolnam civitatem, quae tunc erat civitas Latinorum inter urbes Pannoniae computata. Et subiungens experientes igitur in prelio Hunni animositatem Romanorum

²² TOLDY Ferenc, *Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis, ad annum MCCCXXX producta*, Pest, Emich Gusztáv nyomdája, 1867, LXI.

²³ Elsőként Borsa Gedeon hívta fel a figyelmet arra, hogy a Hess által használt kéziratban Tulln an der Donau városának neve (civitas Tulna) rontott formában Tolnaként (civitas Tolna) jelenik meg. Farkas Gábor Farkas a princetoni ősnymotatványról írt tanulmányában megjegyezte, hogy a kötet egykori tulajdonosa ennél a résznél „aláhúzta először, hogy Tolnát Pannonia városaként tartották számon (»urbes Pannoniae computata«), majd aláhúzta azt a mondatrészt, miszerint Tolna három nap járásnyira van Béctől (»tres rastas distat Viennae«)”. Véleménye szerint ez arra utal, hogy a kötet egykori tulajdonosa észrevette a sajtóhibát, és tisztában volt vele, hogy Tulln és nem Tolna városa fekszik Bécs közelében. FARKAS Gábor Farkas, *A Budai Krónika Princetomban = Iskolakultúra*, 23(2013), 2, 92–93. – Ezzel szemben Lazius az *Archaeologia* második könyvében, a Tolnáról szóló részben mindenféle kritikai észrevétel nélkül használta fel a Tulln an der Donau városáról szóló szakaszt, egyszerűen kihagyva azt az utalást (Tolna három mérföldre fekszik Béctől), amely alapján megkérdőjelezhető lenne, hogy melyik városról is van szó az idézetben. – Érdekességként jegyzem meg, hogy a *Budai krónika* Bécsben őrzött ősnymotatványában sem jelölte a margináliákat jegyző kéz, hogy a főszövegben sajtóhiba lenne, továbbá a margináliára Tolna nevét írta. Bár Lazius a fenti idézetből kihagyta azt a részt, amely Tullnra és nem Tolnára utalna, azért utána mégis megjegyzi a főszöveg folytatásában, hogy Cesnaur (avagy Tulln/Tulna) városa Ausztriában található. Szerinte az idézett szöveg Tolnája arra az esetre utal, amikor Potentiánál (Dunaújváros) megszalasztották Detricus seregeit, aki így Tolna felé menekült. „Haec vox Cessmave cum forte corrupta, ut barbara in annalibus fuerit, imposuit multis, ut eum sermonem ad Tulnam Austriae retorserint propterea, quod in eius vicinia Ceysemaur pagus vetustus extet, utpote Caeciae veteris ruinae. Sed quomodo per deos immortales haec ad Noricum oratio trahi poterit (utpote intra cuius limites Tulna Austriae sita est), cum Pannoniae oppidum aperte annales Tolnam vocent, et Matrinum referant quendam Romani scilicet caesaris praefectum ac ducem victum acie ad Potentianam, fugisse versus Tolnam. Sicambria enim, hoc est veteri Buda, Athila potitus, Romanos utpote ex oriente missos et Constantinopoli a Theodosio iuniore ad Potentianam occurrentes habuit, cuius rudera superesse intra Tolnam et Budam, paulopost ostendimus in loco Hungaris Theten nuncupato, ita a barbaris ex vocabulo Potentiana pronuntiatum depravato. Isthic cesos Romanos in orientem fugam iniisse verisimile est, hoc est versus Tolnam, ubi Altinium suum Antoninus delineat.” ÖNB cod. 7961. fol 19r–19v.

et armorum paraturam resarcire, exercitum versus Tolnam civitatem, ubi se inimici eorum collegerant Hunni, perrexerunt, contras quos Tetricus cum Matrino in Cesnaur dicitur occurrisse.”²⁴

Thuróczy szavai a városról:

„Alta vero die Detricus et Matrino cede gentis eorum connumerata timentes, ne altera vice similes fierent victore, ut tantum propriis reservatis personis soli, si possent, in castra redirent, cum cuncta ipsorum exercitus residuitate versus Tulnam civitatem percesserunt. Haec civitas nostro evo ducatu Austriae subiecta est, et tres rastas distat a Vienna. Illa autem vicitas ea tempestate erat Latinorum, interque civitates Pannoniae computabatur.”²⁵

Hess András a *Budai krónikájában* Tolnáról (Tullnról) a következőket írta:

„Videns autem Detricus tantam cedem accidisse sui populi in proelio post congressum altera die perrexit versus Tolnam civitatem, quae tunc erat civitas Latinorum inter urbes Pannoniae computata. ... Experientes igitur in proelio praecesso animositatem Romanorum et armorum paraturam, resarcito exercitu versus Tolnam civitatem, ubi se inimici eorum collegerant Hunni, perrexerunt. Contra quos Detricus cum Matrino in Cezmaur dicitur occurrisse.”²⁶

A *Képes krónikában* a következő olvasható Tolna (Tulln) kapcsán:

„Videns autem Detricus tantam caedem accidisse sui populi in proelio, post congressum altera die perrexit versus Tulnam civitatem cum Macrino, quae tunc erat civitas Latinorum inter urbes Pannoniae computata. Tulna civitas est in Austria, tres rastas distat Vienna. ... Experientes igitur in proelio praecesso animositatem Romanorum et armorum praeparaturam, resarcito exercitu, versus Tulnam civitatem, ubi se inimici eorum collegerant, Huni perrexerunt: contra quos Detricus cum Marcino in Cesmaur dicitur occurrisse...”²⁷

Ha összevetjük a három krónikánkban szereplő leírást az *Archaeologiában* szereplővel, akkor világosan kitűnik, hogy Thuróczy műve az, amelyik eltér megfogalmazásában a Laziusnál olvasható soroktól. Ez alapján Thuróczy *Chronica Hungarorum* egyértelműen kizárható mint Lazius forrása. Az eddigiek alapján

²⁴ ÖNB cod 7961 fol. 19r.

²⁵ GALÁNTAI, KRISTÓ, 1985, i. m. 36.

²⁶ Hess 1473, ÖNB ALT INK 5.F.35. 4r.

²⁷ TOLDY 1867, i. m. VIII.

tehát a lehetséges forrásaink közül három szerzőt, Antonio Bonfinit, Valentinus Polidamust és Thuróczy Jánost tudjuk nagy bizonyossággal kizárni. Az is egyértelművé vált, hogy a magyarok évkönyvei megjelölésnek a *Képes krónikát* vagy a Hess András-féle *Budai krónikát* kell takarnia.

A kérdéses forrásmunka megtalálásához a további szöveghelyek egybevetése értelmetlen lenne, hiszen a *Képes krónika* és a Hess-féle *Budai krónika* szövege mondatszerkesztésében és megfogalmazásában szinte ugyanaz. Ugyanakkor a szóalakok vizsgálata segítségünkre lehet a kérdés eldöntésében. Még mindig a Tolnáról szóló szövegrészlet vizsgálatánál maradva, Laziusnál 'Tetricus', 'Tolnam', 'Matrimo' és 'Cesnaur' névalakokat olvashatjuk, míg Hessnél 'Detricus', 'Tolnam', 'Matrimo' és 'Cezmaur' szerepel, a *Képes krónikában* 'Detricus', 'Tolnam', 'Macrino' és 'Cesumaur'. A 'Cezmaur' alakból sokkal könnyebben lesz 'Cesnaur', mint a 'Cesumaur'-ból, tehát a névalakok használata Hess felé billenti a mérleg nyelvét. Természetesen ez önmagában nem megingathatatlan szilárd-ságú érv, hiszen sokszor Lazius maga sem következetes az egyes névalakok írásában. Ezért további szempontok bevonása is szükséges, amelyek segítenek a kérdés eldöntésében. Egyik ilyen szempont a kéziratosság és nyomtatott szöveg mentén való vizsgálódás. Ahogy fentebb írtam, Hess 1473-ban nyomtatta ki művét Budán, a *Képes krónika* nyomtatásban való megjelenésére a 19. századig kellett várni.²⁸ Ám a *Képes krónikának* azt a példányát, amelyet a történet- és irodalomtudomány *Bécsi krónika* (*Chronicon Pictum Vindobonense* vagy *Vindobonensis codex Pictus*) néven tart számon, a bécsi császári udvari könyvtárban (*Bibliotheca Palatina*ban) őrizték egészen 1933-ig, amikor a velencei kultúregyezmény alapján az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába²⁹ vitték.³⁰ Lazius udvari történetíróként elviekben hozzáférhetett volna az udvari könyvtárban lévő krónikához, de ez kevéssé valószínű. Tekintve, hogy az akkori (magán)könyvtárak nem a mai értelemben vett közintézményként működtek, illetve napjainkban a közkönyvtárak és levéltárak idejében sem olyan egyszerű és könnyű fizikai valójában megnézni egy-egy értékesebb kéziratot. Továbbá a korban egy nyomtatott könyvhöz sokkal könnyebben, egyszerűbben hozzájuthatott az ember, mint egy kéziratossan terjedő műhöz, valamint Laziusra amúgy sem volt jellemző a kéziratoss munkák használata, előszeretettel használt nyomtatásban elérhető kiadványokat. Ezek a tények is Hess könyvének használatát erősítik.

²⁸ Nyomtatásban először 1867-ben jelent meg Pesten, Toldy Ferenc gondozásában, *Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis, ad annum MCCCXXX producta* címmel.

²⁹ Jelenleg a Clmae 404. jelzet alatt őrzik.

³⁰ TOLDY 1867, i. m. 6–7; DÉKÁNI Kálmán, *A Bécsi Képes krónika*, Kolozsvár, Stief Jenő és társa nyomdája, 1915, 4–7; CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Újabb adalékok a Képes Krónika történetéhez* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973*, Bp., 1976, 183.

ÖNB ALT INK 5. F. 35.

Hess András krónikájából eredetileg 200–240 példányt adhattak ki, amiből mára csak 10 darab maradt fenn: egy-egy példány Bécsben, Lipcsében, Rómában, Prágában, Párizsban, Krakkóban, Szentpéterváron és a Princeton Egyetem könyvtárában, két példány pedig Budapesten, az egyik az Országos Széchényi Könyvtárban, a másik az Egyetemi Könyvtárban.³¹ Farkas Gábor Farkas szerint a fennmaradt kötetek lelőhelye alapján arra lehet következtetni, hogy a *Chronica* a közép-európai régióban terjedt el.³² Vajon a kevés a ránk maradt incunabulum egyike volt Lazius forrása vagy egy mára eltűnt példány? A tanulmány további részében ennek a kérdésnek a megválaszolására törekszem. A Hess incunabulumot Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothekben őrzik.³³ A könyv eredetileg a domonkos rendi szerzetesek tulajdonában volt,³⁴ és már a 17. század közepén biztosan a Hofbibliothekban őrizték, hiszen a könyvtár akkori igazgatója, Petrus Lambecius *Diarium sacri itineris Cellensis* című, 1666-ban Bécsben megjelent naplójában említést tett Hess András nyomtatta magyar krónikáról.³⁵

Ha alaposabban megvizsgáljuk az ÖNB-ben őrzött incunabulumot, akkor a következő állításokat tehetjük.³⁶ A nyomtatott szöveg mellett egyes oldalakon kézzel írott margináliák olvashatók, bizonyos szövegrészeket függőleges vonallal jelölték meg. A margináliák esetében három, jól elkülöníthető kézírás láthatunk, amelyeket az egyszerűsége kedvéért (A) kéznek, (B) kéznek és (C) kéznek nevezek el. Az (A) kézzel írt szöveg csak egy helyen szerepel a könyvben, a 2. oldal rectóján a következő szöveg olvasható: „Nemprot in origin[e], Ms. Bibl. huius Caesar. Aug. per totum”. Valószínűleg valamelyik udvari könyvtáros bejegyzése, ugyanis tartalmát tekintve arról értesít, hogy a császári könyvtárban levő másik kéziratban³⁷ – amit az eredetinek vélt – Nemproth szerepel a Hessnél található Nemroth helyett. Időben az (A) kéz margináliája keletkezett a legkésőbb. (1. kép) A legkorábban íródott margináliák az általam (B) betűvel jelölt kéztől származó

³¹ KERTÉSZ Balázs, *A 14. századi magyarországi krónikaszerkesztmények utóélete a késő középkorban* = *Századok*, 150(2016), 476–479. – A fennmaradt példányok lelőhelyeinek listáját és az egyes példányokról bővebb információt lásd: FARKAS Gábor Farkas, *The Buda Chronicles, The First Printed Book in Hungary, Printer, Work, Provenance, Patronage* = *La Bibliofilia, Rivista di storia del Libro e di Bibliografia*, 117(2015), 1, 35–44.

³² FARKAS 2015, i. m. 35.

³³ Az alábbi jelzeten található meg az ősnymtatvány: ÖNB ALT INK 5.F.35. A könyv digitalizált változata az ÖNB oldaláról elérhető.

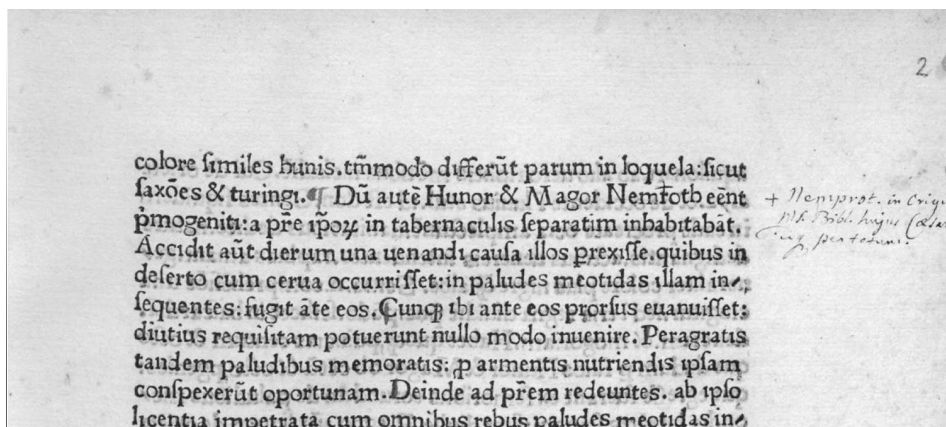
³⁴ A könyv elején kézírással a következő mondat olvasható: „Iste liber est conventus fratrum ordinis predicatorum wienne in Austria.”

³⁵ FARKAS 2015, i. m. 35.

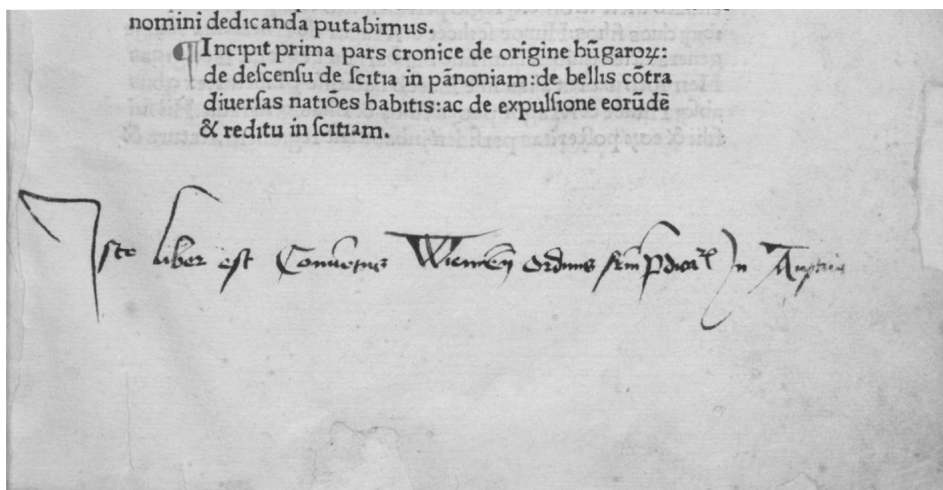
³⁶ Itt szeretném megjegyezni, hogy az ÖNB-ben őrzött incunabulum személyes megtekintésére a koronavírus járvány okozta helyzetben nem adódott lehetőségem. Magam csak a könyvtár által digitalizált másolatot tudtam megvizsgálni, ami az alábbi honlapon elérhető: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160&order=1&view=SINGLE (letöltve: 2021. 06. 13.).

³⁷ Ez lenne a *Képes krónika* bécsi példánya, amelyet fentebb már említettem.

gót betűs margináliák, amelyekből összesen hat darab található a könyvben. A 33. oldal versóján az egyik bejegyzés nyelvtani javítást tartalmaz („finxit”), a másik megjegyzi, hogy XI. Benedek pápa is domonkos rendi szerzetes volt, ezt a 42. oldal versóján olvashatjuk („Nota domino papae Benedicto qui fuit frater ordinis praedicatorum.”). A maradék négy bejegyzés – 2. oldal rectóján, 41. oldal rectóján, 67. oldal rectóján és az N1-gyel jelölt oldal rectóján – arról értesíti az olvasót, hogy a domonkos rendi szerzetesek tulajdona a krónika („Iste liber est conventus Wiennensis fratrum ordinis predicatorum in Austria”). (2. kép)

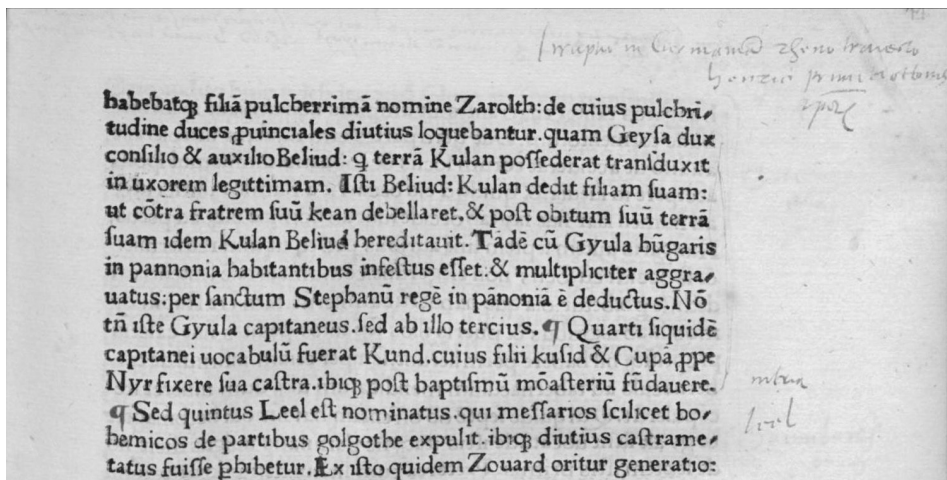

1. kép. Az (A) kéz által írt marginália (A Hess-krónika digitális másolata. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160)

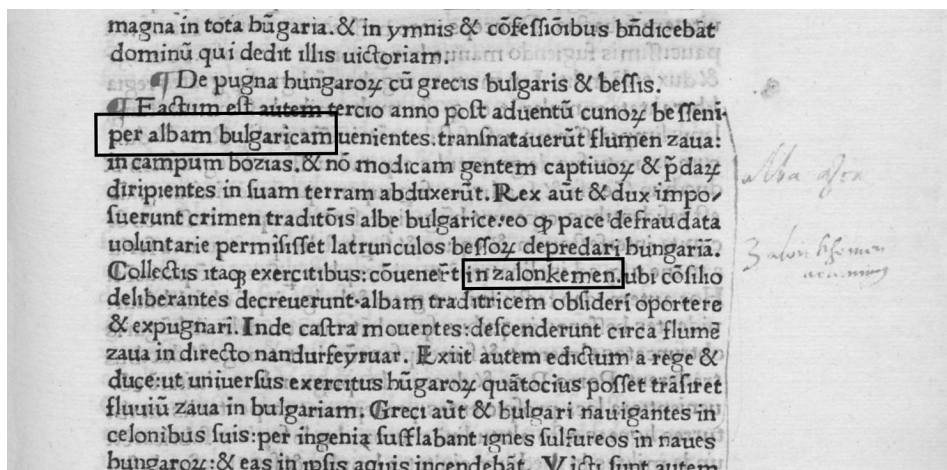
2. kép. A (B) kéz által írt marginália, amely a könyv egykori tulajdonosáról értesít (A Hess-krónika digitális másolata. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160)

A (C) kéz által jegyzett margináliákból 223 darab van, amelynek többsége egy-két szavas megjegyzés, és olyan tíz százaléka mondatnyi hosszúságú. A megjegyzések tartalmuk szerint lehetnek földrajzi nevekkal kapcsolatosak (például 'Erdeel', 'Nitra', 'Balatonis lacus'), személyekre vagy népekre (például 'Titulus Attilae', 'Leel Siculi', 'familia Botlam ex Germanis') és történeti eseményekre vonatkozóak (például „Irruptio in Germaniam Rheno traiecto Henrici primi et Ottonis imperatorum”, „Stephanus rex auxilia Germanorum pervenit ad regnum”). (3. kép)

3. kép. A (C) kéz által írt marginália (A Hess-kronika digitális másolata. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160)

A margináliák többségében földrajzi neveket olvashatunk. Ráadásul az egyes települések esetében, ahol csak a megjegyzések írója tud, a korabeli településnév mellett az adott város antik elnevezését is említi, valamint latin és/vagy magyar elnevezés német megfelelőjét is igyekszik megadni, ugyanígy tett a földrajzi képződmények esetében. A főszövegben Salamon és a besenyők között vívott csatáról olvashatunk, ami mellett függőleges kijelölés található, a főszövegben a 'per Albam Bulgaricam', és az 'Albae Bulgaricae' szavak fordulnak elő, mellettük a margón az 'Alba Graeca' olvasható. Ugyanígy Szalánkemen esetében a főszövegben 'in Zalokemen' van, míg mellette a 'Zalokhemen', 'Acumius'(!) marginália olvasható. De hozhatnám példaként a 33. levél rectóját is, ahol a főszövegben 'in stagnum Ferteu' szerepel, a margináliára pedig 'Neusidler See'-t írták. Ezek mind Lazius szerzőségére utalhatnak. Hiszen Lazius három magyar vonatkozású országleírást is írt, az *Archaeologia* mellett van egy latin nyelvű Erdély-leírása (*Descriptio Daciae sive Transilvaniae*), valamint egy német nyelvű Magyarországleírása (*Des Khünigreichs Hungern sambt seinen eingelebten Landen... Chorographica beschreybung*). Utóbbi magyarázhatja a földrajzi nevek német megfeleltetéseit, az antikizálás oka pedig az *Archaeologia* tartalma, a római uralom virágzása alatti települések bemutatása. (4. kép)

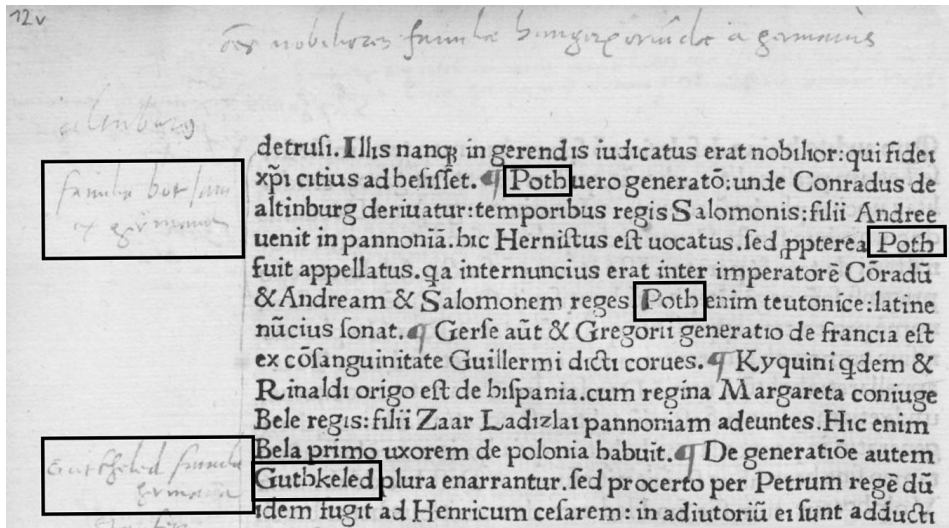

4. kép. Földrajzi természetű marginália (A Hess-krónika digitális másolata. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160)

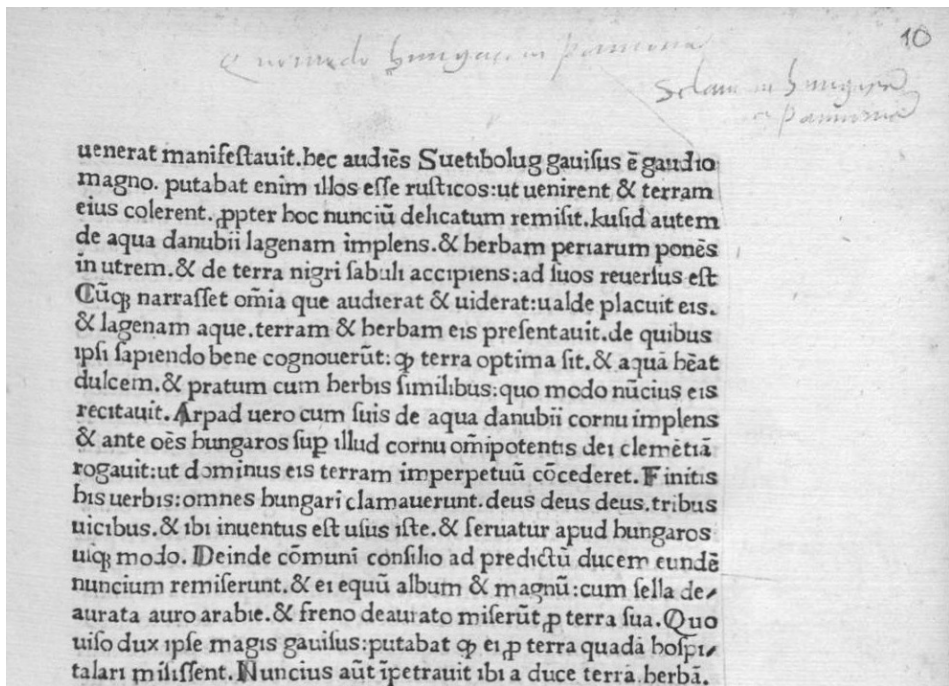
Laziusra jellemző, hogy akár az Erdély-leírásában, akár a Magyarország-leírásában az etimológiát segítségül hívva, előszeretettel igyekezett mindennek (városoknak és/vagy földrajzi képződményeknek) és mindenkinek germán eredetet adni. Az ÖNB-ben őrzött ősnymotatványban, a 12. oldal versóján az alábbi marginália olvasható: „Omnes nobiliores familiae Hungarorum oriundae a Germanis”, a margón a szöveg melletti kijelölésnél pedig a következők szerepelnek: „familia Botlam ex Germanis”, „Gutkheled familia Germanica”, „familia Buzad ex Germanis”. Ezenkívül még néhány oldalon keresztül a germán eredetűnek vélt családok nevei olvashatók a margón.³⁸ Ahogy fentebb írtam, nemcsak személyeknek tulajdonított germán gyökeret Lazius, Bács megye (Bathiensis comitatus) neve szerinte nem Bács (Bath) településről kapta a nevét, hanem Bathanatus galata királyról, ahogyan a Fertő tó (németül Neusiedler See) is Sidon markomann királyról lett elnevezve vagy a germán eredetű sidonus törzsről. (5. kép)

Továbbá, ha megnézzük a függőleges vonallal kijelölt részeket, és egybevetjük az *Archaeologiában* vagy a *Descriptióban* olvasottakkal, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kijelölések tartalma beépült a országleírások tartalmába. Az incunabulum 10. oldal rectóján egy függőleges vonal fut végig, ami a következő oldal hatodik soráig tart, és a 10. oldal rectójának tetején olvasható margináliáig („*Quomodo Hungari in Pannoniam*”) húzták fel a vonalat. (6. kép) Tartalmát tekintve a fehér

³⁸ A 12. oldal versója mellett, a 13. oldal rectóján és a 26. oldal versóján fordulnak elő családnevek a margináliákon, mégpedig az alábbiak: 'familia Rotold', 'Familia Hartmonorum', 'familia Khelet ex Marchione Misnensi', 'familia Bobocha', 'familia de Martersdorff', 'Bod familia' (akiket a Poth nemzetséghez köt Lazius, ahogyan a Botlam családot, valószínűleg a két család ugyanaz, csak az írásmódjuk változik). Ugyan nem egy bizonyos családhoz, hanem konkrét személyhez köthető a 15. oldal versójának egyik margináliája, mégis figyelmet érdemel. Hiszen a Koppányt legyőző Vecellin lovag német származását hangsúlyozza. „Vecellinus Germanus supremus dux S. Stephani”.

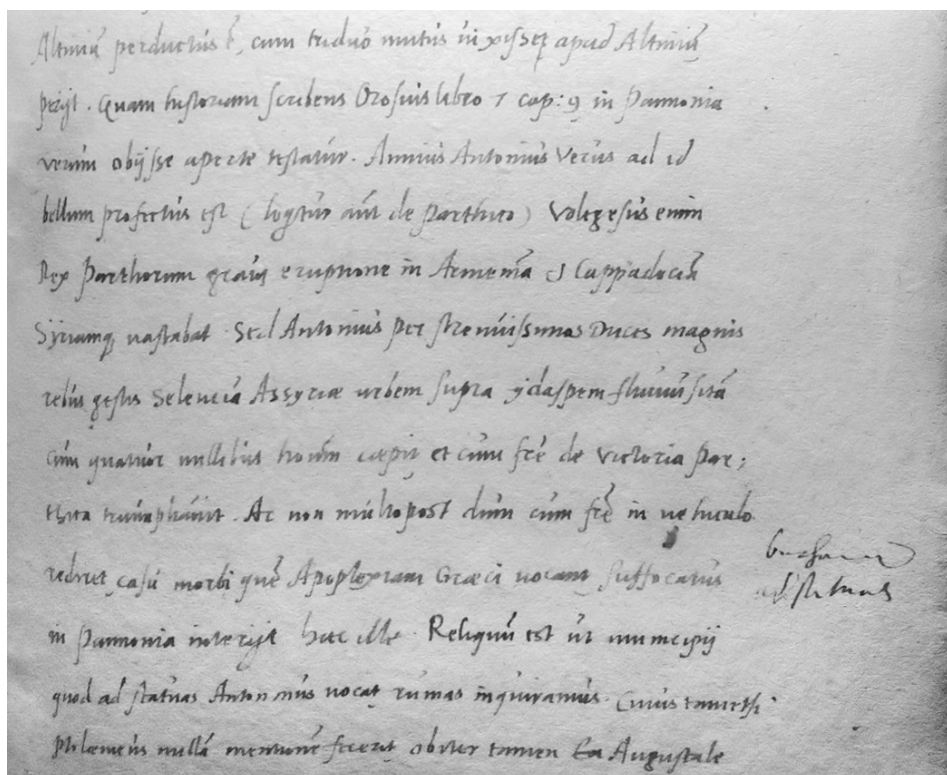

5. kép. Német eredetű családok kiemelése a marginálián (A Hess-krónika digitális másolata. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160)

6. kép. A (C) kéz által megjelölt szövegrészlet és hozzátartozó marginália (A Hess-krónika digitális másolata. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160)

ló mondáját beszéli el, amelyet azután a *Descriptió*ban³⁹ Lazius meg is örökített. Végezetül, ha Lazius saját kezűleg írt soraival összevetjük a (C) kéz által írt margináliákat, akkor azt látjuk, hogy az írásképek megegyező. (7. kép)

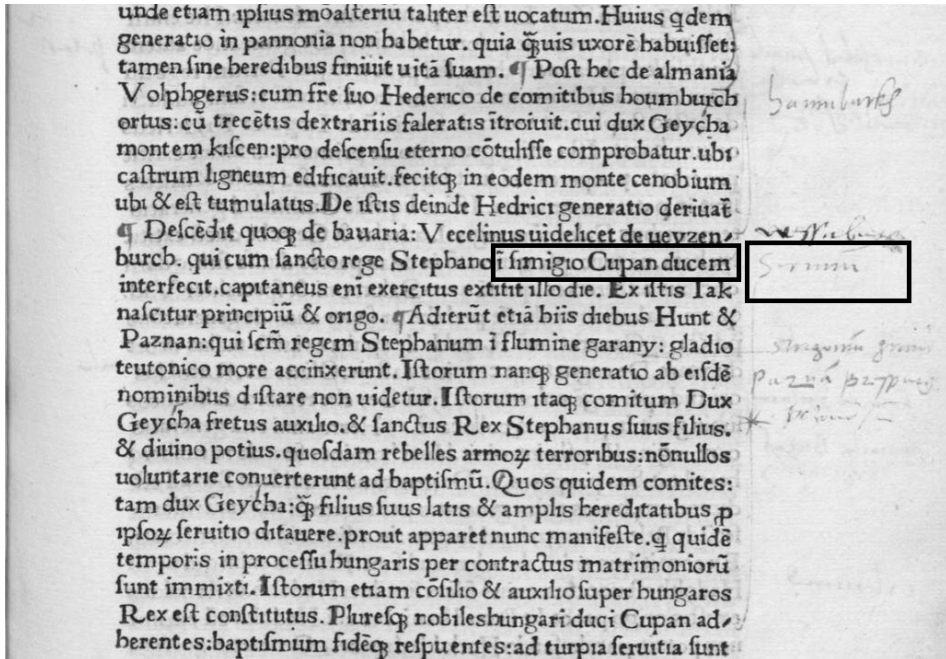
7. kép. Lazius kezével írt marginália az *Archaeologia* második könyvében (ÖNB cod. 7961 fol. 20r)

Az olvasó meggyőzésére szánt végső érvem, hogy Laziuson kívül nem tudok más történetírót, aki Koppányt tévesen sirmiumi és nem somogyi vezérként azonosítaná. Az *Archaeologia* második könyvében, a Sirmiumról szóló fejezet végén a következő olvasható: „Sic enim legitur Sanctus rex Stephanus Cupam ducem Sirmiensem, qui contumax esset, in acie vicisse.”⁴⁰ Ha megnézzük az incunabulumot, akkor a 12. oldal rectóján szerepel a margón 'Sirmium', a főszövegben mellette pedig a következő olvasható: „Descendit quoque de Bavaria: Vecelinus videlicet de Veyzenburch. Qui cum sancto rege Stephano in Simigio Cupan ducem interfecit.” (8. kép) A 15. oldal versójánál egy kijelölés mellett olvasható a 'Sirmium' marginália, a főszövegben pedig a következő áll: „Sanctus autem rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem:

³⁹ ÖNB cod. 7967 fol. 44v–45r.

⁴⁰ ÖNB cod. 7961 fol. 7r.

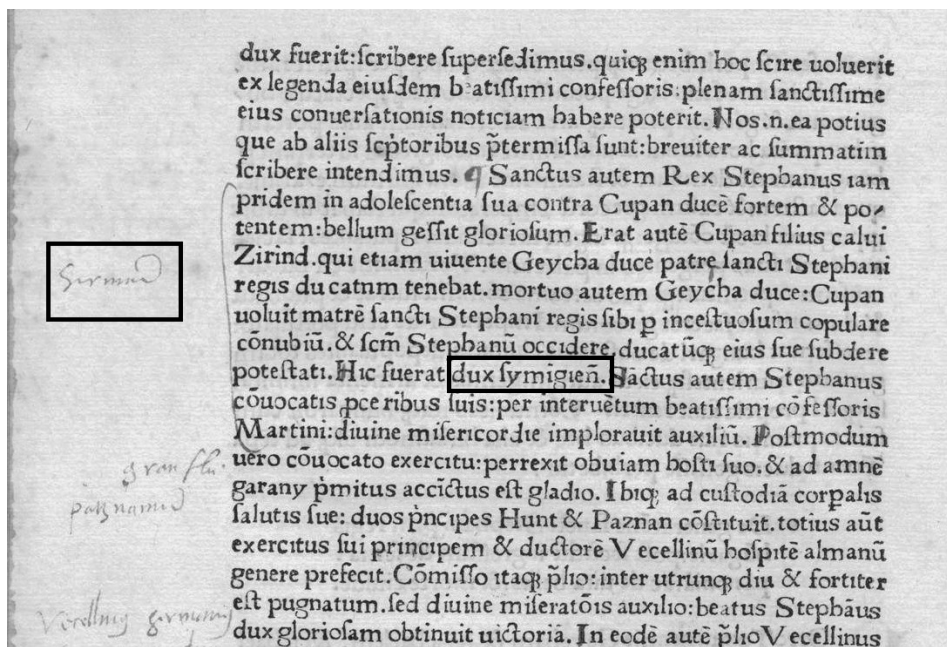
bellum gessit gloriosum. ...Hic fuerat *dux Symigiensis*.” (9. kép) Ahogy a fentiek-
ből látszik, a főszöveg somogyi vezérnek titulálja Koppányt, minthogy történelmi
tény, hogy az volt. Ezzel szemben a margón mindkét helyen Sirmium városa ol-
vasható. Ha csak egyszer fordult volna elő, akkor gondolhatnánk tévesztésre vagy
elírásra, de mivel két helyen is találkozunk ezzel a könyvben, következetességet
kell feltételeznünk.

8. kép. *Sirmium 1.* (A Hess-krónika digitális másolata. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160)

A fentiek alapján teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy a Lazius által *annales Hungarorum*ként aposztrofált forrás a Hess András nyomtatta *Budai krónika* volt, mégpedig az a példány, melyet ma az Österreichische Nationalbibliothekben őriznek. Azt nem tudni, hogy a domonkos szerzetesek mikor adták el a könyvet, és mikortól került a Hofbibliothekba. A legkorábbi adat Lambecius említése, de az nem zárja ki azt, hogy már korábban ott lehetett ez a példány, esetleg Lazius halála után. De azt mindenképpen kijelenthetjük, hogy a *Budai krónika*nak ez a példánya járt a 16. századi osztrák humanista, Wolfgang Lazius kezében, és használta is azt készülő műve, az *Archaeologia* megírásához.

Annak kiderítése, hogy Lazius olvasta és használta a Bécsben őrzött ősnymtatványt, csak a kezdőlépés volt. Érdeemes és érdekes lenne megvizsgálni Hess krónikáját abból a szempontból, hogyan olvashatta a könyvet Lazius, mit tartott fontosnak a magyarok történelmét illetően. Ennek vizsgálata azért is hasznos

9. kép. Sirmium 2. (A Hess-krónika digitális másolata. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3529160)

lenne, mert így lehetőség nyílna rekonstruálni az *Archaeologia* harmadik könyvének a tartalmát. A margináliák és a kijelölt szövegrészek alapján közelebb kerülhetnénk annak kiderítéséhez, hogy Lazius a magyar őstörténet és középkor kapcsán mely eseményeket és/vagy személyeket kívánta megírni a harmadik könyvben. Továbbá terveim között szerepel, hogy a *Rerum Pannonicarum libri*⁴¹ őstörténeti fejtegetését összevessem a Hess-féle *Budai krónika* margináliáival, és megnézzem, hogy azon művének megírásakor használta-e Lazius az ősnymtatványt.

⁴¹ Lazius kortörténeti írása, amely az 1540 és 1546 közötti magyarországi eseményeket beszél el. A témáról bővebben lásd: KASZA Péter, *Lazius-kéziratok, Filológiai alapvetés egy kritikai kiadás elé = Magyar Könyvszemle*, 134(2018), 148–169.

Csapó, Fanni

Koppány the leader of Sylvania? The historical bibliographical lesson of a Wolfgang Lazius' text

In the 15th century, geographical descriptions of some regions appeared due to the advance of humanism. These descriptions can be independent volumes (such as Georg Reicherstorfer's *Chorographia Moldaviae* or *Chorographia Transilvaniae*), or by following the humanist tradition they can be a scholarly prooemium to a comprehensive historical work written on one of the countries (for example the 2nd and 3rd chapters of Ransanus' *Epitome Rerum Ungaricarum*). The genre of the geographical description is part of the famous Viennese humanist, Wolfgang Lazius' opus. He wrote chorography in Latin language: *Interpretatio chorographiae utriusque Austriae* (chorography of Austria), *Regni Hungariae archaeologiae libri tres* (chorography of Hungary), *Descriptio Daciae sive Transylvaniae* (chorography of Transilvania), and he published a geographical description of Hungary in German titled *Des Khünigreichs Hungern*.

Among the above works, I focus on *Regni Hungariae archaeologiae libri tres*, especially as a source of Hungarian history from Hungarian conquest of the Carpathian Basin to the medieval ages. In Lazius' sources we can find extremely precise source indications, for example „*Plinius libro quarto capite duodecimo*” or „*Herodianus graecus auctor libro sexto*”. Despite this Lazius' references to sources of Hungarian history are rough-and-ready. He used the *annales Hungarici* or *annales Hungarorum* denotation.

The paper invites the reader to investigate which persons and books inspired Lazius, and what were the sources of his work.

Keywords: chorography of Hungary, 16th, Wolfgang Lazius, Hess András, *Chronica Hungarorum*, *Regni Hungariae archeologiae libri tres*.

Kiesz Réka

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára-sorozat bibliográfiai feltárása*

Jelen tanulmány célja, hogy korabeli könyvészeti forrásokat alapul véve bibliográfiai leírását adja A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára című sorozatban megjelent műveknek.

E munka hiánypótló adatközlés a 20. század eleje egyik legnagyobb kiadói és tudományos társasági fúziós vállalkozásának keretében kiadott könyvsorozat bibliográfiájáról. A sorozat kiadástörténetének bemutatása a teljes bibliográfiai feltárás után – egy különálló tanulmányban – következik, mely az MFT, valamint a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) és a Franklin-Társulat kiadók 19. és 20. század fordulóján létrejött tudományos és üzleti szimbiózisának elemzését adja majd.

Az MFT 1901–1943 között jelentette meg népszerű, mára a gyűjtők által nagyra becsült, A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára című sorozatát, amelyet a Lóczy Lajos kezdeményezett *Utazások Könyvtára* című sorozat folytatásának szántak, hasonló névvel, ellenben merőben más (nagyobb érdeklődésre számot tartó) tartalommal. A *Földrajzi Közlemények* többször említi a két sorozat „jogfolytonosságát” (a következő idézetből látszik, hogy a korai névhasználat, az új sorozatra való utalás nem volt egyértelmű, a Társaság tagjai is olykor felcserélve használták):

1883-ban megindítottuk az *Utazások Könyvtárát*, amelynek máig „A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára” címmel 16. kötete jelent meg.¹

A *Földrajzi Közlemények* így ír 1899-ben a *Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára-sorozat* előkészületeiről:²

* Tanulmányomhoz a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárában (továbbiakban MFT), a CSFK Földrajztudományi Intézet Könyvtára, a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, valamint saját gyűjteményemben fellelhető köteteket vettem az autopszia alapjául.

¹ TELEKI Pál, *A jubiláris közgyűlés főtükéri jelentése = Földrajzi Közlemények*, 50(1922), 153.

² Az MFT első sorozati kiadása *Utazások könyvtára* néven jelent meg. A könyvsorozatot a Franklin-Társulattal szerződve adták ki. A kiadási munkálatok kezdetekor a sorozatot *Utazási munkák* címen is említették (*Földrajzi Közlemények*, 10[1882], 38.) A sorozat – egyelőre csak – nagyobb útleírások magyarítására törekedett háromkötetes ciklusokban. A Franklin-Társulat jogilag két év

A választmányi ülés után bizottsági ülés volt az *Utazókönyvtár* kiadása ügyében, melyen a bizottság örömmel vette tudomásul Wodianer Arthur választmányi tag azon nyilatkozatát, hogy az utazókönyvtár kiadására vállalkozik.³

A sorozat sikerének biztosításáért a Társaság választmánya a szerkesztőbizottság elnökévé Lóczy Lajost, szerkesztőségi tagokká Erödi Bélát⁴ [Erödi-Harrach Béla], Brózik Károlyt, György Aladárt és Thirring Gusztávot választotta meg. Hozzájuk csatlakozott Wodianer Arthur kiadó.⁵

A századforduló nagytőkés könyvkiadói jelen voltak szinte minden tudományos és társasági fórumon. Vezető beosztással, kiemelt tagsági pozícióval rendelkeztek, lehetőséget biztosítva ezzel maguknak a tudományos- és tankönyvkiadás befolyásolására. Fontos volt ez az együttműködés a szerzők és kiadók számára, hiszen megesett, hogy egy társaság fennállása függött az alkalmanként injektált tőkés segínytől, melynek hiánya a tudományos könyvkiadás jelentős szegmensének megszűntét jelentette volna. Természetesen tudományos körökben nem mindig volt egyértelmű vagy elfogadott az ilyen jellegű kiadói viselkedés, beavatkozás egy társaság életébe.

Az üzleti és tudományos együttműködések feltérképezése a Társaság és a kiadók között egy következő tanulmányom témája lesz. Az itt közölt bibliográfiai, rövid könyv- és kiadástörténeti betekintés háttér munka egy sorozat létrejöttének és több évtizedes életének bemutatásához. Nem nélkülözhető ugyanakkor a Társaság és a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) kiadó sorozatindító megegyezésének rövid bemutatása.

A Társaság által évenként megjelentetni kívánt tíz kötet mintegy százívnyi terjedelemben, illusztrálva, detailtérképekkel, ábrákkal és mindez olcsón, merőben

alatt évente 50-50 ív terjedelemben vállalta a művek megjelentetését, illetve az írókat méltányos tiszteletdíjban részesítette. A Társaság minden anyagi haszon várása nélkül magára vállalta az *Utazások könyvtárának* szerkesztését. „Felolvastatik a Franklin-Társulatnak levele, melyben az utazási könyvtár kiadása ügyében feltételeit közli a társasággal. Ezen levél szerint a társulat [Franklin] elvállalja az utazási könyvtár kiadását, de egyelőre csak két évre és évenként 50 ívet hajlandó adni. Kiköti a társulat, hogy a kiadás joga ő rá ruháztassék. Az 50 ívhez csak 2 térkép és 20-30 fametszet mellékelésére vállalkozik. A választmány elfogadja az ajánlatot, a szerkesztő megválasztását azonban egyelőre függőben hagyja.” S. = *Földrajzi társaságok Földrajzi Közlemények*, 10(1882), 131. (S. mint szerző feloldhatatlan.) Az *Utazások Könyvtára*-sorozat tartalmilag és formailag is megfelelt a kor elvárásainak, ám mégis csak öt kötet látott napvilágot 1883 és 1885 között. A barna papírkötésben megjelent könyvek mellett létezett előkelőbb, díszes, színes vászonkötésben megjelent kiadás is, mely a korabeli polgári otthonok berendezéséhez alkalmazkodott. Sajnálatos módon nem volt elég nagy az érdeklődés a sorozat iránt, így a Franklin-Társulat 1885-ben elállt a sorozat kiadásának szándékától. Gy. = *Földrajzi Közlemények*, 23(1885), 30. (Gy. mint szerző feloldhatatlan.)

³ *Társasági ülések = Földrajzi Közlemények*, 27(1899), 292.

⁴ A kor forrásainak névhasználatát veszem át. Szögletes zárójelben az azonosításhoz szükséges jelenkori hivatalos változatot közlöm.

⁵ *Társasági ülések = Földrajzi Közlemények*, 28(1900), 66.

eltért a valóban megvalósítható és vállalható, a kiadó által az egyeztetések során javasolt könyvpiaci elképzelésektől.⁶

Wodianer egytértett a híres és elismert írók műveinek fordíttatásával, lektorálásával, valamint magyar szerzők írásainak kiadásával, ellenben csökkenteni akarta az éves kiadványok terjedelmét 40–50 ívre, és nem vállalt több mint évi három munkát a sorozat részeként megjelentetni. Ezzel biztosította mind a minőséget, mind az elérhető produktumot. A kiadó praktikusán megpróbálta a Társaság kapcsolatainak keresztül elérni, hogy a már külföldön használt illusztrációs kliséket igyekezzenek megszerezni nyomdája számára. Egy-egy fametszet elkészítése ugyanis nagyban megdrágította volna a kiadás költségeit. Wodianer kérte, hogy a Társaság neve alatt hirdessék meg a sorozatot, tudva, hogy ezzel garantálhatja a majdan megjelenő művek pozitív fogadtatását, elismertségét:

Wodianer vál. tag felolvassa György Aladárnak az utazások könyvtárára vonatkozólag készített tervezetét. Ezen tervezet szerint a társaság égise alatt Wodianer kiadásában megindítandó vállalat felölelné a külföldi irodalomnak feltűnést keltett s hézagpótló irodalmi jelenségeit, Magyarország egyes részeinek utaztató alakban való leírását és a magyar vonatkozású vidékek ismertetését; az aktuális jelleg szemelött tartásával a vállalatnak érdekfeszítően megírt számai a művelt közönség és a tanulóifjúság igényeihez alkalmazkodnak. Nagy súlyt kell fektetni illusztrációkra, detailtérképekre, a néprajzi és közlekedési viszonyok ábrázolására. Évenként 10 kötet bocsátattnék közzé, mintegy 100 ívnyi terjedelemben, miből 2 kötet állandóan Magyarországot ismertetné. A vállalatnak olcsónak s minden egyes kötetének külön kaphatónak kellene lennie. Az egyes kötetek megírására elismert szakférfiak vagy ismert tollú ifjúsági írók volnának felkérendők, utóbbi esetben azonban revizorok gyanánt földrajzi szakembereknek kellene szerepelniök; a vállalatnak alaki s tartalmi egyöntetőségéről külön választandó szerkesztő fog gondoskodni.

Wodianer e tervezethez egészen véve hozzájárul, de a maga részéről a következőket ajánlja a társaság figyelmébe: a vállalat évi terjedelme 40–50 ívnél ne legyen több s 3 teljes munkát képezzen; a társaság külföldi munkák kiadása esetén a szerzők engedélyét kérje ki, s igyekezék a clichék átengedését kieszközölni; az előfizetési felhívás a társaság nevében adassék ki; a kereskedelmi és közoktatásügyi minisztérium erkölcsi s anyagi támogatás iránt megkeresendők. A vállalatból a társaságra semmiféle anyagi teher nem hármozhat, sőt a kiadó kész a tagoknak 20%-nyi engedményt nyújtani.

A válaszmány György Aladár tervezetét Wodianer módosításával együtt egyhangúlag nagy örömmel elfogadja, egyben az írói díjat

⁶ Lásd MFT irattári anyagok.

eredeti munka íve után 60, a fordítás íve után 40 koronában állapítja meg [...] Wodianer Arthurral eziránt 3 évre szerződést köt [...]

Wodianer Arthur a Társasággal fennálló együttműködése során a legvégsőig támogatta és segítette a sorozat kiadását. Nem csupán a tagoknak ígért húsz százalékos árkedvezményt, hanem később, amikor neves külföldi utazókat kívánt a Társaság vendégül látni, anyagilag is segítette és intézte az eseményeket, érmekeket rendelt és készíttetett a látogató kutatóknak, akiket itt-tartózkodásuk során tiszteletbeli taggá választottak.

Kiválóan példázta Wodianer Arthur nagylelkűségét és üzleti érzékét, amikor az 1900. március 8-án tartott közgyűlés alkalmával felmerült kérdésre, miszerint van-e felhasználható kerete a Társaságnak könyvvásárlásra, Wodianer válaszul készséggel felajánlotta, hogy ő három éven át, évenként száz-száz korona bolti ár értékben a Társaságnak az elnökség által megjelölt könyveket ingyen szállítaná.⁸ Összehasonlításképpen: akkoriban a sorozat egy-egy kötete 7-8 korona bolti áron került forgalomba.

Az 1900. január 11-én tartott választmányi ülésen azzal a módosítással fogadták el a választmányi tagok a kiadó, valamint a Társaság között aláírandó szerződést, hogy a Társaság tagjai a vállalat [sorozat] köteteit 20%-os kedvezménnyel szerezhessék meg, és a tagoknak eladott példányok bolti árából 5% a Társaságot illesse meg.⁹

A kötetek tehát – a ma is fennálló tévhit ellenében – nem illetménypéldányként jutottak el a tagokhoz. A szerződés szerint mutatványpéldányt kaptak az otthonukba, amelyet vásárlás esetén megtarthatnak, egyéb esetben kötelesek voltak azt visszaküldeni a kiadónak. A tagok egyet nem értése a kiadó célratörő üzleti módszerei miatt egyértelműen kiolvasható a november 14-i választmányi ülés jegyzőkönyvéből:

A kiadóval kötött szerződés szerint a tagoknak az egyes kötetek mutatványképpen ugyan megküldetnek, de ebből a társaságra költség nem származhatik s a társaság azért sem felelős, hogy a meg nem vásárolt példányok visszaküldetnek-e vagy nem. Mégis többen felszólaltak avégett, hogy a tagok nem lesznek-e ilyképpen zaklatásoknak kitéve, s nem fognak-e emiatt kilépések nagyobb számmal bekövetkezni.¹⁰

A sorozatok kiadásának feltételeit feltáró dokumentumok részletes és mélyreható közlése nélkül nem lehetséges felvázolni az érdekek pontos határait. Az viszont megállapítható a Társasági választmányi beszámolókból, valamint az éves

⁷ *Társasági ülések = Földrajzi Közlemények*, 27(1899), 333.

⁸ *Társasági ülések = Földrajzi Közlemények*, 28(1900), 127.

⁹ *Társasági ülések = Földrajzi Közlemények*, 28(1900), 66.

¹⁰ *Társasági ülések = Földrajzi Közlemények*, 29(1901), 386.

pénzügyi jelentésekből is, hogy a kiadóvállalatok több alkalommal tisztázatlan jogcímen „segélyezték” a Társaságot.

A sorozatban megjelenő kötetekről tízegységenként a Franklin Társulat ismertetőt adott ki, melyet postai úton, egy előre kitöltött szelvényvel lehetett igényelni:

A modern földrajzi irodalom legjelentősebb alkotásai. A tízkötetes gyűjtemény díszes egésvászonkötésben előnyös részletfizetési feltételek mellett kapható a Franklin Társulat könyvkereskedésében, Budapest, IV., Egyetem u. 4. Aki az alábbi szelvényt kitölti s borítékban vagy levelezőlapra ragasztva beküldi, annak a Franklin Társulat könyvkereskedése részletes kimerítő, illusztrált prospektust díjmentesen küld.¹¹

A földrajzi irodalomnak, ezen belül a *Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára* című sorozatnak, a földrajztanításban betöltött szerepét is érzékelteti, hogy a sorozat első kötetét a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter [Wlassics Gyula] iskolai könyvtárak állományába való vételére ajánlotta:

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter „*A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára*” című gyűjteményes vállalat kiadványait s ezek között az újabban „Hedin Sven, Ázsia sivatagjain keresztül. Átdolgozta dr. Thirring Gusztáv” címen megjelent művet az elemi s polgári és középiskolák, a felsőbb leány- és felső kereskedelmi iskolák, valamint a tanító-, tanítónő- s kisdidvóképző-intézetek tanári könyvtárainak beszerzésre ajánlja.¹²

A népiskolai ifjúsági iratok elbírálásáról, jegyzékbe vételéről és használatáról, azaz a vonatkozó rendelkezésekről, a könyvkiadók szabad döntésének jogáról, a *Corvina* lapjain írt Wlassics Gyula.¹³

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára- (MFTK-) sorozat bibliográfiai leírása

Az alábbiakban szerzőségi adatok alapján, ábécé sorrendben, ezen belül cím szerinti ábécé sorrend alapján közlöm az egyes kötetekre vonatkozó bibliográfiai leírásokat és kiadási adatokat. Egyes műveknek a pontos megjelenési (értsd: nyomdából kikerülési) sorrendje némely években – a kutatás jelen állása szerint – levéltári források hiányában egyelőre nem tisztázott. A sorozati számokat, kiadási sorrendeket összevettem a MFT korabeli katalógusával, eltéréseket nem tapasztaltam.

¹¹ *Pesti Napló*, 81(1930), 255, 13.

¹² *Hivatalos Közlöny*, 10(1902), 7, 132.

¹³ Wlassics [...] *Egyletének = Corvina*, 25(1902), 24, 108.

A Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) kiadó, valamint a Franklin-Társulat 1904-es fúziója okán fontos az egyes kötetek bibliográfiai feltárásánál tisztázni a hirdető kiadót is. Gyakori jelenség, hogy a könyvtárak a művek katalogizálása során nem tudják pontosan azonosítani a kiadó nevét (lásd bibliográfiai leírásokban: s[ine]. n[omine].), illetve a megjelenés dátumát (hasonlóan: s[ine]. a[nnó].). Ennek oka, hogy az elmaradó kiadási év jelzése mellett a későbbiekben – már a Wodianer–Franklin fúzió¹⁴ után is – a „Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)” kiadói jelölést is használja a Franklin-Társulat. Ilyenkor a helyes könyvtári gyakorlat szerint a Lampel-féle kiadói jelzést kell feltüntetni a bibliográfiai leírásban, és utalást tenni a Franklin-kiadás valós tényére, melyet a könyv megjelenési dátuma alapján ismerhetünk. Ezen felül az egyes könyvek kiadástörténeti feltárásánál gyakran fellelhető újabb, már a Franklin-Társulat kiadói megjelöléssel újra nyomtatott (esetenként más szövegtükörrel újra szedett) vagy kiadóban visszamaradt könyvtestek kiadása.¹⁵

A tanulmányban nem térek ki a magyarra fordított, külföldről átvett művek eredeti megjelenési adataira. A bibliográfiában kizárólag az első megjelenési adatokat közlöm.

A leírások formai tulajdonságairól

A felsorolásban a több kötetben megjelölt műveket egy tételszámon jelzem.

A listában szereplő címléírások után vesszővel elválasztva a következő két adatot jelölöm:

Első helyen: a kötet sorozatban elfoglalt, a kiadó által jelölt sorszáma. A sorozati szám gyakran nem került feltüntetésre sem a kötetben, sem pedig a hivatalos értesítésekben. Ebben az esetben a megjelenés évszáma alapján lehet a sorozati számot hozzávetőlegesen megállapítani. Mivel egyes években több, nem számozott sorozati mű is megjelent, ezért a sorozati számot ismeretlennek jelölöm szögletes zárójelben.

Második adatelemként: az MFT katalógusában jegyzett sorozati számot közlöm. Ez az adat mindig megegyezik a hivatalos értesítésben szereplő adatokkal. Amennyiben nem található hivatalos kiadói megjegyzés a sorozati számról, ezt az adatelemet biztonsággal fogadhatjuk el valódi értéként.

¹⁴ Lásd *A Révai–Franklin per*, Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1912; *A Franklin-Társulat származástáblája = Egy magyar könyvkiadó regénye*, összeáll. Révay József, Schöpflin Aladár, Bp., Franklin-Társulat [1937], 124–125; POGÁNY György, *A Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Könyvkiadó és az oktatásügy a XIX–XX. század fordulóján = Könyv és Nevelés*, 16(2014), 4, 54–71; SOMORJAI Szabolcs, *Mérlegek és részvények – a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda működésének első negyven éve = Magyar Könyvszemle*, 128(2012), 466–477.

¹⁵ Jelen tanulmány célja a könyvek első megjelenésének leírása. A legelsőtől eltérő kiadástörténeti és kiadói jelenségek részletezése egy újabb közlemény témája lesz.

A megjelenések rövidítései között a „t.” jelölhet táblát, illetve térképet is, ezért nem oldom fel egységesítve, hanem lábjegyzetben jelölöm a jelentését.

A bibliográfiai tétel alatt a megjelenésről szóló hivatalos értesítéseket idézem, a korabeli helyesírást megtartva, valamint az eredeti központosítást tükrözve. A kéz- és gépiratokon, folyóiratokban megjelent, idézett bibliográfiai leírásokat ortográfiailag nem változtattam. Amikor csak lehetséges, a korban hivatalos, a kiadó által közölt könyvészeti forrásokra, mint például a *Corvina*, valamint az MFT által kiadott *Földrajzi Közlemények* című folyóiratra utalok. Eltérő (későbbi vagy fentiekéntől különböző) hirdetéseket, utalásokat, hivatkozásokat csak abban az esetben közlök, ha szükséges a kiadási év pontos meghatározásához, illetve, ha az teljesebb bibliográfiai és fizikai leírást nyújt. Bibliográfiai adatok nélküli hivatalos (első) értesítéseket is közlök, amennyiben a hirdetés tartalmazza a kötet árát. A bibliográfiai leírásokban nem követem az egyes megjelenések tipográfiáját, a nagy- és dőlt betűs kiemelési módokat. A megjelenésről szóló címleírásokat minden esetben az adott forrásnak megfelelően közlöm, eltérően a *Magyar Könyvszemle* címleírásai alapelveitől.

Fellelhetőek a sorozatra jellemző szecessziós díszítésű, *Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára* sorozati címmel ellátott kötéstáblájú könyvtestek. Ezek a kiadványok nem képezik részét az eredeti sorozatnak. Kiadói reklámfogás, esetleg gondatlan besorolás okán kerültek megtévesztő kötéstáblába. Az ilyen és ehhez hasonló műveket nem jelölöm leírásomban, ezek bemutatása egy későbbi tanulmány témája lesz.

1.

AGOSTINI, Alberto M. [Maria] De,¹⁶ *Tíz esztendő a Tűzföldön*, ford. Cholnoky Béla, Bp., Lampel, [1926], 209 p., [56] t., [1] t.fol., 1 mell. [ismeretlen], 21.

Agostini: Tíz esztendő a Tűzföldön. Fordította: Cholnoky Béla. (101 kép, 16 tábla, 3 térkép.) (HÉZSER Aurél, *A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárának két új kötete*, Földrajzi Közlemények, [a továbbiakban F. K.] 1-3(1927), 55.)

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., 1926. Lampel. (Franklin ny.) 8-r. Agostini, Alberto M. de. Tíz esztendő a Tűzföldön. Ford. Cholnoky Béla. 101 képpel és 3 térképpel. 250, (2) [ap]. 9 mell[éklet]. Kötve P[engő] 14. (Corvina 1(1927), 3.)¹⁷

¹⁶ Helyesen: De Agostini, Alberto Maria (Catalogo del Servizio Bibliotecario Nazionale).

¹⁷ A forrás „Lampel. (Franklin ny.)” [Franklin-Társulat] által kiadott műként jelöli a kötetet. A kiadó névváltozásairól, a sorozatban való megjelenéséről egy későbbi tanulmányban írok.

2.

ALMÁSY László, *Autóval Szudánba, Első auto-utazás a Nílus mentén, Vadászatok angol-egyiptomi Szudánban*, szerk. Cholnoky Jenő, Bp., Lampel, [1929], 240 p., [56] t., [1] t.fol. [ismeretlen], 23.

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., [1929.] Lampel. (Franklin ny.) 8-r. Almásy László. *Autóval Szudánba*. Cholnoky Jenő előszavával. 236, (4) l., 30 mell. Kötve P 12,80. (Corvina 46(1929), 236.)

Almásy László: *Autóval Szudánba*. Lampel. – Kötve 12,80 P. (Hivatalos Közlöny [a továbbiakban H. K.] 24(1930), 295.)

Almásy László: *Autóval Szudánba*. Megjelent a Magyar Földrajzi Társaság könyvtárában Cholnoky Jenő előszavával. 240 l. 83 saját fénykép és 1 térkép. (NÉMETH József, *Almásy László: Autóval Szudánba*, Protestáns Szemle [továbbiakban P. Sz.], 1930, 262.)

3.

ALMÁSY László, *Az ismeretlen Szahara*, Bp., Franklin, [1935], 216 p., [64] t. [ismeretlen], 41.

Almásy L. 1935a: *Az ismeretlen Szahara*. – A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára, Budapest. (TÖRÖK Zsolt, *Az ismeretlen Szahara magyar felfedezője: Almásy László*, F. K., 1997, 84.)

Almásy László: *Az ismeretlen Szahara*. Franklin. – 8 – P. (H. K. 1935, 259.)

4.

ALMÁSY László, *Levegőben... homokon...* , Bp., Franklin, [1937], 146 p., [32] t. 56, 56.

Almásy László: *Levegőben...homokon...* 42 képpel. Bp., [1937.] Franklin. 147 l. 16 t.¹⁸ 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [56. köt.] (F. K. 1939. Melléklet a „Földrajzi Közlemények” LX-VII(1939) kötetéhez, 33.)

¹⁸ A rövidítés feloldása: tábla; itt és a következő tételekben is.

Almásy László: Levegőben... homokon. Útleírás. Bp., 1937. Franklin. 147 l. Kötve 6 – P (Magyar Könyvbarátok Diáriuma 1938, V. [továbbiakban Diárium¹⁹])

Almásy László: Levegőben...homokon... (Franklin-kiadás.) 147 l. 42 kép. (KANSZKY Márton, *Almásy László: Levegőben ... homokon ... (Franklin-kiadás.) 147 l. 42 kép.*, Katolikus Szemle [továbbiakban K. Sz.] 1938, 241.)

5.

BAKTAY Ervin, *A boldog völgy országa, Barangolások Kasmírban*, Bp., Franklin, [1934], 220 p., [56] t. [ismeretlen], 35.

Baktay Ervin: A boldog völgy országa. Franklin. – 8 – P. (H. K. 1935, 258.)

Baktay Ervin: A boldog völgy országa. Barangolások Kasmírban. 220 l. (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1938, 153.)

6.

BAKTAY Ervin, *Hindusztán*, Bp., Franklin, [1938], 194 p., [36] t. 58, 58.

Baktay Ervin: Hindusztán. 55 képpel és két térképpel. Bp., [1938.] Franklin. 194, (2) 18 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [58. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1938*, F. K. 1940, 37.)

Baktay Ervin: Hindusztán. 55 képpel és 2 térképpel. Bp., 1938. Franklin. N. 8°, 194 l. Kötve 7 – P (Diárium 1939, VII.)

Baktay Ervin: Hindusztán. 196 l. 55 képpel és két térképpel. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Franklin.) (KALMÁR Gusztáv, *Földrajz és útleírás*, K. Sz. 1939, 495.)

7.

BAKTAY Ervin, *Királyfiak földjén, (Rádzsputána és Gudzsarát)*, Bp., Franklin, [1939], 208 p., [36] t., [1] t.fol. 64, 64.

[64.] Királyfiak földjén <Rádzsputána és Gudzsarát>. írta Baktay Ervin. 60 képpel és 1 térképpel. 208, (3) 1. 18 t. (F. K. 1940, 74.)

¹⁹ A folyóirat egyes években eltérő névvel jelent meg. Az évfolyamok szerinti névváltozásért lásd: Melléklet.

Baktay Ervin: Királyfiak földjén. ... Bp. 1939. Franklin. Vásznonkötésben 8 – P (Diárium 1939, 79.)

8.

BAKTAY Ervin, A Pandzsáb, *Az öt folyó országa*, Bp., Franklin, [1937], 185 p., [48] t., [1] t.fol. 54, 54.

Baktay Ervin: A Pandzsáb. Az öt Folyó országa. 76 képpel és 1 térképpel. Bp., [1937.] Franklin. 188 l. 24 t. 1 tkp. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [54. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1937*, F. K. 1939, 31.)

9.

BAKTAY Ervin, *A világ tetején, Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain a nyugati Tibetben*, Bp., Lampel, [1930], 310 p., [58] t., [2] t.fol. [ismeretlen], 25.

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., [1930.] Lampel. (Franklin ny.) 8-r. Baktay Ervin. A világ tetején. Kőrösi Csorna Sándor nyomdokain nyugati Tibetbe. 310 l., 39 mell. Kötve P 16 (Corvina 1930, 222.)

Baktay Ervin: I. A világ tetején. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Kiadja a Franklin Társulat. Ára 16 P. (H. K. 1932, 197.)

Baktay Ervin: A világ tetején. Budapest, 1930. Franklin Társulat kiadása. 307 oldal. (SOMFAY Margit, *Baktay Ervin: A világ tetején*, Magyar Kultúra 1930, 537.)

10.

BALBO, Italo, *Diadalmas Szárnyak, A második olasz óceánrepülés*, ford. Gáspár Miklós, Bp., Franklin, [1934], 256 p., [64] t., [2] t.fol. [ismeretlen], 34.

Balbo Italo: A diadalmas szárnyak. Franklin. – 8 – P. (H. K. 1935, 260.)

11.

BALBO, Italo, *Repülőrajokkal az óceánon át*, ford. Révay József, Bp., Lampel, [1931], 188 p. [62] t., [2] t.fol. 31, 31.

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., [1931.] Lampel. (Franklin ny.) 8-r. Balbo Italo. Repülőrajokkal az óceánon át. (Stormi in volo sull'oceano.) Ford. Révay József. 188, (3) l., 32 mell. Kötve P 10 (Corvina 1931, 119.)

„Társaságunk neve alatt jelenik meg a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára is, amelyből a Franklin kiadásában a következő kötet jelent meg: Balbo: Repülőrajokkal az óceánon át. Evvel a Földrajzi Könyvtár köteleinek száma 31-re emelkedett.”²⁰ (RÉTHLY Antal, *Főtitkári jelentés a Magyar Földrajzi Társaság 60-ik évi (1931/32) működéséről*, F. K. 1932, 53.)

12.

BÁNHIDI Antal, *Gerle 13 útja, Bánhidi Antal utinaplója, Bp., Franklin, [1936], 201 p., [50] t. 49, 49.*

Bánhidi Antal: A Gerle 13 útja. – [Bánhidi Antal] utinaplója. 89 képpel és 2 térképpel. Bp., [1936.] Franklin. 206 l. 24 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [49. köt.]) (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [54. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1936*, F. K. 1938, 14-15.)

13.

BERGMAN, Sten, *Kamcsatka ősnépei, vadállatai és tűzhányói között*, ford. Cholnoky Béla, Bp., Franklin, [1930], 272 p., [40] t. [ismeretlen], 29.

„Kamcsatka ősnépei, vadállatai és tűzhányói között”. Fordította dr. Cholnoky Béla. 70 képpel és 1 térképpel. 272 oldal. Budapest. Franklin Társulat kiadása. (F. K. 1933, 47.)

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., [1930] Franklin–Társulat. 8-r. Bergman Sten. Kamcsatka ősnépei, vadállatai és tűzhányói között. Ford. Cholnoky Béla. 272 l., 23 mell. Kötve P 14 (Corvina 1930, 279.)

14.

BERGMAN, Sten, *A viharok hazájában, Természettudományos kutatóutazás a Kurili-szigeteken*, ford. Cholnoky Béla, Bp., Franklin, [1934], 221 p., [60] t. [ismeretlen], 36.

Sten Bergman: A viharok hazájában. Fordította: Dr. Cholnoky Béla. Franklin Társulat kiadása. (KARL János, *Sten Bergman: A viharok hazájában*, Magyar Kultúra 1935, 346.)

²⁰ A hosszabban idézett szöveget a Franklin-Társulatra való utalás indokolja.

15.

CHOLNOKY Jenő, *Afrika*, Bp., Lampel, [1930], I, 267 p., [1] t.fol., II, [267 (sic!)] –488 p., [1] t.fol. [ismeretlen], 26–27.

Afrika. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Lampel R. R. T. Budapest, 1930. 8°, 217 képpel, 24 térképpel, I.-II. kötet, p. 1-488. (PÓSÁNÉ ORMÓS Jerne, *Cholnoky Jenő irodalmi munkássága*, F. K. 1935, 448.)

Magyar (A) földrajzi társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., [1930.] Lampel. (Franklin ny.) 8-r. Cholnoky Jenő. Afrika. 2 köt. 267; 488 l., ill., 2 mell. Kötve P 30 (Corvina 1930, 226.)

16.

CHOLNOKY Jenő, *Balaton*, Bp., Franklin, [1936], 191 p., [48] t. 53, 53.

Cholnoky Jenő: Balaton. 120 képpel. Bp., [1936.] Franklin. 192 l. 24 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [53. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1936*, F. K. 1938, 24.)

Cholnoky Jenő: BALATON. (Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.) 192 lap, 120 képpel, egészvászonkötésben. (Bolti ára 7-60 P.) (Diarium 1937, 96.)

17.

CHOLNOKY Jenő, *Égen, földön, Földrajzi értekezések*, Bp., Franklin, [1934], 197 p., [48] t. [ismeretlen], 42.

Égen, Földön. Földrajzi értekezések. A M. Földrajzi Társaság Könyvtára. Franklin–Társulat, Budapest, 1934. 8°, képekkel és térképekkel, p. 1-197. (PÓSÁNÉ ORMÓS Jerne, *Cholnoky Jenő irodalmi munkássága*, F. K. 1935, 449.)

Cholnoky Jenő 1. t.²¹ Égen, Földön. Földrajzi Értekezések. A M. Földrajzi Társaság Könyvtára. Budapest, 1934. december. Franklin Társulat. 12 rajz, 63 kép, 197 oldal, 8°. (Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1935, 141.)

²¹ Levelező tag.

18.**CHOLNOKY Jenő, Erdélyi képek, Bp., Franklin, [1941], 164 p., [28] t. 66, 66.**

Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. A -. [66. köt.] Bp., [1941.] Franklin. 8°. (A kiadó ajándéka.) [66. köt.] Erdélyi képek. Írta Cholnoky Jenő. 43 képpel és 36 ábrával. 164, (1) l. 14 t. (F. K. 1941, 264.)

Cholnoky Jenő: Erdélyi képek. Budapest: Franklin. 165 p. 43 képpel és 36 ábrával. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. (SEREGÉLY Emma, *Magyar történeti bibliográfia az 1941. évről*, Századok 1942, 523.)

19.**CHOLNOKY Jenő, A Földközi-tenger, Bp., Franklin, [1939], 184 p., [40] t. 63, 63.**

Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. A -. Szerk. Cholnoky Jenő. [63. és 64. köt.] Bp., [1939.] Franklin. 2 köt. 8°. (A kiadó ajándéka.) [63.] A Földközi-tenger. írta Cholnoky Jenő. 65 képpel és 29 ábrával. 184, (1) l. 20 t. (F. K. 1940, 74.)

Cholnoky Jenő: A Földközi-tenger. 65 képpel és 29 ábrával. Bp., [1939.] Franklin. 184, (1) l. 20 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. [63. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1939*, F. K. 1941, 17.)

20.**CHOLNOKY Jenő, A sárkányok országából, Bp., Lampel, [1913], I, 160 p., [28] t., II, 168 p., [20] t., [1] t.fol. [ismeretlen], 15.**

Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) r.-t. könyvkiadóvállalata Budapesten. Könyvtára, A Magyar Földrajzi Társaság -. Szerkeszti Cholnoky Jenő. (N. 8-r.) Budapest, 1913. Lampel R. r.-t. Vásznonba kötve. Cholnoky Jenő. A sárkányok országából. Életképek és útirajzok Kihínából. Egy térképmelléklettel, 180 ábrával és 17 bekezdő képpel. (XV, 407 l.) 12 k. (Corvina 1912, 237.)

21.

CHOLNOKY Jenő, *A sivatag*, Bp., Franklin, [1943], 156 p., [24] t. 67, 67.²²

Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. A -. Szerk. Cholnoky Jenő. [67. köt.] Bp., [1943.] Franklin. 8°. (A kiadó ajándéka.) [67. köt.] A sivatag. írta Cholnoky Jenő. 46 képpel és 22 ábrával. 156, (1) l. 12 t. (F. K. 1943, 155.)

Cholnoky Jenő: A sivatag. Franklin, Budapest, 1943, nyolcadrét, ára kötve 8 P. (H. K. 1943, 459.)

Cholnoky Jenő : A sivatag. 156 old. 46 képpel és 22 ábrával. Budapest (1943). A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára c. sorozatban. A Franklin–Társulat kiadása. (HALTENBERGER Mihály, *Földrajz*, K. Sz. 1944, 95.)

22.

CHUN, Károly,²³ *Mélytengerek világa*, átdolg. Szilády Zoltán, Bp., Lampel, [1903], [4], 280 p., [14] t.fol. 3, 3.

III. kötet Mélytengerek világa. Irta: Chun Károly. Átdolgozta: dr. Szilády Zoltán. Díszkötésben 7 korona 50 fillér. Társ. tagok 20% kedvezményt kapnak. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) kiadása. (F. K. 1904, [30].)

Könyvtára, A Magyar Földrajzi-Társaság -. III. kötet. Szerkeszti Lóczi Lajos. (8-r.) Bpest, 1903. Lampel Róbert., III. kötet. Chun Károly Mélytengerek világa. Átdolgozta Szilády Zoltán dr. 73 képpel és 15 melléklettel. (280 l.) Kötve 7 k. 50 f. (Corvina 1903, 170.)

23.

ETHERTON, P. [Percy] T. [Thomas], *A Mount Everest átrepülése*, ford. Cholnoky Béla, Bp., Franklin, [1934], 262 p., [42] t. [ismeretlen], 40.

Etherton P. T.: A Mount Everest átrepülése. Franklin. – 9 P. (H. K. 1935, 259.)

²² A *Földrajzi Közlemények* 67 megjelent kötetet tart számon, mely információ szerint ez a kötet a zárókötet. „... 1900-ban megindított »A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára« c. könyvsorozat, amelyből 67 kötet látott napvilágot.” M. Gy. [Miklós Gyula], *Főútkári beszámoló = Földrajzi Közlemények*, 86(1962), 293.

²³ CHUN, Carl.

24.

FEHÉR Géza, Kanitz Fülöp Félix „A Balkán Kolumbusa,, élete és munkássága, 1829–1904, Bp., Franklin, 1932, 201 p. [ismeretlen], 32.

Fehér Géza: Kanitz Fülöp Félix, a „Balkán Kolumbusa” élete és munkássága. 1829-1904. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Budapest, 1932, Franklin. 215 old. 32 képpel. 8°. (SZILÁDY Zoltán, *Fehér Géza: Kanitz Fülöp Félix, a „Balkán Kolumbusa” élete és munkássága*, F. K. 1932, 169.)

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., 1932. Franklin. 8-r. Fehér Géza. Kanitz Fülöp Félix, «a Balkán Kolumbusa» élete és munkássága. 1829-1904. 201, (4) l., ill., 1 mell. Kötve P 5 (Corvina 1932, 178.)

25.

Felfedezők lexikona, szerk. Kéz Andor, Bp., Franklin, [1936], 162 p. 52, 52.

Felfedezők lexikona. Szerk. Kéz Andor. Bp., [1936.] Franklin. 162 l. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [52. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1936*, F. K. 1938, 11.)

26.

FESTETICS Rudolf, Emberevők között, Nyolcévi csendes-óceáni hajózás a „Tolna” yachton, ford. Sárosi Bella, Bp., Lampel, [1905], 278 p., [2] t.fol. 6, 6.

Gróf Festetics Rudolf: Emberevők között. Nyolcz évi csendes oczeáni hajózás a „Tolna” yachton. 55 képpel és 1 térképpel. Francziából ford: Sárosi Bella. Budapest, Lampel R. könyvkereskedése. (SCHWALM Amadé, *Gróf Festetics Rudolf: Emberevők között.*, F. K. 1905, 257.)

Könyvtára, A Magyar Földrajzi Társaság –. VI. kötet. Szerkeszti Lóczy Lajos. (8-r.) Bpest, 1905. Lampel R. r.-társ. Egy-egy kötet kötve 7 k. VI. kötet. Festetics Rudolf gróf. Emberevők között. Nyolcz évi csendes-óceáni hajózás a «Tolna» Yachton. 55 képpel és 1 térképpel. Francziából fordította Sárosi Bella. (278 l.) (Magyar Könyvészet 5(1905), 3. (Melléklet a Corvina 16(1905) számához.))

27.

FORBÁTH László, *A megújhodott Mongolia, Bp., Franklin, [1934], 239 p., [64] t.fol. [ismeretlen], 37.*

Polgári fiú- és leányiskola, fiú- és leányközépiskola III–IV. osztálya.
a) Beszerezhető művek: ... Forbáth László: *A megújhodott Mongolia.* Franklin. 6 P. (H. K. 1935, 258.)

Forbáth László: *A megújhodott Mongolia.* Bp. (Franklin-Társulat) 1934. 233 l. 1 térképpel, számos képpel. Ára 6-40 P. (BULLA Béla, *Forbáth László: A megújhodott Mongolia...*, Diárium 1935, 75.)

28.

GRAFF, F. W. Up de [Up de Graff, Fritz W.], *Az Amazonas őserdeiben, átdolg. Halász Gyula, Bp., Lampel, [1932], 164 p., [56] t. [ismeretlen], 33.*

F. W. Up de Graff: *Az Amazonas őserdeiben.* Angolból átdolgozta Halász Gyula. 168 oldal, 58 képpel, térképpel. Ára vászonkötésben 7 pengő. (Budapesti Szemle [továbbiakban B. Sz.] (670)1933, [6].)

29.

GUBÁNYI Károly, *Ausztrália, Bp., Lampel, [1915], 253, [16] t.fol. [ismeretlen], 17.*

Gubányi Károly: *Ausztrália.* 16 műmelléklettel, 12 térképpel és 100 ábrával. Díszesen kötve ára 9 korona. (F. K. 1916, [68].)

Gubányi Károly: *Tengerentúli történetek.* 8°, 181 l. 3.50 K. – Ausztrália. 16 műmelléklettel, 12 térképpel és 100 ábrával a szöveg közt. Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. 8°, 253 l. Kötve 9. K. (K. Sz. 1915, 345.)

30.

GUBÁNYI Károly, *Öt év Mandzsuoországban, Bp., Lampel, [1907], VII, 327 p., [16] t.fol. 9, 9.*

Könyvtára, A Magyar Földrajzi-Társaság –. IX. kötet. Szerkeszti Lóczy Lajos. (8-r.) Bpest, 1907. Lampel Róbert r.-t. Vászonba kötve. IX. kötet. Gubányi Károly. *Öt év Mandzsuoországban.* Nyolczvany-nolcz képpel. (VII, 324 l.) 8 k. (Corvina 1907, 62.)

Öt év Mandzsuoországban. Irta Gubányi Károly. Budapesten, Lampel R. könyvkereskedése. 1907. (PLATZ Bonifác, *Mandzsuria*, B. Sz. 1908, 462.)

31.

HEDIN, Sven Anders, *Ázsia sivatagjain keresztül, átdolg. Thirring Gusztáv, Bp., Lampel, [1901], 219 p., [18] t.fol. 1, 1.*

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Szerkeszti: Lóczy Lajos. I. kötet. Hedin Sven: Ázsia sivatagjain keresztül. Átdolgozta: dr. Thirring Gusztáv. Számos képpel. Ara 6 korona. Társ. tagok 20% kedvezményt kapnak. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) kiadása. (F. K. 1901, oldalszám nélkül, hátsó borító elé fűzve.)

Magyar földrajzi társaság könyvtára, a –. 1–2. füzet. Szerkeszti Lóczy Lajos. (N. 8-r.) Bpest, 1901. Lampel Róbert. Egy-egy füzet 60 f. 1-2. füzet. Sven Hedin. Ázsia sivatagjain keresztül. Átdolgozta Thirring Gusztáv dr. Számos képpel. (32., 33-64 l.) (Corvina 1901, 76.)

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister „A magyar Földrajzi Társaság Könyvtára” című gyűjteményes vállalat kiadványait s ezek között az ujabban „Hedin Sven, Ázsia sivatagjain keresztül. Átdolgozta dr. Thirring Gusztáv” czimen megjelent művet az elemi s polgári és középiskolák, a felsőbb leány- és felső kereskedelmi iskolák, valamint a tanító-, tanítónő- s kisdedovóképző-intézetek tanári könyvtárainak beszerzésre ajánlja. (80294–1901.) (H. K. 1902, 132.)

32.

HEDIN, Sven Anders, *Ázsia szívében, Tízezer kilométernyi úttalan utazás, átdolg. Thirring Gusztáv, Bp., Lampel, [1906], I, 237 p., [18] t.fol., II, 298 p., [16] t.fol. 7–8, 7–8.*

Könyvtára, A Magyar Földrajzi Társaság –. VII-VIII. kötet. Szerkeszti Lóczy Lajos. (8-r.) Bpest, 1906. Lampel R. r.-t. Egy-egy kötet vászonba kötve 7 k. VII. kötet. Hedin Sven. Ázsia szívében. Tízezer kilométernyi úttalan utazás. Átdolgozta Thirring Gusztáv dr. Képekkel és térképekkel. Első kötet. (237 l. és 1 térkép.) VIII. kötet. Ugyanaz. II. kötet. (298 l.) (Corvina 1906, 189.)

33.

HEDIN, Sven Anders, *Ma Csung-jin menekülése, ford. Mezey Dénes, Bp., Franklin, [1936], 270 p., [40] t. 51, 51.*

Hedin, Sven: Ma Csung-jin menekülése. [Die Flucht des Grossen Pferdes.] Ford, vitéz Mezey Dénes. 67 képpel. Bp., [1936.] Franklin. 271 l. 20 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [51. köt.]) (DUBOVITZ István, A magyar földrajzi irodalom, 1936, F. K. 1938, 35.)

34.

HEDIN, Sven Anders, *A selyem útja*, Bp., Franklin, [1938], 308 p., [40] t. 60, 60.

– Sven: A selyem útja. [Die Seidenstrasse.] Ford. vitéz Mezey Dénes. 61 képpel. Bp., [1938.] Franklin. 308, (1) l. 20 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [60. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1938*, F. K. 1940, 37.)

Hedin, Sven: A selyem útja. Két kötetben. Annak a sokezer kilométeres útnak a leírása, amelyen a régi századokban a selyem eljutott Európába. Bpest, 1938. Franklin. Kötve 12 – P (Diárium 1938, 239.)

35.

HEDIN, Sven Anders, *Transzhimalája, Felfedezések és kalandok Tibetben*, átdolg. Kondor Alfréd, Bp., Lampel, 1910, VI, 330 p., [49] t.fol. 13–14, 13–14.

Hedin Sven: Transzhimalája. Felfedezések és kalandok Tibetben. A kézirat nyomán svéd eredetiből átdolgozta Kondor Alfréd. 2 térképpel, 22 szöveggéppel, 4 színes műmelléklettel, 1 színes panorámával és 44 képmelléklettel. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára (szerkeszti Lóczy Lajos), XIII.–XIV. kötet. Budapest, Lampel R., 1910. VIII+330 lap. Ára kötve 15 K. (HALÁSZ Gyula, *Hedin Sven: Transzhimalája*, F. K. 1910, 408.)

Könyvtára, A Magyar Földrajzi Társaság –. Szerkeszti Lóczy Lajos. XIII-XIV. kötet. (N. 8-r.) Bpest, 1910. Lampel R. r.-t. Vászonba kötve. XIII-XIV. kötet. Sven Hedin. Transzhimalája. Felfedezések és kalandok Tibetben. A kézirat nyomán svéd eredetiből átdolgozta Kondor Alfréd. 2 térképpel, 22 szöveggéppel, 4 színes műmelléklettel, 1 színes panorámával és 44 képmelléklettel. (VI, 330 l.) 15 k. (Corvina 1910, [81].)

36.

HEDIN, Sven Anders, *A vándorló tó*, ford. Mezey Dénes, Bp., Franklin, [1940], 291 p., [16] t.; I, 144 p., [16] t., II, 145-291 p., [8] t.²⁴ 65, 65.

Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. A –. Szerk. Cholnoky Jenő. [65. köt.] Bp., [1940.] Franklin. 8°. (A kiadó ajándéka.) [65. köt.] A vándorló tó. írta Sven Hedin. Ford. vitéz Mezey Dénes. 54 képpel és 1 térképpel. 291, (2) l. 16 t. (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1938*, F. K. 1940, 319.)

²⁴ Kétfajta kötéstípussal.

Sven Hedin: A vándorló tó. Fordította vitéz Mezey Dénes – 54 képpel és 1 térképpel, Franklin-Társulat kiadása. Bp. 1940, 291 o. (BOGNÁR Ede, *Sven Hedin: A vándorló tó*, Pannonhalmi Szemle 1941, 71.)

37.

KELEMEN Pál, *Az istenek csataterere*, ford. F. Réтай Margit, Bp., Franklin, [1939], 168 p., [36] t. 62, 62.

Kelemen Pál: Istenek csataterere. [Mexikó.] [Battlefield of the Gods.] Ford. F. Réтай Margit. Bp., [1939.] Franklin. 168, (3) 1. 18 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. [62. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1939*, F. K. 1941, 48.)

Kelemen Pál: Istenek csataterere. Az angol eredeti címe: Battlefield of the Gods. Fordította: F. Réтай Margit. (Franklin-Társulat kiadása.) 168 oldal, 54. kép. (KANSZKY Márton, *Kelemen Pál: Istenek csataterere*, K. Sz. 1940, 170.)

38.

KEÖPE Viktor, *Cejlon, az Éden szigete*, Bp., Franklin, [1934], 189 p., [48] t. [ismeretlen], 38.

Keöpe Viktor: Cejlon, az Éden szigete. ... Ára 5 – pengő. (B. Sz. 1934, 235. (Kötet hátsó könyvjajánló oldalain.))

39.

KEÖPE Viktor, *A szigetek gyöngye*, Bp., Franklin, [1936], 189 p., [40] t., [1] t. fol. 48, 48.

Keöpe Viktor: A szigetek gyöngye. [Jáva.] 53 képpel és 2 térképpel. Bp., [1936.] Franklin. 191 l. 20 t. 1 tkp. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [48. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1936*, F. K. 1938, 35.)

Keöpe Viktor: A szigetek gyöngye. Magyar Földr. Társ. könyvtár-sorozat. Bp. (Franklin Társulat.) 190 l. 53 kép, 2 térkép, kötve. Ára 7 – P. (BULLA Béla, *Keöpe Viktor: A szigetek gyöngye...*, Diárium 1936, 180.)

Keöpe Viktor: A szigetek gyöngye. 53 képpel és 2 térképpel. Bp. 1936. Franklin. 8°. 190 l. Kötve 7 – P. (Diárium 1936, VI.)

40.

KEÖPE Viktor, *Titokzatos Kína, Bp., Franklin, [1937], 205 p., [40] t. 55, 55.*

– Viktor: Titokzatos Kína. 59 eredeti képpel és 8 térképpel. Bp., [1937.] Franklin. 205, (2) 1. 20 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [55. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1937*, F. K. 1939, 31.)

Keöpe Viktor: A titokzatos Kína. 8°, 105 l. Franklin. (KARL János, *Rejtelmes Kína*, K. Sz. 1938, 429.)

Keöpe Viktor: Titokzatos Kína. Távolkeleti háború színhelye. Kötve 8. (P. N. 267(1937), 6.)

41.

KERTÉSZ Róbert, *Feltámad a félhold, Az ébredő Iszlám nemzetei, Bp., Franklin, [1939], I, 160 p., [34] t., II, 161-347 p., [32] t., [1] t.fol. 61, 61.*

Magyar Földrajzi Társaság könyvtára, A. Szerk. Cholnoky Jenő. [61. köt.] Bp., [1939.] Franklin. 8°. (A kiadó ajándéka.) [61.] Feltámad a félhold. Az ébredő iszlám nemzetei. írta Kertész Róbert. 80 képpel és 16 térképpel. 347, (1) 1. 32 t. 1 tkp. (F. K. 1939, 152.)

42.

LEDEN, [Christian] K., *Kjuvatin jégmezői, ford. Mihalik László, Bp., Lampel,²⁵ [1929], 244 p., [30] t., [2] t.fol. [ismeretlen], 24.*

Leden K. Kjuvatin jégmezői. Ford. Mihalik László. 244 l., 17 mell. Kötve P 12. (Corvina 1929, 236.)

Leden: Kjuvatin jégmezői. (Mihalik.) Lampel. Kötve 12 – P. (H. K. 1930, 297.)

Leden Kjuvatin jégmezői 12 – Felfedező út Észak-Amerika ismeretlen népei között. (P. N. 280(1929), 46.)

43.

LEIDENFROST Gyula, *Keserű tenger, Bp., Franklin, [1936], 223 p., [48] t. 47, 47.*

Leidenfrost Gyula: Keserű tenger. 56 képpel. Bp., [1936.] Franklin, 224 l. 24 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [47. köt.])

²⁵ Corvina: Lampel (Franklin-ny.).

(DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1936*, F. K. 1938, Melléklet 8.)

Leidenfrost Gyula: *Keserű tenger*. Bp. (Franklin.) 1936. 223 l., 56 képpel. Ára kötve 7 P. (GYULAI Ágost, *Leidenfrost Gyula: Keserű tenger...*, *Diárium 1936*, 105.)

Leidenfrost Gyula: *Keserű tenger*. Franklin Társulat. 7 – P. (H. K. 1936, 274.)

44.

Ligeti Lajos, *Afgán földön*, Bp., Franklin, [1938], 219 p., [32] t. 59, 59.

Ligeti Lajos: *Afgán földön*. 61 képpel és 4 térképpel. Bp., [1938.] Franklin. 219, (2) 1. 16 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [59. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1938*, F. K. 1940, Melléklet, 38.)

Ligeti Lajos: *Afgán földön*. Afganisztán leírása az író erőteljes, színes íráskészségével és a tudós alapos tárgyismeretével. Bpest, 1938. Franklin. Kötve 8 P (Diárium 1938, 239.)

45.

[Luigi di Savoia, duca degli Abruzzi] Savoyai Lajos Amadé abruzzói herceg, *A Ruvenzori, A keletafrikai nagy tavak hegyóriásának kikutatása és csúcsainak első megmászása*, ford. Cholnoky Jenőné, Bp., Lampel, 1922, 271 p. [ismeretlen], 18.

A Magyar földrajzi társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. (N. 8-r.) Bp., 1922. Lampel. Kötve Savoyai Lajos Amadé, abruzzói herceg. *A Ruvenzori. A keletafrikai nagy tavak hegyóriásának kikutatása [sic!] és csúcsainak első megmászása*. Filippo de Filippi uti jelentése alapján a herceg elbeszélésére átdolg. Ford. Cholnoky Jenő. 125 szöveggéppel, 15 műmelléklettel. (271 l.) 450. (Corvina 1922, 121.)

Savoyai Lajos Amadé, *a Ruvenzori*. A modern Idők legnevezetesebb hegyi fölfedező útja Afrika belsejében. Ára 195 korona. (Pesti Hírlap 166(1922), 13.)

Savoyai Lajos Amadé abruzzói herceg: *A Ruvenzori 1200.-* (Corvina 2(1922), 3. Könyvnyomat kiadás.)²⁶

²⁶ Idézet a kiadáshoz: „A Corvina könyvnyomat kiadása közgyűlésünk határozatából azt a célt tűzte maga elé, hogy a kiadói árváltoztatásokról a szortimentet haladéktalanul tájékoztassa.”

46.

[Luigi di Savoia, duca degli Abruzzi] Savoyai Lajos Amadé abruzzói herceg, Az „Észak csillaga”, *Stella Polare az Északi sarktengeren*, ford. Darvai Móric, Bp., Lampel, [1904], I, 218 p., [18] t.fol., II, 199 p., [9] t.fol. 4–5, 4–5.

S. A. R. Luigi Amedeo di Savoia, Duca degli Abruzzi. – U. Cagni. A. Cavalli Molinelli. La „Stella Polare” nel Mare Artico. 1899-1900. Con 209 illustrazioni nel testo, 25 tavole, 2 panorami e 4 carte. Ulrico Hoepli. Editore-libraio della real casa. Milano 1903. (Ő Királyi Fensége, Savojai Luigi Amedeo, az Abruzzok hercege. – U. Cagni. – A. Cavalli Molinelli. A „Stella Polare” a Sarkitengerben. 1899–1900. 209 illusztrációval a szövegben, 25 egész képpel, 2 látképpel és 4 térképpel. Kiadta Ulrico Hoepli, a királyi ház kiadó-könyvkereskedője. Milano 1903.) (ERŐDI Béla, *Könyvészet*, F. K. 1902, 449.)

Könyvtára, A Magyar Földrajzi-Társaság – . IV. V. kötet. Szerkeszti Lóczy Lajos. (8-r.) Bpest, 1901. Lampel Róbert. Egy-egy kötet kötve 7 k. IV-V. kötet. Savójai Lajos Amadé Az «Észak csillaga». Az északi sarktengeren. 1899-1900. Számos képpel és térképpel. Olaszból fordította Darvai Móric dr. 2. kötet. 207 képpel, 24 melléklettel, 2 panorámával és 3 térképpel. (IV, 196, 176 l.) (Corvina 1904, 99.)

Az „észak csillaga“ (Stella polare) az északi sarktengeren 1899-1900. Irta Savojai Lajos 'Amadé abruzzói kir. herceg, 207 képpel, 24 melléklettel, 2 panorámával és 3 térképpel. Ára 2 kötetbe kötve 14 korona. (Budapesti Hirlap 155(1904), 15.)

Az „Észak Csillaga” («Stella Polare») az északi sarktengeren 1899–1900. Irta Szavojai Lajos Amadé abruzzói kir. herceg. Olaszból fordította Dr. Darvai Móricz. 201 képpel, 2 panorámával és 2 térképpel. Két kötet. Ára díszkötésben 14 korona. (Vasárnapi Ujság (továbbiakban V. U.) 1904, 465.)

47.

Lóczy Lajos, *A mennyei birodalom története*,²⁷ Bp., Lampel, [1902],²⁸ 288 p., VII. t.fol. 2, 2.

Megjelent: A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Szerkeszti: Lóczy Lajos ... II. kötet.

²⁷ *A khinai birodalom története = Földrajzi Közlemények*, 48(1920), 44, 80.

²⁸ *A Földrajzi Közlemények* ellentétes dátumot közölt: 1901. *Földrajzi Közlemények*, 48(1920), 44, 80.

A mennyei birodalom története. Irta: Lóczy Lajos. 58 képpel és 7 történeti térképpel. Ára 6 korona. Társ. tagok 20% kedvezményt kapnak. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) kiadása. (F. K. 1902, III. füzet hátsó borítóján.)

Magyar földrajzi társaság könyvtára, A –. II. kötet. Szerkeszti Lóczy Lajos. (8-r.) Bpest, é. n. Lampel Róbert. II. kötet. Lóczy Lajos. A mennyei birodalom története. 58 képpel és 7 történeti térképpel (288 l.) kötve 7 k. (Corvina 1902, 40.)

48.

Mittelholzer, Walter, *Repülőgépen az Északi Sark felé*, ford. Prochaska Ferenc, kieg. Cholnoky Jenő,²⁹ Bp., Lampel, 1926, [17] t., [1] t.fol. [ismeretlen], 20.

W. Mittelholzer: Repülőgépen az Északi sark felé. Fordította: Prochaska Ferenc dr. Kiegészíti: A Spitzbergák földrajzi képe. írta: Cholnoky Jenő dr. 8°, 186 l + 1 térkép. Budapest, 1926. Lampel R. Rt. kiadása. (KARL János, *W. Mittelholzer: Repülőgépen az Északi sark felé*, F. K. 1926, 124.)

Magyar (A) földrajzi társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., 1926. Lampel. (Franklin ny.) 8-r. Mittelholzer. Repülőgépen az északi sark felé. Ford. Prochaska Ferenc. Kiegészíti: A Spitzbergák földrajzi képe. Irta Cholnoky Jenő. 185, (4) l. ill. Kötve P 9. (Corvina 1926, [121].)

Mittelholzer: Repülőgépen az északi sark felé. (A M. Földrajzi Társaság Könyvtára.) Lampel. Kötve 9 P. (H. K. 1927, 93.)

49.

Pfizenmayer, [Eugen] [Wilhelm], *Kelet-Szibíria ősvilága és ősnépei, Tudományos utazás a mamut-tetemek és az erdőlakó népek tanulmányozása végett, átdolg.* Cholnoky Béla, Bp., Lampel, [1930], 206 p., [42] t., [1] t.fol. [ismeretlen], 28.

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., [1930.] Lampel. (Franklin ny.) 8-r. Pfizenmayer E. W. Kelet-Szibéria ős világa és ősnépei. Átdolg. és kiegészítette Cholnoky Béla. 206 l., 23 mell. Kötve P 10. (Corvina 1930, 246.)

²⁹ *A Spitzbergák földrajzi képe*, 131–185.

50.

Scott, [Robert Falcon], *Angolok a déli sarkvidéken*, átdolg. Halász Gyula, Bp., Lampel, 1911, VI, 299 p., [47] t.fol. 12, 12.

Scott [Robert Falcon]: Angolok a déli sarkvidéken (The Voyage of the „Discovery”, 1901–1904). Angolból átdolgozta Halász Gyula. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. XII. kötet. Budapest, Lampel R. 1911. VIII és 300 lap, 8°. 80 képpel és térképpel. Ára 10 korona. (H. Gy. [Halász Gyula], *Déli sarkvidék*, F. K. 1910, 405.)

Könyvtára, A Magyar Földrajzi Társaság –. Szerkeszti Lóczy Lajos. XII. kötet. (N. 8-r.) Budapest, 1911. Lampel R. r.-t. Vásznonba kötve. XII. kötet. Scott F. Róbert. Angolok a déli sarkvidéken. Angolból fordította Halász Gyula. 75 képpel, ezek között 47 műmelléklettel és 2 eredeti felvételek után készült térképpel. (VI, 299 l.) 10 k. (Corvina 1910, 208.)

51.

Scott utolsó útja, Scott naplója és útítársainak feljegyzései, átdolg. Halász Gyula, Bp., Lampel, 1923, 404 p., [2] t.fol. [ismeretlen], 19.

A Magyar földrajzi társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. (N. 8-r.) Bp., 1923. Lampel. Félvásznonkötésben Scott utolsó útja. Scott naplója és útítársainak feljegyzései. Angolból átdolg. Halász Gyula. 41 képpel és 1 térképpel. (404 l.) 17 (Corvina 1923, 190.)

52.

Stein Aurél,³⁰ *Homokba temetett városok, Régészeti és földrajzi utazás Indiából Kelet-Turkesztánba 1900–1901-ben*, átdolg. Halász Gyula, Bp., Lampel, 1908, XXIV, 326 p., [10] t.fol. 10, 10.

Könyvtára, A magyar földrajzi társaság –. Szerkeszti Lóczy Lajos. X. kötet. (N. 8-r.) Bpest, 1908. Lampel R. r.-t. Vásznonba kötve. X. kötet. Stein Aurél. Homokba temetett városok. Régészeti és földrajzi utazás Indiából Kelet-Turkesztánba 1900–1901-ben. Angolból átdolgozta Halász Gyula. 38 szöveggéppel és 12 műmelléklettel, ezek között két körképpel és egy eredeti felvételek után készült térképpel. (XXIV., 326 l.) 8 k. (Corvina 1908, 186.)

³⁰ Angolos névformában: Sir Marc Aurel Stein.

53.

Stein Aurél, *Nagy Sándor nyomában Indiában*, ford. Halász Gyula, Bp., Lampel, [1930], 183 p., [64] t. [ismeretlen], 30.

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., [1930] Franklin-Társulat. 8-r. ... Stein Aurél. Nagy Sándor nyomában Indiába. Ford. Halász Gyula, 183 l., 33 mell. Kötve P 11. (Corvina 1930, 279.)

Stein Aurél: Nagy Sándor nyomában Indiában. Halász Gyula fordítása. Franklin-Társulat. 183 oldal. Száz kép. 4 térkép. Ára kötve 11 P. (Diárium 1931, 21.)

54.

Stein Aurél, *Ősi ösvényeken Ázsiában, Három kutató utam Ázsia szívében és Kína északnyugati tájain*, ford. Halász Gyula, Bp., Franklin, [1936], I, XV, 136 p., [48] t., [4] t.fol., II, 137-247 p., [42] t., [8] t.fol. [ismeretlen], 45–46.

Stein Aurél: Ősi ösvényeken Ázsiában. Fordította Halász Gyula. Bp. (Franklin.) 1936. I–II. kötet, 247 l., 1 térképpel és 147 képpel. Ára kötve 12–P. (BULLA Béla, *Stein Aurél: Ősi ösvényeken Ázsiában...*, Diárium 1936, 143.)

55.

Steinen, Karl von den, *Közép-Brazília természeti népei között, A második Xingu-expedíció/1887–1888/útjának vázolója és eredményei*, átdolg. Bátky Zsigmond, Bp., Lampel, [1913], 275 p., XI, [4] t.fol. [ismeretlen], 16.

Von den Steinen Károly dr.: Közép-Brazília természeti népei között. A második Singu-expedíció (1887–8) útjának vázolója és eredményei. Átdolgozta Bátky Zsigmond dr. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára (Budapest). (F. K. 1914, 122.)

Könyvtára, A magyar földrajzi társaság –. Szerkeszti Cholnoky Jenő. (N. 8-r.) Bpest, é. n. Lampel R. r.-t. Steinen Károly dr. von den. Közép-Brazília természeti népei között. A második Singu-expedíció (1887–1888.) útjának vázolója és eredményei. Átdolgozta Bátky Zsigmond dr. (275 l. 3 térképpel és 11 műmelléklettel.) Kötve 9 k. (Corvina 1913, 183.)

56.

Taylor, Merlin Moore, *A kannibálok földjén, Barangolás Pápua szívében*, ford. Halász Gyula, Bp., Lampel, [1926], 188 p., [38] t., [1] t.fol. [ismeretlen], 22.

Magyar (A) Földrajzi Társaság könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Bp., 1926. Lampel. (Franklin ny.) 8-r. ... Taylor Merlin Moore. A kannibálok földjén. Barangolás Pápua szívében. Angolból ford. Halász Gyula. 67 képpel és térképpel. 215, (1) l., 1 mell. Kötve P 9. (Corvina 1927, 3.)

Taylor: A kannibálok földjén. (A M. Földrajzi Társaság Könyvtára.) Lampel. – Kötve 9. – P. (H. K. 1927, 92.)

Taylor Merlin: A kannibálok földjén. Barangolás Pápua-szigetén. 216 o. Kötve 9–P. (K. Sz. 1927, 66.)

57.

Temesy Győző, *Sasok országában*, Bp., Franklin, [1938], 209 p., [24] t., [1] t.fol. 57, 57.

– [Temesi] Győző, vitéz: Sasok országában. [Albániában.] 45 képpel és 12 térképvázlattal. Bp., [1938.] Franklin. 210 l. 12 t. 1 tkp. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [57. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1938*, Melléklet a Földrajzi Közlemények LXVIII(1940) számához, 34.)

Vitéz Temesy Győző dr.: Sasok országában. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. (Franklin Társulat.) 209 l. + 45 kép + 12 térképvázlat. Ára: fűzve 7.50 P. (KANSZKY Márton, *Földrajz, útleírás*, K. Sz. 1938, 626.)

58.

Tucci, G. [Giuseppe] – Ghersi, E. [Emanuele], *Kincses Tibet, Az 1933. évi Tucci-féle nyugat-tibeti tudományos kutatóút krónikája*, ford. Révay József, Bp., Franklin, [1936], 181 p., [56] t. 50, 50.

Tucci, G[iuseppe]–E. Ghersi: Kincses Tibet. Az 1933. évi Tucci-féle nyugat-tibeti tudományos kutatóút krónikája. (Cronaca della Missione scientifica Tucci nel Tibet occidentale 1933.) Ford. Révay József. 62 képpel. Bp., [1936.] Franklin. 181 l. 28 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. [50. köt.]) (DUBOVITZ István, *A magyar földrajzi irodalom, 1936*, Melléklet a Földrajzi Közlemények LXVI(1938) kötetéhez, 1936, 36.)

Tucci G.–Ghersi E.: Kincses Tibet. Útleírás. Bp. 1936. Franklin. 8°. 181 l. Kötve 6.60 P (Diárium 7–8(1936), VI.)

59.

Vörös Márton, *A szerencsés expedíció, Hans W. Ahlmann kutató útja az északi jégvilágba*, Bp., Franklin, [1934], 140 p., [42] t. [ismeretlen], 39.

Vörös Márton dr.: A szerencsés expedíció (Hans W. Ahlmann kutató útja az északi jégvilágba. Budapest, 1934. Franklin Társulat kiadása. 144 oldal, 41 képpel.) (Literatura 1934, 384.)

Vörös Márton: A szerencsés expedíció. (Magyar Földr. Társ. Könyvt. Franklin Társ. 1934. 140 o.) ktve [sic!] P 5. (Literatura 1934, XCII.)

60.

Waddell, Laurence Austine, *A rejtelmes Lhassza és az 1903.–1904. évi angol katonai expedíció története*, átdolg. Schwalm Amadé, Bp., Lampel, 1910, VI, 287 p., [44] t.fol. 11, 11.

Könyvtára, A Magyar Földrajzi Társaság –. Szerkeszti Lóczy Lajos. XI. kötet. (N. 8-r.) Bpest, 1910. Lampel R. r.-t. Vászomban kötve. – XI. kötet. Waddell L. Austine. A rejtelmes Lhassza és az 1903–1904. évi angol katonai ekspedíció története. Átdolgozta Schwalm Amadé dr. 25 szöveggéppel és 48 műmelléklettel. (VI, 287 l.) 9 k. (Corvina 1909, 3., Corvina 1909, [233].)

Waddell, L. Austine: A rejtelmes Lhassza és az 1903–1904. évi angol katonai ekspedíció története. Átdolgozta dr. Schwalm Amadé. 25 képpel és 48 műmelléklettel. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára (szerkeszti Lóczy Lajos), XI. kötet. VI + 288 lap. Budapest, Lampel R. Ára 9 K. (HALÁSZ Gyula, *A rejtelmes Lhassza*, B. Sz. 1910, 476.)

Melléklet

A bibliográfiában szereplő folyóiratok adatai

Budapesti Hírlap. Budapest, 1904, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újság Vállalata.

Budapesti Szemle. Budapest, 1931, Franklin-Társulat.

Corvina. A Magyar Könyvkereskedők Egyletének Közlönye. Budapest, 1927, Magyar Könyvkereskedők Egylete.

Diarium

Diarium – Könyvbarátok Közlönye. Budapest, 1931–1933, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Magyar Könyvbarátok Diarium-a. Budapest, 1934, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Magyar Könyvbarátok Diáriuma. Budapest, 1935–1939, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Diarium. Budapest, 1940–1948, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Földrajzi Közlemények. Budapest, 1882–, Magyar Földrajzi Társaság.

Hivatalos Közlöny. Budapest, 1902, M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

Katolikus Szemle. Budapest, 1938, Szent-István Társulat.

Magyar Könyvészet. Budapest, 1905, Magyar Könyvkereskedők Egylete. (Melléklet a *Corvina* 1905/16. számához.)

Literatura – Beszámoló a szellemi életről. Budapest, 1934, Lantos.

Magyar Kultúra. Budapest, 1930–1940, Pázmány Péter Irodalmi Társaság.

Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. Budapest, 1938, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Budapest, 1907, Magyar Nemzeti Múzeum. (Az *Ethnographia* melléklete.)

Magyar Tudományos Akadémiai Almanach. [Budapest], 1935, Magyar Tudományos Akadémia.

Pannonhalmi Szemle. Pannonhalma, 1941, Pannonhalmi Szent-Benedek Rend.

Pesti Hírlap. Budapest, 1922, Légrády Testvérek.

Pesti Napló. Budapest, 1930, Athenaeum.

Protestáns Szemle. Budapest, 1930, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság.

Századok. Budapest, 1942, Magyar Történelmi Társulat.

Vasárnapi Ujság. Budapest, 1904, Franklin-Társulat.

Kiesz, Réka

A bibliographic summary of the series entitled *The Library of the Hungarian Geographical Society*

The purpose of this study is to provide a bibliographic description of the works published in the series *The Library of the Hungarian Geographical Society*, based on contemporary library sources. The study on the history of publication of the series will eventually follow as a separate paper in which I shall present the cooperation between the Hungarian Geographical Society and its publishers, R. Lampel (F. Wodianer and Sons) and Franklin-Társulat at the turn of the 19th and 20th centuries.

Keywords: history of publishing, 20th century, book series, bibliographic summary, Library of the Hungarian Geographical Society.

Krähling Edit

„Ha megmaradt a víztől, megmaradt-e az emberektől?”

Dokumentumok Radnóti Miklós elveszett könyvtáráról*

Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni 1944 tavaszán – sokakhoz hasonlóan – igyekeztek értékeiket, könyveiket és a költő kéziratait biztonságba helyezni. Értékeik alatt elsősorban olyan használati cikkeket kell érteni, amelyekre a háború elmúltával, az újrakezdéshez nagy szükségük lesz: elsősorban ruhákat, cipőket, ágyszalagokat. Gyarmati Fanni *Naplójából*¹ tudható, hogy ezeket a cikkeket különféle helyeken, ismerősöknél szétosztva próbálták megőrizni: a Katolikus Leányok Országos Szövetségénél (KLOSZ) elsősorban ruha- és ágyszalagokat, illetve edényeket helyeztek el, de nemcsak a magukét, hanem egész tágabb családjukét – ezek odavesztek. Innen tűnt el egyetlen komolyabb vagyontárgyuk, a költő arany cigarettatárcája is.² Néhány kerámiát és képet, illetve egy kisebb könyvespolcot és asztalkát Baróti Dezsőék Pálffy téri (ma Bem tér) lakásába menekítettek, és ugyanitt voltak Radnóti befejezetlen Shakespeare-fordításának kéziratai is. Ezek a félig romba dőlt lakásban megmaradtak; de egy egész bőrönd ruhaneműnek, férfiruháknak és Gyarmati Fanni írógépezetnek nyoma veszett.³ Salamon Andrásék budai lakásából eltűnt Radnóti cipője, de szerelmes leveleik és a költő kisebb

* Köszönöm Ferencz Győzőnek, Radnóti monográfiájának, hogy a cikk megírását véleményével, tanácsaival segítette.

¹ RADNÓTI Miklósné, *Napló 1935–1946*, I–II, sajtó alá rendezte Ferencz Győző, Nagy Zsejke, a jegyzeteket és az utószót írta Ferencz Győző, Bp., Jaffa, 2014.

² *Napló* II. 1945. február 21-i bejegyzés: „[...] A KLOSZ-ba megyünk, Laciék [Gyarmati László] nálam maradt ékszereiket szerették volna megtalálni. [...] A takarítónővel egymás nyakába borulunk, hogy megvagyunk, hogy élünk, de aztán kiderül, hogy az örületes izgalmak közt odacsempészett holmik, ruhák, ágyszalagok, edények, az egész családé, mind majdnem odaveszett. Pár értéktelen lom, ami maradt. Az én jó ruháimból semmi sincs, sem az Anyuskának karácsonyra vásárolt finom gyapjúfonal, sem a Laciék holmijából semmi. Egyetlen vagyontárgyam, Mik arany cigarettatárcája sehol. Az fáj, hogy a másokét vesztettem el. Nagyon-nagyon keserves ez a felelősség rajtam, és önvád, hogy nem vigyáztam eléggé. [...]”

³ *Napló* II. 1945. április 9-i bejegyzés: „[...] Aztán Andris [Salamon András] elkísér a Baróti Dezső apósáékhoz, ahonnan elkérem a Barótiék kulcsát, hogy megnézzem, mi maradt a félig romba dőlt Pálffy téri lakásukból, a mi holmijainkból. [...] Nekem csak pár Margit-féle [Kovács Margit] apró kerámiám maradt meg, szerencsére a Dési Huber-képem, és Miklós Shakespeare-kéziratai. Sajnos befejezetlen. Haza kell jönnie Miknek, hogy befejezze. Aztán a könyvespolc és a tolóasztalka. De sem az írógépezetemet, sem az egész bőrönd ruhaneműmet és Dezsőhöz megőrzésre adott férfiruhákat nem találok. [...]”

írásai, illetve Gyarmati Fanni naplói megmaradtak.⁴ A költő hagyatékában megőrződött az a letéti nyilatkozat,⁵ mely arról tanúskodik, hogy Radnóti 1944. április 4-én az Országos Széchényi Könyvtárban helyezte el naplói és versei kéziratait. Gyarmati Fanni *Napló*jában rémülten ír arról, hogy hallomása szerint a könyvtár Múzeum körúti épülete leégett, és talán megsemmisültek a kéziratok.⁶ Szerencsére ez a félelem alaptalan volt, a Nemzeti Múzeum épülete a könyvtárral együtt és benne a kéziratok megmaradtak.

Pozsonyi úti lakásukban egy kisebb polcra való könyv és az íróasztal, tartalmával együtt, túlélte a fosztogatásokat.⁷ Az a nyolc láda könyv viszont, amelyet még 1944 áprilisában barátjuk, Karig Sára közbenjárásával és segítségével a budai rakpart egyik házának pincéjében helyeztek el, odaveszett. A nagy könyvespolc, amelyet Boldizsár Ivánék pasaréti, Hidász utcai lakásába menekítettek, megmaradt, és vissza is került Gyarmati Fannihoz, de már nem volt mit rátenni.⁸

Ezeknek az odaveszett könyveknek a sorsához szeretnék néhány adalékot hozzátenni. A Gyarmati Fanni hagyatékában megőrződött levelek, iratok ugyanis más megvilágításba helyezik mindazt, amit a könyvek sorsáról eddig sejteni le-

⁴ *Napló* II. 1945. február 21-i bejegyzés: „[...] A Zsigmond tér felé újabb igazolványkérés, szintén igen békésen, és küldenek tovább. Felkiabálok Salamon Andrisék ablakaira, de nem jön válasz. Részben lehúzott redőny, részben kitört ablak, de áll a ház, talán a szerelmes leveleink Miklóssal és a naplóim valahol megmaradtak benne. Felmenni nincs idő. [...]” – *Napló* II. 1945. április 9-i bejegyzés: „[...] Salamon Andriához megyek fel, vidám fél órát töltök fenn, mert olyan groteszk valami az, hogy bemutatja, hogy elveszett persze nála Miklós cipője, de a levelezésünk, a szerelmes leveleink, hála Isten, megmaradtak, és Mik ott lévő egyéb kisebb írásai. [...]”

⁵ MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár Ms 2643/126: „Ez a csomag Radnóti Miklós tulajdona, publikálásra rajta kívül kizárólag felesége, valamint Ortutay Gyula, Tolnai Gábor vagy Baróti Dezső jogosult. A versek bármikor, a naplók Radnóti Miklós halála után 30 évvel publikálhatók. Radnóti Miklós.”

⁶ *Napló* II. 1945. február 13-i bejegyzés: „[...] Állítólag a Nemzeti Múzeum is leégett, mi lesz akkor a többivel, a fordításokkal, a befejezetlen Shakespeare-rel – nem merek gondolkozni. Mi van a Dezsőnél maradtakkal? [...]”

⁷ *Napló* II. 1945. február 21-i bejegyzés: „[...] Délután elmentem a Pozsonyi útra megint, Vas Pistával meg Marikával volt randevúm ott, azt hittem, kitakarítok, utána odamehetnek lakni, mert nincs helyük, de sem ablak, sem redőny, lehetetlen lakni a lakásban, iszonyú a hideg, rakosgatni sem lehet. A két kis polcon nagyjából megmaradtak a könyvek és az íróasztal tartalma is. [...]”

⁸ *Napló* II. 1945. május 28-i bejegyzés: „[...] Most nagy gond a könyvespolcok hazahozatása. Óriási költség lesz kintről, a Hidász utcából, Ivánéktól. Nem is nagyon akaróznak, azt hiszem, visszaadni, de hát soha nem lesz pénzem azt újra megvenni, ragaszkodom, hogy visszaadják. [...]” – *Napló* II. 1945. június 26-i bejegyzés: „[...] Boldizsár Iván hazaküldte a polcunkat, és nem fogadott el érte semmi pénzt. Megszégyenítően kedves volt tőle, nem is akartam elhinni, mikor már magamban azzal gyanúsítottam, hogy meg akarja tartani. Nagyon szép és arányos tőle. Ami kis szemét könyvkészletünk itt maradt, azzal úgy-valahogy elrendeztem, hogy ne álljon teljesen, csak legalább félig csupaszon. Hol és mikor fogok ennyi könyvet vehetni? [...]”

hetett. A közvélekedés az volt, hogy a könyveket a folyó áradása semmisítette meg a Duna-parti pinceraktárban 1945 tavaszán.⁹

A könyveket 1944 áprilisának közepén csomagolták össze nyolc ládába, amelyeket Radnóti egyik tisztelőjétől, Steuer Zoltántól, Giraud Jenő libamájkonzerv-gyártó cége (Vas István munkaadója) cégvezetőjétől kaptak: „[...] Két nap óta csomagolunk. A könyveket ládába tesszük, Karig Sári küld majd érte, és elviteti. Óriási jelentőségű, hogy ládákat is kaptunk a Stauertől (sic!), a Giraud-cég cégvezetőjétől, aki nagy tisztelője Miklósnak, és egy véletlen találkozás alkalmával Mik megkérte, hogy próbáljon szerezni ládát. Hát mindjárt el is küldette. Nagyon szívfájdítóak a tátongó könyvespolcok, de hát könnyebben mozgunk most majd, és könnyebb szívvel hagyjuk majd el a lakást, ha hirtelen röpítenek ki.” (*Napló*, 1944. ápr. 13.) A Karig Sára által szerzett lehetőség a könyvek biztonságba helyezésére a Gr. Somsich Tihamér Borkereskedelmi Rt. által bérelt pincehelyiség volt a budai felső rakparton, a Zita királyné út (ma Várkert rakpart) 7. számú házban.

Ezekben a napokban éppen árhullám vonult le a Dunán. Gyarmati Fanni aggodva figyelte a vízszint alakulását, amint ekkoriban írt naplóbejegyzései is tanúsítják: „A párateltség az óriási Dunától van, a késő márciusi havazások, úgy látszik, most olvadtak el a hegyekben. Megdagadt, fel a partfalakig a víz, és ijesztő kívül, de belül is, aknára futott rajta az Erzsébet hajó, a legnagyobb személyszállító, amin mi is utaztunk Bécsbe, meg még egy.” (*Napló*, 1944. ápr. 16.) „A márciusi örült havazások most olvadtak el a hegyekben, és a Duna óriásira nőtt, mint a 3-4 év előtti szörnyű árvizek idején.” (*Napló*, 1944. ápr. 19.) „Sári általában mindenkinek segít, csak most kicsit aggódunk, mi lesz a holmijainkkal, mert közben kilépett a cégtől, mert főnökét elvitte a »cica«, ahogy ő mondja, azaz a Gestapo. És most megkaphatjuk-e valaha még a könyveinket? Közben a Duna áradása is veszélyeztetett, soha ekkora nem volt a Duna, még a pár év előtti nagy áradások idején sem, mint most ezzel a késő tavaszi árral. Csöndes, lassú, nagy áradás volt, és ijesztő.” (*Napló*, 1944. ápr. 30.)

Gyarmati Fanni érzései az 1944-es tavaszi vízállásról túlzóak voltak: az 1944-es adatok ugyanis elmaradtak a három, illetve négy évvel azelőtt mért vízállások adataitól. A vízügy szerint 1940-ben 826,¹⁰ 1941-ben 838 cm-en tetőzött az ár Budapesten, míg 1944-ben a vízszint ezeknél kb. egy méterrel alacsonyabb, 733 cm volt.¹¹ (Összehasonlításképpen: a 2013-as nagy árvíz alkalmával, amelyről sokunknak személyes élménye is van, 891 cm-en tetőzött a Duna Budapestenél.) A könyvek összecsomagolásának másnapján, 1944. április 14-én a Vigadó téri mércén

⁹ Vö. FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete, Kritikai életrajz*, Második, javított és részben átdolgozott kiadás, Bp., Osiris, 2009, 635: „(A Giraud Vas István munkahelye volt.) Könyveik jelentős részét Karig Sára elszállíttatta a Somssich-cég borraktárába a budai Duna-parton. (A rakpartépületet 1945 kora tavaszán elöntötte a megáradt Duna, és Radnóti könyvei megsemmisültek.)”

¹⁰ Rajna György adata alapján (ld. 11. l.). A Vigadó téren, a hajóállomás épületén található árvíztablán 824 cm szerepel.

¹¹ Vö. RAJNA György, *Árvíztablák Budapesten, Hochwassertafeln in Budapest = Tanulmányok Budapest múltjából*, 21(1979), 361–392, itt: 362.

700 cm körül állt a vízmagasság. Az árhullám három nap múlva, 1944. április 17-én tetőzött, 733 cm magasan. Ha a csomagolás idején is még egyre emelkedő vízszint komolyan veszélyeztette volna a felső rakparton azt a pincehelyiséget, ahová Karig Sára segítségével a könyveket elszállították, akkor bizonyára más óvóhelyet kerestek volna nekik.

Az ekkori vízmagasságról érdekes dokumentumokat lehet a Fortepan internetes fotóportálon találni. A Magyar Királyi Honvéd Légierőtől származó fotósorozat (192 légifelvétel) 1944. április 14-én készült.¹² A kamera végigpásztázta a főváros területét, hogy a fényképek alapján felmérhessék a korábbi bombázások okozta pusztítást. A képeken azonban nemcsak ez, hanem a Duna magas vízállása is jól kivehető. Ez a magas víz ugyanakkor csak az alsó rakpartokat öntötte el; a város közepén magas védművekkel megerősített felső rakpartok biztonságban voltak. Ezzel együtt előfordulhat, hogy egy pince, amely a víz tetőzésekor esetleg még száraz, végül a tartósan magas talajvízszint miatt mégis megtelik vízzel. A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban azt valószínűsíthetjük, hogy a Radnótiék könyveit rejtő pincével nem ez történt.

1945 késő telén, budai bujkálása után Gyarmati Fanni azt tervezte, végre hazatér Pestre. Annál is inkább, mert a pesti oldalon már megszűnt a fegyverropogás, Budán azonban még lőttek, és éppen a budai hegyek környékén folytak intenzív harcok, ahol Gyarmati Fanni búvóhelye is volt. A Duna ezen a télen be volt fagyva, a jégtáblák ugyanakkor elkezdtek már olvadni. A pesti harcok elültével a Budán bujkálók közül sokan megpróbálták átkelni a jégen a pesti oldalra, köztük Kun Miklós, Radnótiék orvos barátja is; de az átkelés ekkor már nagyon veszélyes volt, állítólag többen is belefulladtak a folyóba.¹³ Február 9-én egy lokális árvíz is történt. Az északi vasúti híd Dunába robbantott elemein fennakadtak a lefelé úszó jégtáblák, ami visszaduzzasztotta a folyót, amely ezen a napon elöntötte a budai oldalon a hídtól északra fekvő Csillaghegyet.¹⁴ A vasúti hídtól délre eső városrészeket azonban ez az áradás nem érintette. Gyarmati Fanni ekkor – napló-bejegyzései tanúsága szerint – a magas vízállás miatt nem aggódott; a Pestre való átkelés nehézségei, lehetetlensége miatt viszont igen. A vállalkozás végül egy orosz csónak révén sikerült: a Margitszigeten keresztül, a Pozsonyi úti református templom közelében értek partot, amiről így írt 1945. február 21-i, az elmúlt napokra visszatekintő bejegyzésében: „Végre átkerülünk, elsimulnak az indulatok, és mikor a jégtáblákon bizonytalanul botladozva meg a félig áradatban úszó raktárházakon átkevergünk a magas rakpartig, meg szeretném csókolni a pesti rakpartot, és boldogan kapaszkodom fel a vasvázakon.” A leírásból nyilvánvaló, hogy a magasabb vízállás (amely az előző évitől valószínűleg jócskán elmaradt, az áradó folyón ugyanis életveszélyes lett volna akár jégtábláról jégtáblára botladozva, akár csónakkal evezve átkelni) most is csak az alsó rakpartokat érintette.

¹² <https://fortepan.hu/hu/photos/?donor=Magyar%20Kir%C3%A1lyi%20Honv%C3%A9d%20L%C3%A9gier%C5%91>

¹³ *Napló* II. 1945. február 8-i bejegyzés.

¹⁴ RAJNA 1979, i. m. 367.

A vízügyi feljegyzések az 1945. év eleji budapesti emelkedett vízállást nem tartják árvízként számon (kivéve a február 9-i csillaghegyi árvizet).

Három hónappal az átkelés után eljött az ideje az ide-oda menekített javak felkutatásának. Gyarmati Fanni aggodalmai a dunai átkelés után most már a raktárban elhelyezett könyvekre irányulnak. Először április 9-i bejegyzésében említi a könyveket: „...hisz így is keserves a régi szobánk. Most üres jóformán, hisz elajándékoztam az asztalt és három fotelünket. Nincsenek meg a könyvespolcok, és, ó jaj, Istenem, nincsenek meg a könyvek. A nyolc könyvesládánk, amit olyan szívfájdalommal csomagolt a hátfájásig fáradva édes Szentem, Miklós tavaly tavasszal. Mint *Karig Sárától hallom, elöntötte a Duna abban a borospincében, ahol álltak* (kiemelések tőlem – KE), a Duna-parton. Ha megmaradt a víztől, megmaradt-e az emberektől? Most zárva a pince, nem tudom még, mi a helyzet, állítólag holnapra megtudakolja Sári. Hogy élhetek nélkülk is, ha Mik sincs itt? Életem volt a könyvtár, ahogy végigsimogattam a szememmel jólesőn, hogy ezt is, azt is elolvashatom, megtanulhatom még. Milyen csodálatos volt a magány a könyveink között. Most ettől is megfosztva.”

Következő bejegyzése néhány héttel későbből származik. Ismét csak a Karig Sárától hallottakat adja vissza, személyes tapasztalata továbbra sincs a könyvek sorsáról: „Csupa-csupa nincs, de a legborzalmasabb nincs, hogy elpusztult a könyvtárunk. Erről beszélni, írni is alig tudok. Ahová nagy óvatosan Karig Sári jóvoltából elvittük, *kiégett, a németek istállót csináltak belőle, felfűtöttek minden benne levőt, aztán a Duna öntötte el*, és most így lakom, a sírnivaló csupasz nagy fallal, ahol a drága régi, teli könyvespolc állt, ami most Boldizsár Ivánéknál van Budán, és ha hazahozatnám, nem tudnám, mit rakjak rá. Ezt nem tudom kiheverni. Meg vagyok bénítva, nincs tudásom, nincs életem. Ez volt a büszkeségem, és Miklós életműve volt ez is, a könyvtára. Abba kapaszkodom, ha ez a csapás ért is, nem baj, de legalább Mik jöjjön haza, ő legyen meg, akkor semmit sem számítnak a könyvek, de így, sem ő, sem a könyvek, ki lehet ezt bírni?” (*Napló*, 1945. április 27.) Egy hónappal későbbi bejegyzése szerint még mindig csak szóbeli közlésekre hagyatkozhat a könyvek sorsát illetően: „Tegnap, vasárnap megint nekiindultam Andriossal Karig Sárihoz, hogy hát miért nem hív saját szememmel való meggyőződésre, hogy *minden elveszett a pincéből, ahol a könyveink voltak*. Nem találtam otthon, a nővérenek fakadtam ki. [...] És ma a koncerten nem tudtam Sárival beszélni, de Veruka mesélte, hogy újból csak azt mondta: *nincs abban a pincében semmi. Azóta a Duna megint elöntötte*. Ezt a csapást csak az tudja elfeledtetni, ha Mik hazajön. Az ő ittléte mindent pótolna, de ez se, az se. Idegen szállás csak a lakásunk, nem »lakás«.” (*Napló*, 1945. május 28.) Az előző két bejegyzéshez képest itt már egy kicsit másról van szó. Karig Sára ugyanis ezúttal azt mondta, hogy „minden elveszett abból a pincéből” és „nincs abban a pincében semmi”. Ha a Duna öntötte volna el (ahogy az első, erre vonatkozó, április 9-i bejegyzésben állította), attól még a tönkrement, elázott könyvek ott lehetnének; és nem is valószínű, hogy a használhatatlanná vált könyveket bárki ellopta volna, hiszen azokat úgysem lehetett volna értékesíteni, pénzzé tenni. Karig Sárának Gyarmati Fanni által idézett fentebbi megfogalmazásából inkább arra lehet gondolni, hogy ha volt is elöntés, az már az üres pincét érte.

Ebben az időszakban Gyarmati Fanni már ritkán, jobbára csak havonta írt feljegyzéseket naplójába. A könyvek ügyének alakulásáról így csak a visszatekintő elbeszélésekben, összefoglalva ejt szót. Június végi írásából kiderül, hogy már levelet is menesztett Karig Sárahoz, hogy a szóbeli közlések, bizonytalan, talán kissé elterelő válaszok után maga is meggyőződhesen róla, hogy a könyvek eláztak, tönkrementek-e a pincében, vagy pedig az az igazság, hogy „minden elveszett a pincéből”. 1945. június 26-i bejegyzése: „A könyveink felől semmi, azaz változatlanul az a hír, hogy *elpusztultak*, hiába kértem hosszú, szívhez szóló levélben Karig Sárát, hogy győződjék meg róla. Nem is válaszolt, csak a szokott, felelőtlen módján vetette oda: Mit csináljon Fifivel – mesélte Vera. Hát ez sincs. [...]”

1945 hátralévő hónapjaiban már csak egy-egy bejegyzést olvashatunk: július végén, augusztus végén, szeptember 8-i születésnapján és végül október elsején. Ezekben az összefoglalókban nem esik szó többet a könyvek ügyéről. Radnóti Miklós hagyatékának többi iratára vagyunk utalva, ha erről valamit ki szeretnénk deríteni.

A költő hagyatékában,¹⁵ a halálával kapcsolatos dokumentumok között elkülönítettünk egy csoportot, amely az elpusztult könyvtárával kapcsolatos iratokat és leveleket foglalja magába. Ezek valójában Gyarmati Fanni levelei, melyeket a könyvek utáni nyomozása kapcsán írt, indigós másolatukat pedig megőrizte, továbbá néhány neki szóló eredeti levél.¹⁶ Ezek között van a *Napló*ban említett, Karig Sárának írt június 7-i levél. Ebben: „hiszen ha csak néhány lapot találnék félig égetten, nekem az is becses volna” – írja Gyarmati Fanni. Árvízi elöntésről nincsen tehát szó, inkább elégségről. „Mégegyszer kérlek, járd végére a pince állapotának, úgy, hogy saját szemeddal győződsz meg az ottani helyzetről. Ha nincs kulcs és amúgy is üres – feltételezetten, – akkor fel lehetne törni és nem baj, ha úgy marad: mégis pontot tehetek az egész után, így azonban nem. [...]”¹⁷

Augusztus 18-ról Karig Sára Gyarmati Fanninak szóló levelét őrizzük.¹⁸ Ebből kiderül, hogy egy másik panaszos, (a szintén borász és kereskedő) Zerkowitz Oszkár kezdeményezésére már vizsgálódik a rendőrség a pincéből eltűnt holmik ügyében: „Kedves Fifi, visszaérkezve Zerkowitz Oszkárt már nem találtam Pesten – Ausztriába ment – és így csupán közvetve, a Somssich emberektől és Lajos [Hernádi Lajos] egy névjegyéből értesültem arról, hogy nyomozás indult az *elveszett tárgyak* ügyé-

¹⁵ Az MTA KIK Kézirattárában őrzött hagyatékról nyomtatott katalógus is megjelent: KRÄHLING Edit, *Radnóti Miklós és Radnóti Miklósné hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában*, Bp., MTA KIK, 2021.

¹⁶ A leveleket Gyarmati Fanni írta, illetve kapta, de mivel Radnóti Miklósról is vonatkoznak, az özvegy férje hagyatéka részeként őrizte meg őket, így az MTA KIK Kézirattárában is a költő hagyatékában vettük nyilvántartásba őket: Ms 2645/18–24.

¹⁷ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Karig Sárának, Budapest, 1945. jún. 7. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/18.

¹⁸ Karig Sára levele Radnóti Miklósné Gyarmati Fanninak, Budapest, 1945. aug. 8. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/24. Radnóti Miklós hagyatékának nyomtatott katalógusában a levél keltezése tévesen („1945. szept. 18.”) szerepel.

ben. Somssichék azt mondták, hogy előre értesítenek, ha valami lesz és én csupán azért írok, hogy közöljem azt, hogy rendelkezésre állok. Nagyon szeretném, ha valami eredménye is lenne a keresésnek. Várok értesítést, vagy Somssichéktól, vagy Lajostól, vagy Tóled. A viszontlátásig szeretettel köszöntlek. Sári”

Augusztus 27-i, szintén Karig Sárának írt levelében¹⁹ Gyarmati Fanni arról számol be, hogy a pince állapotának megtekintésére szervezett szemle – nem világos, a többi érintett közül ki miatt – meghiúsult. A könyvek közül néhány pedig valószínűleg megvan, csak nem a pincében: „Annyi tény, hogy Miklóshoz dedikált könyvek a ládák tartalmából tudomásom szerint már könyvkereskedői forgalomba kerültek.” Karig Sára valószínűleg már a tél folyamán tisztába jött vele, hogy a pince – ahogy Gyarmati Fanni fogalmaz – „bizonytalan”: „Ha decemberben, mint magad is tudtad, értesítesz a pince bizonytalan voltáról, módomban lett volna – tűzzel-vassal keresztülvihettem volna – a ládákat máshová vitetni. Volna...”

Bársony Endre nyomozó főhadnagy szeptember 14-én válaszlevelet írt²⁰ Gyarmati Fanninak (akinek a főhadnagyhoz írt levele nincs meg a hagyatékban), hogy írásbeli bejelentést kell tennie az elveszett holmikról, és az összes érintett károsulttal együtt kell megjelennie a nyomozó előtt, a továbbiakat megbeszélendő. Szeptember 18-i keltezéssel fennmaradt ennek az írásbeli bejelentésnek (Gyarmati Fanni szavai szerint feljelentésnek) indigóval gépelt másolata,²¹ amely felsorolja, kik és milyen tárgyakat illetően érintettek az ügyben. Radnótiék barátai, Bálint György felesége, Csillag Vera egy hajókofferre való ruha- és asztalneműt és hasonlót, Hernádi Lajos zongoraművész pedig a kottáit menekítette a pincébe. Ezeket a holmikot kívül „Dr. Radnóti Miklósné sz. Gyarmati Fanny (lakik: V. ker. Pozsonyi út 1.) fenti című pincében helyezte el nyolc nagyméretű ládában több mint háromezer kötetnyi négy nyelvű, többnyire félbőr, bőr és vászonkötésű irodalmi, tudományos és művészeti könyvtárát, azonkívül Radnóti Miklós író teljes irodalmi levelezését. – Az utóbbi hetekben titokzatos módon az egyébként üresen talált pincébe visszakerült néhány művészeti könyv a láda tartalmából, azonkívül nevezett ház egyik elsőemeleti romlákásában is megtaláltak egy könyvet. [...] Mivel a néhány megtalált könyv alapos gyanúokat szolgáltat arra, hogy a ládák tartalma nagyrészt a fenti című ház lakóinak birtokába került, tisztelettel kérjük ez irányban a nyomozás megindítását és házkutatások elrendelését.”

A hagyatékban a fentebb idézett iratokon kívül már csak egy újabb feljelentés indigóval gépelt másodpéldánya szerepel, 1946. április 6-i dátummal.²² Hogy az előző év szeptembere után mi történt, történt-e egyáltalán valami az ügyben, nem

¹⁹ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Karig Sárának, Budapest, 1945. aug. 27. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/19.

²⁰ Bársony Endre levele Radnóti Miklósné Gyarmati Fanninak, Budapest, 1945. szept. 14. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/23.

²¹ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni feljelentése, Budapest, 1945. szept. 18. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/20.

²² Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni feljelentése. Budapest, 1946. ápr. 6. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/21.

tudjuk. Gyarmati Fanni elhalt nővére sógornőjének, az Angliában élő Milch Verának 1946. április 2-án az elmúlt szomorú idők történéseiről hosszú beszámoló levelet írt, amelynek indigóval gépelt másodpéldánya fennmaradt a hagyatékában.²³ A levélben könyvtárak sorsáról is említést tesz, pusztulása okaiként ugyanazokat sorolja fel, mint amiket az idők során Karig Sárától hallott. Hogy a könyveket esetleg ellophatták, arról nem szól, a rendőrségi feljelentésről sem: [...] „Próbáltam mentegezni holmijainkat, főleg Anyuskáék lakásából a légi riadók alatt esténként, mikor már kiürítették a sárga csillagos házat csomagoltam és lopóztam ki, végül is hiába, mert ahová vittem, ott elpusztultak, és az ostrom meg az utána következő fosztogatások alatt elvesztek. Az, hogy ruhák, szőnyegek, edények, stb. stb. nincs meg, az hagyján, nagyon jól megtanultuk, hogy egy ruhában is el lehet élni, számomra a legfájdalmasabb anyagi veszteség, hogy négyezerkötetes gyönyörű könyvtárunk, Miklós büszkesége is elveszett. *Egy budai pincébe vitettük, amelyben a németeknek állásaik voltak és istállónak használták, mindent felégetve, később meg a Duna öntötte el.* – Mostani munkámhoz is nagyon-nagyon hiányzanak a könyvek és különben is pótolhatatlan érték, csupa félbőr vagy vászonkötésben már sehol sem található művek voltak, a magyar anyag nagyrészt baráti dedikációjú, szóval rossz beszélni róla, annyira fáj.”

Néhány nappal e beszámoló levél után Gyarmati Fanni ugyanakkor megismétli a korábbi, 1945. szeptemberi feljelentést, amelyben újabb panaszos is van: Karig Júlia, a Nemzeti Bank tisztviselője, Karig Sára testvére, akinek fehérneműket és porcelánokat rejtő ládája tűnt el. „1. Károsult Dr. Radnóti Miklósné (V., Pozsonyi út 1.) a Magyar Központi Híradó Rt. elnöki titkára, akinek nyolc lázában elhelyezett kb négyezer kötetes többnyelvű, nagyobbrészt bőr és vászonkötésű irodalmi és művészeti vonatkozású, pótolhatatlan értékű könyvtára veszett el. [...] Fentiek szíves tudomásulvétele mellett tisztelettel arra kérem a t. Nyomozó Osztályt, hogy házkutatás megejtése céljából a károsultakat előre megjelölt időpontban összehívni és nyomozó kíséretet rendelkezésükre bocsátani szíveskedjenek, mivel feltehető, hogy fenti című ház lakóinál a keresett értékek fellelhetők. Ebben az esetben amennyiben könyveket találnánk, nem esnék a lakók rovására, mert feltételezhetően a romok közti pusztulástól megóvándó szedhették azokat össze. Mindenesetre ha csak egyes darabjai kerülnének meg a felbecsülhetetlenül értékes könyvtárnak, már az is indokolja a keresés megindítását. Szíves értesítésüket várva, vagyok teljes tisztelettel, Rf”

A feljelentés következményeire, a házkutatásnak – ha megtörtént – az eredményére vonatkozóan sem Gyarmati Fanni *Naplójában*, sem férje vagy az ő maga hagyatékában semmilyen további adat nem maradt fenn. Radnóti Miklós könyvtára a maga egészében azonban nem került meg. Minden valószínűség szerint nem a Duna áradása miatt veszett oda, hanem kézen-közön elkallódott a viszontagságos hónapok alatt. Megmaradni csak az a kevés, Gyarmati Fanni szavai szerint értéktelen könyv maradt meg a Pozsonyi úti lakásban, amit nem csomagoltak össze és nem kívántak

²³ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Milch Verának, [Budapest], 1946. ápr. 2. MTA KIK Kézirattár Ms 2674/68.

külön biztonságba helyezni. A címben Gyarmati Fannitól idézett költői kérdésre („Ha megmaradt a víztől, megmaradt-e az emberektől?”) a válasz sajnos: nem.

Radnóti Miklós elpusztult könyvtárára vonatkozó dokumentumok az MTA KIK Kézirattárában őrzött hagyatékából

Ms 2645/18.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Karig Sárának

Budapest, [194]5. június 7.

Gépirat indigóval készült másolata, aláírás nélkül.

Drága Sárikám,

most már hónapok óta készülök erre a levélre, de még levélnyi időm sincs és olyan csontomig velőmig ható fájdalmas ügy ez, hogy minden égető elintézetlensége mellett el is fojtottam az írást.

Sárikám megint csak a könyveinkről van szó. – Nem értelek, nem értem ezt a különös, durcás – azt mondhatnám bosszúval átszőtt – sértődött és olyan nagyon megnemértő magatartásodat. Hát ha már első alkalom óta oly sokszor kifejezésre juttattam, mennyire az életemet jelentették és jelentik a könyveink, akkor elvárhattam volna azt, hogy valamiképpen végére jársz az ügynek, vagy lehetővé teszed, hogy én járjak végére és saját szememmel győződjek meg a helyzetről. Hiszen ha csak néhány lapot találnék félig égetten, nekem az is becses volna. –

Tudom, hogy életeket köszönhetünk neked és csodálatos eposzt csináltál az életedből az elmúlt éveken át, de hát nem tudom megérteni azt a magatartást, hogy valakit kihúzok a vízből a partra, aztán otthagynom és közömbösen továbbmegyek nem is törődve azzal életképes lesz-e, nem kell-e mesterségesen lélegeztetni vagy betakarni, stb. szóval nem értem az ilyen akciókat, ha nincs szerető gondosság mögöttük. – Sárikám nem tudom mit vártál Te a pártfogoltjaidtól vagy ha nem is vártál, de hogy mi volt az elképzelésed a felszabadulás utáni magatartásukról. Mindenesetre csodálkoztam azon, hogy egyáltalán valamit is vártál emberektől, hiszen a Te nagyszerű tisztánlátásoddal tudnod kellett, hogy mindenkinek a saját keserves élete rendbehozása volt elsősorban fontos és nem az, hogy Hozzád se-reglenek hálaadó lelkesedéssel. Ha érezte azaz tudta is mindenki pontosan, hogy mit köszönhet Neked, ezt nem nyilvánították. Ez a természet rendje. – És most azt kell tapasztalnom, hogy kegyetlen közönyödből teljesen ártatlanul én vagyok a legjobban sújtott.

Mégegyszer kérek, járj végére a pince állapotának, úgy, hogy saját szemeddel győződsz meg az ottani helyzetről. Ha nincs kulcs és amúgy is üres – feltételezetten, – akkor fel lehetne törni és nem baj, ha úgy marad: mégis pontot tehetek az egész után, így azonban nem.

Ha beszélek valakivel is erről az ügyről, az az első és természetyszerű kérdés: láttad, hogy valóban minden elpusztult-e? És ilyenkor értetlenül csóválják a fejüket, mikor azt kell felelnem, nem, nem láthattam, nem tudom... És ha Miklóst hazahozza Isten mégis, hát hogy feleljek neki? – Bár akkor egész kicsire zsugo-

rodik össze ez a tragikum, de így: úgy érzem beleőrödöm lassan. Nincs otthonom, nincs értelme sehogy sem az életemnek a munkámnak, nem tudok nélkülük dolgozni, soha többé nem lesz módom kis hányadát se mégegyszer megszerezni. Bár lennék inkább hajléktalan, csak tudnám, hogy a könyveink megmaradtak!

Sárikám, kifejezhetetlen a kétségbeesésem és könyörgöm, értesíts mikor, hogyan törhetnék fel a pincét.

Csókollak szomorú, megzavart szeretettel

Ms 2645/24.

Karig Sára levele Radnóti Miklósnénak

Budapest, 1945. augusztus 18.

Gépirat.

Radnóti Miklósnének

Budapest

Magyar Rádió címén

Feladó: Karig, II., Ponty-u. 14.

45.8.18.

Kedves Fifi,

visszaérkezve Zerkowitz Oszkárt már nem találtam Pesten – Ausztriába ment – és így csupán közvetve, a Somssich emberektől és Lajos egy névjegyéből értesültem arról, hogy nyomozás indult az elveszett tárgyak ügyében. Somssichék azt mondták, hogy előre értesítenek, ha valami lesz és én csupán azért írok, hogy közöljem azt, hogy rendelkezésre állok. Nagyon szeretném, ha valami eredménye is lenne a keresésnek. Várom értesítést, vagy Somssichéktól, vagy Lajostól, vagy Tőled.

A viszontlátásig szeretettel köszöntlek. Sári

Ms 2645/19.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Karig Sárának

Budapest, [194]5. augusztus 27.

Gépirat indigóval készült másolata, aláírás nélkül.

Kedves Sári,

a „nyomozás” eredménye annyi, hogy az első meetinget elnapolta bizonyos Vízvári nevű detektív egy másik dátumra, amikor is korán reggel megjelent Lajoséknál egy Somssich-ember közölve, hogy ne fáradjon a pincébe, mert ezúttal ismét elmarad a találkozás. Hogy ez azután rendőrségi vagy Somssich intenció volt-e, nem tudni. – Annyi tény, hogy Miklóshoz dedikált könyvek a ládák tartalmából tudomásom szerint már könyvkereskedői forgalomba kerültek.

Ha decemberben, mint magad is tudad, értesítség a pince bizonytalan voltáról, módomban lett volna – tűzzel-vassal keresztülvihettem volna – a ládákat máshová vitetni. Volna...

Ms 2645/23.

Bársony Endre nyomozó főhadnagy levele Radnóti Miklósnénak
Budapest, 1945. szeptember 14.
Gépirat, sajátkezű aláírással.

Igen tisztelt Nagyságosasszony!

Kézhez vettem mai levelét és kérem, hogy fáradjon be hozzám annak megbeszélése céljából, hogy mi lenne a további teendő.

Lehetőleg az összes jelentkező panaszosokkal egyszerre jöjjön be, hogy az időpontot össze tudjuk egyeztetni.

Sajnálom, hogy Ön úgy fogja fel a dolgot, hogy nem akarjuk lelkiismeretesen végezni a munkánkat, de sajnos mi ilyeneknek úgy a panaszosok, mint a gyanúsítottak részéről ki vagyunk téve.

Mindenesetre közlöm előre, hogy írásbeli bejelentést kell tenniük, mert eddig még panaszosként csak Zerkowitz Oszkár szerepel. Ha ennyire széles körbe ki akarják terjesztetni a nyomozást, nem vállalhatom előzetes írásbeli bejelentés nélkül, mert nem tudom, hogy a házkutatások során hol adódik majd valami nézeteltérés.

Tisztelettel üdvözli
Bársony Endre

Ms 2645/20.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni feljelentése
Budapest, [19]45. szeptember 18.
Gépirat indigóval készült másolata, aláírás nélkül.

Magyar Rendőrség t. Főkapitányságának
Bársony Endre nyomozó úr kezéhez
Budapest

Alulírottak, mint az I. Zita u. 7. sz. ház pincéjében őrzött holmik károsultjai feljelentést teszünk ismeretlen tettesek ellen a következő károsodások ügyében:

1) Bálint Györgyné sz. Csillag Vera (lakik: V., Újpesti rakpart 5.), 1944. májusában Karig Sára (lakik: I. Ponty u. 14.) közbenjárásával egy fekete lakk hajókoffert helyezett el a fenti pincében, mely férfiruhákat, asztal és ágyneműeket, egy férfi téli és átmeneti kabátot, férficipőket, női bakancsot, női ruhákat és egy nagy ezüst tálcát C.M. monogrammal, tartalmazott. – A ládának és tartalmának nyoma veszett.

2) Dr. Radnóti Miklósné sz. Gyarmati Fanny (lakik: V. Pozsonyi út 1.) fenti című pincében helyezte el nyolc nagyméretű ládában több mint 3 ezer kötetnyi négynyelvű, többnyire félbőr, bőr és vászonkötésű irodalmi, tudományos és művészeti könyvtárát, azonkívül Radnóti Miklós író teljes irodalmi levelezését. – Az utóbbi hetekben titokzatos módon az egyébként üresen talált pincébe visszakerült néhány művészeti könyv a láda tartalmából, azonkívül nevezett ház egyik elsőemeleti romlakásában is megtaláltak egy könyvet.

3) Hernádi Lajos zongoraművész (V. Légrády Károly u. 29.) két ládában elhelyezett könyvei és kottái veszttek el, melyeknek hozzávetőleges jegyzékét Bársony nyomozó úrnak átnyújtotta.

Mivel a néhány megtalált könyv alapos gyanúokat szolgáltat arra, hogy a ládák tartalma nagyrészt a fenti című ház lakóinak birtokába került, tisztelettel kérjük ez irányban a nyomozás megindítását és házkutatások elrendelését.

Teljes tisztelettel

Ms 2645/22.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Bársony Endre nyomozó főhadnagynak Budapest, [194]6. április 6.
Gépirat indigóval készült másolata, szignóval.

Kedves Bársony Főhadnagy Úr,
mellékelten megküldöm a jelzett újabb feljelentést. Kérem, szíveskedjék oda-
hatni, hogy mielőbb módunk legyen nyomozói kísérettel végigjárni a lakásokat.
Köszönöm szépen szíves fáradozását.
Teljes tisztelettel Rf

Melléklet.

Bársony Endre r. főhadnagy úrnak,
Budapest

Ms 2645/21.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni feljelentése
Budapest, [194]6. április 6.
Gépirat indigóval készült másolata, szignóval.

A Magyar Rendőrség Bűnügyi Nyomozó Osztályának
Budapest

Alulírott mind a magam, mint károsult társaim nevében feljelentést teszek ismeretlen tettesek ellen, akik az I. Zita királyné utca 7. sz. ház Somssich Rt. által bérelt pincében megóvásra ládákból és bőröndökben elhelyezett értékeket elrabolták.

1) Károsult: Dr. Radnóti Miklósné (V., Pozsonyi út 1.), a Magyar Központi Híradó Rt. elnöki titkára, akinek nyolc ládában elhelyezett kb négyezer kötetes többnyelvű, nagyjából részben bőr és vászonkötésű irodalmi és művészeti vonatkozású pótolhatatlan értékű könyvtára veszett el,

2) Bálint Györgyné, (V., Kádár u. 6. III.) a Szikra nyomda grafikai vezetője, akinek női- és férfiruhákat, valamint ezüsttálgát tartalmazó két bőröndje tűnt el,

3) Hernádi Lajos zongoraművész, a Zeneműv. Főiskola tanára, (V., Légrády Károly u. 21.) akinek könyveket és pótolhatatlan kottákat tartalmazó két ládája hiányzik,

4) Karig Júlia (I., Ponty u. 14.) a Nemzeti Bank tisztviselője, akinek fehérneműket és porcellánkészleteket tartalmazó ládája vesztett el.

Fentiek szíves tudomásulvétele mellett arra kérem a t. Nyomozó Osztályt, hogy házkutatás megejtése céljából a károsultakat előre megjelölt időpontban összehívni és nyomozó kíséretet rendelkezésükre bocsátani szíveskedjenek, mivel feltehető, hogy fenti című ház lakóinál a keresett értékek fellelhetők. Ebben az esetben amennyiben könyveket találnánk, nem esnék a lakók rovására, mert feltételezhetően a romok közötti pusztulástól megóvándó szedhették azokat össze. Mindenesetre ha csak egyes darabjai kerülnének meg a felbecsülhetetlenül értékes könyvtárnak, már az is indokolja a keresés megindítását.

Szíves értesítésüket várva, vagyok teljes tisztelettel, Rf.

Krähling, Edit

“If it was spared from the water, was it spared from people?”

Documents about Miklós Radnóti's lost library

In April 1944, Miklós Radnóti and his wife, Fanni Gyarmati, packed their valuable private library of roughly 4,000 volumes in eight crates and transferred them to a basement on the Buda side of the Danube. Zoltán Steuer, an admirer of the poet, donated the crates, and Sára Karig, a mutual friend, found the shelter. The couple sent their other possessions, including daily necessities, manuscripts of the poet's works, and letters, to a number of other locations, mostly to the homes of friends, in an effort to ensure their safety. Even though practically all of their belongings, including their clothes and typewriter, were destroyed, fortunately, the papers and letters were saved. The crates that contained their personal library, however, were the biggest loss. The books are thought to have been destroyed by the Danube flood in the spring of 1945. In spite of the fact that the Danube did in fact inundate the basement, it is most likely that the books had already disappeared from there, according to the

present analysis of the records of the Budapest floods, unpublished papers and letters in the poet and his wife’s estate, and Fanni Gyarmati’s journal entries. Unfortunately, the rhetorical question quoted in the title, “If it has survived the water, has it survived the people?” by Fanni Gyarmati, cannot be answered positively. An appendix to the present study contains a list of sources for information about the lost library.

Keywords: lost library of Miklós Radnóti, manuscript bequest of Miklós Radnóti, Fanni Gyarmati, flood of the Danube.

Buda Attila

Két pogánnyal egy hazában

A Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság története
1938 és 1949 között*

A magyar história és irodalom egyik közkedvelt, bár bizonytalan eredetű toposza a „két pogány közt egy hazáért” szólás. Volt azonban a hazai történelemben olyan időszak is, amikor ez a két pogány határon belül jelent meg, sem nem nyugatról, sem nem keletről, hanem egyenesen a magyarság kebeléből. Ennek a történelmi félmúltnak az időszakát egy kis budapesti kiadó utolsó éveivel lehet meggyőzően bemutatni.

A Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság fennállásának utolsó évtizedét jelentette az 1938–1949 közötti időszak. Ez a bő tíz év egyfelől Magyarországra kétszer is külpolitikai, valamint ennek nyomán gyors és intenzív belpolitikai változásokat hozott, másfelől az ország lakóinak mindkétszer kikerülhetetlen, az állami propaganda által felerősített, hatalmi eredetű megkülönböztetést és ellenségképzést. Ez utóbbi következményeként pedig lehetővé tette először a *Nyugat*, aztán a több tekintetben attól eltérő szerkesztésű, szerzőgárdájú, de mégiscsak a *Nyugat* hagyományaiból kiinduló *Magyar Csillag* megjelenésének ellehetetlenítését, majd az 1945-től 1949-ig tartó időszak alatt harmadik lépésben a Nyugat Kiadó megszűnését is. Szélsőséges faji törvények, előítéletes és kirekesztő aktuálpolitika, a közélet, a sajtó és a könyvkiadás, valamint a kultúra szabadságának folyamatos visszavétele, a köz javának hazudott hatalmi érdek által vezényelt államosítások, a társadalom minden részére kiterjedő állami/pártpolitikai erőszak jellemezte ezeket az éveket. Némi malíciával azt is lehetne mondani, nagyszerű volt az összjáték: amit 1945 előtt elkezdett az egyre jobbra tolódó, majd nyilas politika, azt 1945 után a baloldali fordulatot levezénylő politikuskárdának sikerült befejeznie. A hatalmi ágak szétválasztatlansága, a „checks and balances” hiánya maga után hozta az ismeretektől megfosztott állampolgároknak, akár saját érdekekkel szembenálló mozgósítását is; a szavak kiüresítését, értelemeltolódását, az egyébként sem olyan fényes nemzeti értékek folyamatos rombolását.

* Részlet a Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság [a továbbiakban Nyugat Kiadó] könyveit és dokumentumait bemutató gyűjteményből. A kötet 2023-ban jelenik meg a Ráció Kiadó gondozásában. A kiadó működésének egy-egy korábbi időszakáról lásd KOSZTOLÁNCZY Tibor, „*valami mást kell kigondolni.*” *A Nyugat folyóirat második részvénytársasága = Irodalomtörténet*, 52(2022), 1, 37–55; BUDA Attila, „*Örök visszatérés*” – *avagy miből jelenjen meg a Nyugat? A Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság 1920–1923 = Irodalomtörténet*, 52(2022), 1, 56–75.

1938. május 29-én hirdette ki a magyar országgyűlés a XV. törvénycikket *A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról*, közismert nevén az első zsidótörvényt. Ez, elsősorban a nagyfokú értelmiségi munkanélküliségre hivatkozva, sajtó-, színművészeti- és filmművészeti kamarák létrehozását rendelte el, melyek célja „a nemzeti szellem és keresztény erkölcs követelményeinek érvényre juttatása és biztosítása” volt. A törvény szellemét a jogalkotók úgy kívánták érvényre juttatni, hogy e kamarák tagságában a zsidók számát 20%-ban limitálták. A sajtóirányításban és sajtóellenőrzésben különösen fontossá vált a második paragrafus egyik bekezdése: „Akár időszaki, akár nem időszaki lap kiadója, szerkesztője, vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársa csak az lehet, aki a sajtókamara tagja.” A törvényt több rendelet pontosította és magyarázta, ezek közül a 9.590/1938. M. E. kimondta: „Az engedély hatályát veszti abban az esetben is, ha az, aki az engedélyt kapta, meghalt.” A kamarai tagságért, ami a további megjelenés engedélyezésének feltétele volt, a folyóirat nevében Babits Mihály folyamodott, miközben a részvénytársulattól átvette a *Nyugat* kiadói jogát; az evvel kapcsolatos ügyintézési feladatokat betegsége miatt Gellért Oszkár látta el.¹ A szükséges igazolások² megszerzése után az iratokat 1938. augusztus végén nyújtották be.³ December 18-án Dulin Elek, a miniszterelnöki sajtóosztály helyettes vezetője értesítette a *Nyugat* Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság igazgatóságát, azaz Gellértet, hogy „Az 1938. évi XVIII. t.c. 9. §-a, illetve az 1938. évi 4.950 M. E. sz. rendelet 1. §-a alapján megengedem, hogy a kiadásában Budapesten megjelenő NYUGAT c. időszaki lap kiadói jogát Babits Mihály budapesti (I., Attila-u. 65/b.) lakosra ruházza át.”⁴ Majd december 23-i dátummal, Kolozsváry-Borcsa Mihálynak, a sajtóosztály vezetőjének az aláírásával postázták a *Nyugat* további megjelenésére vonatkozó engedélyt. A lap kiadója és felelős szerkesztője evvel egyaránt Babits Mihály lett. A *Nyugat* minden hónap elsején, reggel, 80 oldalon jelenhetett meg.

A törvény szerinti 20% megállapításához kimutatást kellett készíteni a *Nyugat*-nál működő szerkesztőkről és állandó munkaviszonyban álló munkatársakról.⁵ Eszerint a *Nyugat* szerkesztőségében (és a kiadóban) 1938-ban hatan dolgoztak. Legrégebb óta Babits Mihály volt alkalmazva, ő 1917-ben lett szerkesztő, s felelős szerkesztőként 1919. április 1-je óta szolgált. Gellért Oszkár 1922. július 1-je

¹ Több levél olvasható evvel kapcsolatban a Babits-hagyatékban, például: Gellért Oszkár – Babits Mihálynak, Budapest, 1938. július 20. = „...olvasd el szigorú szemmel cikkemet.” *Babits Mihály és Gellért Oszkár Nyugat-levelezése 1929–1941*, sajtó alá rend., jegyz., bev. Buda Attila, Pataky Adrienn, Bp., Gondolat, 2017, 295; Babits Mihály – Gellért Oszkárnak, [Esztergom, 1938. augusztus 12.] = *Uo.*, 300–301. Babits ekkor már gégeműtete után volt, kanüllel lélegzett.

² A két bizonyítvány, mely igazolta, hogy Babits Mihály nem állt gondnokság alatt, s nem folyt ellene sem csőd, sem csődön kívüli kényszeregyezés, illetve az 1938. augusztus 23-i keltezésű hatósági erkölcsi bizonyítvány lelőhelye: BFL IV/1.407/b.

³ Gellért Oszkár – Babits Mihálynak, Budapest, 1938. augusztus. 25. = „...olvasd el szigorú szemmel cikkemet”, i. m. 303–304.

⁴ BFL IV/1.407/b. Érkezett: 1938. december 30.

⁵ PIM V. 3.452/93/61.

után lett felelős szerkesztő és 1927. január 1-je után felelős kiadó. Illyés Gyula 1937. január 1-jétől állt alkalmazásban, társszerkesztőként, feladatának pontosítása: verskéziratok olvasása. Schöpflin Aladár Illyéssel egy időben került hivatalos aktussal a laphoz, noha az első évektől munkatársa volt. Státusza: társszerkesztő, feladata: színházi rovatvezető. Farkas Zoltán, a képzőművészeti rovatvezető 1929. július 21-től, Cs. Szabó László pedig, aki az *Órjárt* című rovatot szerkesztette, 1938. január 1-jétől szolgálta a lapot.

Miután Babits Mihály a *Nyugat* zavartalan megjelenése érdekében magára vette a felelős szerkesztéssel és kiadással járó gondokat, nem kerülhette el a sajtójogi felelősség vállalását sem.⁶ E kötelezettséggel járt az is, hogy háromhavonta neki kellett kérvényezni a *Nyugat* utcai árusításának engedélyezését.⁷

1939. május 5-én kihírdették a második zsidótörvényt, mely meghatározta a zsidóknak minősülők körét és munkalehetőségeiket. A törvény végrehajtását szabályozó rendelet kimondta, hogy a hatályosság alóli mentességet anyakönyvi kivonattal kell bizonyítani. Ezért Budapest székesfőváros polgármestere szeptember elsejei dátummal egy határozatot juttatott el a törvényhatósága alá tartozó időszaki lapok kiadóinak, hogy 15 napon belül igazolják felmenőiket.⁸ A felhívást Babits Mihály valószínűleg figyelmen kívül hagyta, vagy talán nem is tudott róla, mert november negyedikére idézést kapott személyi adatainak keresztlevéllel való igazolására.⁹ Ezt az idézést viszont késve kézbesítették a *Nyugat* kiadóhivatalába vagy Babits címére, emiatt végül a nyilatkozat, mely szerint a *Nyugat* szerkesztőjét nem lehet zsidónak tekinteni, csak november 14-én született meg.¹⁰ Ennek alapján a fővárosi törvényhatóság még aznap értesítette arról, hogy a határozatnak eleget tett, s iratait visszakapja. A *Nyugat* a második akadályt is sikeresen vette, megjelenése biztosítva maradt.¹¹

A törvények hatására a kiadó működése meglehetősen redukálódott (ennek persze az állandó tökehiány is oka volt), bár az 1938-as mélyponthoz képest nőtt a megjelentetett művek száma, ezek szerzői mind – a két zsidótörvény kategóriáját használva – kifogástalan árja származásúak voltak: szinte már csak Babitsot, Illyés Gyulát és Kosztolányi Dezsőt tudták reklámozni.

A következő évben az 5.555/1940. M. E. számú rendelet augusztus 28-i dátummal s egy nappal későbbi hatállyal életbe léptette az előzetes sajtóellenőrzést, magyarul: a cenzúrát.¹² Október 17-én pedig a 7.440/1940. M. E. számú rendelet

⁶ BFL IV/1.407/b. Érkeztetés nélkül, a nyilatkozat dátuma: 1939. január 16.

⁷ BFL IV/1.407/b. 1939-ben a következő engedélykérekés taláható: április 1-jei dátummal, 4-i érkeztetéssel, július 10-i dátummal, július 12-i érkeztetéssel és október 14-i dátummal, s aznapi érkeztetéssel.

⁸ BFL IV/1.407/b.

⁹ Az idézés ugyanott található, rajta kézirással ez olvasható: késve érkezett [!].

¹⁰ Megtalálható ugyanott, Gellért Oszkár és egy olvashatatlan aláírású személy tanúskodása mellett.

¹¹ A Babits Mihály okmányait visszaküldő előadói ív szintén az előbbi lelőhelyen, 444.550/1939–IV. szám alatt. Lásd még: PIM V. 3196/18c.

¹² *Budapesti Közlöny*, 1940. augusztus 29, 1. (A rendeletet Teleki Pál írta alá miniszterelnökként.)

tovább korlátozta a sajtótermékek oldalszámát. Az ellenőrzés egész évben olyan kiterjedt és erős volt, hogy például a húsvéti szám néhány nappal korábbi dátummal való megjelentetéséhez is miniszterelnökségi engedély kellett.¹³ Az utcai árusítást az előző évhez hasonlóan, 1940-ben is negyedévenként kérvényezni kellett az előző engedélyre való hivatkozással; ezt a *Nyugat* minden alkalommal meg is kapta.¹⁴

A kiadó nagy fegyverténye volt, hogy a folyóirat megjelentetése mellett a Könyvnaptól kezdve közreadta Kosztolányi Dezső hátrahagyott műveit; a teljes sorozat tíz kötetből állt, és Illyés Gyula szerkesztette. Hirdettek tőle egy *Ugródeszka* című kötetet is; ez azonban nem jelent meg, vagy talán más címmel.

1941. augusztus 3-áról 4-ére virradó éjszaka meghalt Babits Mihály. Halálával „érvényét veszítette a neki adott lapengedély, s így a Nyugatnak a mai hivatalos szabályok szerint meg kellett szüntetnie megjelenését”.¹⁵ Schöpflin bizonyosan jól értesült a körülményekről, de az a hír is elterjedt, hogy a *Nyugatot* betiltották.¹⁶ Ez azonban nyilvánvaló túlzás vagy hibás értesülés volt: Elek Artúr is, Gellért Oszkár szavai alapján a megszüntetést erősítette meg Fülep Lajosnak.¹⁷ De betiltásra egyébként sem volt szükség: a sajtóosztály rendelkezéseinek alapja a már idézett 9.590/1938. M. E.-rendelet azon intézkedése volt, mely a folyamatosan megjelenő sajtótermék időszakosságát abban az esetben is megszüntette, ha az, aki a megjelenésre az engedélyt kapta, meghalt. A miniszterelnökség egyszerűen csak érvényesülni engedett egy jogi formulát, mely meggátolta a már régen terhessé vált folyóirat további kiadását. Erről a fővárosi polgármesteri hivatal augusztus 18-án a következő végzést küldte:

Babits Mihályt, az 1907. évben megindított és utójára Babits Mihály kiadásában és felelős szerkesztésében megjelent *Nyugat* című időszaki lap kiadóját az Országos Magyar Sajtókamara Újságírói főosztályának választmánya a tagok sorából elhalálozás miatt törölte.

¹³ Az áprilisi szám március 22-i megjelenési engedélyének Dulin Elek aláírásával ellátott engedélyének másodpéldánya: BFL IV/1.407/b. Érkezett: 1940. március 12. Az engedély megadását Babits Mihály még aznap bejelentette a Polgármesteri Hivatalnak, mely érkeztetés után március 19-én véghatározattal tudomásul vette.

¹⁴ Az 1940. évi, négy, Babits Mihály aláírta kérvény megtalálható: BFL IV/1.407/b. A január 8-i 9-én érkezett, az április 8-i 9-én, a július 8-i 9-én, végül az október 7-i, 8-án.

¹⁵ SCHÖPFLIN Aladár, *Magyar Csillag = Magyar Csillag*, 1941. október 2–3. Babits Mihály ebben az évben még három engedélyt kért az utcai terjesztésre, lásd BFL IV/1.407/b. Január 10-én, érkezett másnap, április 5-én, érkezett 7-én, és június 30-án, érkezett ugyanazon a napon. Az utolsó kérelemre az engedély 1941. október 14-ig szólt.

¹⁶ Németh László – Illyés Gyulának, Budapest, 1941. augusztus. 28., lásd Németh László levelei Illyés Gyulához, közr. Grezsa Ferenc = *Tiszatáj*, 39(1985), 2, 3–28, id. oldalszám: 14. Illyés Radnótinak is a *Nyugat* betiltásáról beszélt, a történeteket némileg egyszerűsítve, lásd RADNÓTI Miklós, *Napló*, sajtó alá rend. Radnóti Miklósné, Bp., 1989, Magvető, 188.

¹⁷ Elek Artúr – Fülep Lajosnak, Budapest, 1941. augusztus 27., = *Fülep Lajos levelezése, IV.*, 1939–1944, szerk. F. Csanak Dóra, Bp., 1998, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 139.

Tekintettel arra, hogy a 9.590/1938. M.E. számú rendelet 1 §-a értelmében az *időszaki lap alapítására adott engedély* hatályát veszti, ha az, aki az engedélyt kapta, meghalt, az említett lap időszaki jellegének elvesztését hivatalból megállapítom.

Ehhez képest ennek a lapnak az időszaki lapok nyilvántartásából való törlését és a megszűnt időszaki lapok nyilvántartásába való felvételét egyben elrendelem. Erről a lap kiadóhivatalát, a budapesti kir. ügyészséget és a budapesti m. kir. posta és távirdaigazgatóságot értesítem, a m. kir. miniszterelnök úrhoz pedig jelentést teszek.¹⁸

Illyés Gyula kérte a maga számára az engedélyt, de hiába, azt a sajtóosztály nem adta meg. Lehetőséget kapott viszont egy új lap alapítására, amely *Magyar Csillag* néven, szépirodalmi és kritikai tárgyban jelenhetett meg, havonta egyszer, 128 oldal terjedelemben.¹⁹

Szeptember 9-én a kiadó rendkívüli közgyűlést tartott, és módosították az alapszabályok első paragrafusát. Ezután a Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság célja a *Magyar Csillag* adminisztrációs teendőinek ellátása, a könyvkiadás és -kereskedelem, valamint a hasonló üzletágakban való részvétel lett. Ekkor határozták el Babits Mihály és Földi Mihály igazgatósági tagságának megszüntetését is,²⁰ illetve Török Sophie beválasztását az igazgatóság tagjai közé.²¹ Magát a kiadót pedig, remek előrelátással, Gellért Oszkár biztosította avval, hogy december végén Illés Endrét vették be az igazgatóság tagjai közé.²²

1942-ben folytatódott a magyarországi diszkriminációs törvények sorozata: még 1941-ben megszületett a harmadik zsidótörvény, 1942-ben az izraelita válásfelekezet ismét csak „elismert” lett, ez év novemberében bevezették a munkaszolgálatot, 1944. április 29-én pedig a teljes sajtócenzúrát. A május 4-i *Corviná*-ban közölt miniszterelnöki rendelet a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvásáról szólt,²³ s a közforgalomból kivonandó szerzők névsorát is hozta. Ezt a június 29-i *Corvina* kiegészítette. A háborúnak kezdetben gazdaságélénkítő hatása volt: a fokozott termelés konjunktúrája következtében egyre több pénz forgott, s az árak csökkenni kezdtek. A háborús kereslet hatására Illyés Gyula 1942 őszén kérvényezte, hogy a *Magyar Csillag* havonta kétszer jelenhes-

¹⁸ PIM V. 3.196/111. (Erre a határozatra Murányi Gábor hívta fel a figyelmemet, szívességét ezúton is köszönöm.) Figyelemre méltó, hogy itt a folyóirat kezdő éve: 1907.

¹⁹ PIM V. 3.196/6a. A *Nyugat* csak 80 oldalon jelenhetett meg.

²⁰ A cégbírósi bejegyzés dátuma: 1941. szeptember 25., megjelent a *Központi Értesítő* 1941. november 27-i számában. (16.001/46, 19.463/20. Irattári szám: 4.533)

²¹ A cégbírósi bejegyzés kelte: 1941. november 15., megjelent a *Központi Értesítő* 1941. december 11-i számában. (16.001/47, 19.463/21. Irattári szám: 5.324) Török Sophie-nak nem volt önálló keresete, Babits halála után nem tudott volna magáról és Babits Ildikóról gondoskodni.

²² A cégbírósi bejegyzés kelte: 1941. december 24., megjelent a *Központi Értesítő* 1942. január 22-i számában. (19.001/49, 19.463/22. Irattári szám: 5.969)

²³ 10.880/1944. M. E. számú rendelet, aláírója Sztójay Döme miniszterelnök.

sen meg. Az engedélyt október 15-i dátummal kapta meg a miniszterelnökségi sajtóosztálytól.²⁴

1943-ban a kiadó által megjelentetett aktuális illetményköteteken túl továbbra is a már korábban vagy folyamatosan kiadott Babits-, Kosztolányi- és Illyés-műveket hirdették, sorozatként, részletfizetésre is. Közülük némelyiket többedik kiadásban is árusították. A november 15-i számban már közölték a következő évi Nyugat-könyvek címeit, ezek közül az alábbiak nem valósultak meg:

1. Csáth Géza irodalmi hagyatéka. Összes novellái. (Sajtó alá rendezte: Schöpflin Aladár.)
2. Illyés Gyula: *Hunok Párisban*.
3. 40 magyar író vallomása a szülőföldjéről. Cím: *Ahol gyermek voltam*. (Sajtó alá rendezte: Cs. Szabó László.)
4. Szergej Szergejev-Censzkij: *Színváltozás*. (Ford.: Gellért Hugó.)

A *Magyar Csillag* havi kétszeri megjelenése 1944-ben is folytatódott, de nem sokáig. Az április 1-jei szám még az előfizetőkhez és a postai árusítóhelyekre került, de a következő számtól kezdve eltűnt a piacról, szerkesztője Németh Lászlóval együtt a német megszállás alatt a Dunántúlon és Budapesten bujkált. A *Nyugat* után a nyomába lépő *Magyar Csillag* is a hazai sajtótörténet nem önszántából megszűnő lapjai közé lépett.

A kiadónak azonban nem kellett automatikusan erre a sorsra jutnia, kérvényezhette működésének folytatását, habár az Értelmiségi Ügyek Kormánybiztossága személyi változtatásokat kívánt: Gellért Oszkár elbocsátása után munkakörét Schöpflin Aladár vette át. Áprilisban az igazgatósági tagok közé lépett Örley István,²⁵ s májusban megszűnt Földes Ede és Gellért Oszkár igazgatósági tagsága.²⁶ Egy június 14-én kiállított adatbejelentési ív szerint ekkor az igazgatóság tagjai között özv. Babits Mihályné (Török Sophie), Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Örley István, Schöpflin Aladár és Cs. Szabó László neve olvasható; Schöpflin ügyvezető igazgatóként, a többiek lektorként. A felügyelőbizottság négy tagja Csécsy Imre, Halász Gyula, Ortutay Gyula és Szabó Zoltán voltak. Cégvezető: ifj. Gellért Oszkár. A részvénytársaság 1924 óta foglalkozott könyvkiadással – ez téves adat volt –, s 1944 júniusában kiadványkészlete a bolti ár negyedére leértékelve kb. 46 000 pengőt tett ki. Készpénze 20 000 pengő volt, alaptőkéje 25 000 pengő. Ingó vagyona az irodai berendezésekből, bútorokból, páncélszekrényből, író- és másológépből állt. Értelmiségi munkakörben Schöpflin Aladárt, Örley Istvánt, Babits Mihálynét, ifj. Gellért Oszkárt, Gellért Endrét és Gellértné Nagy

²⁴ PIM V. 3.196/6d.

²⁵ A cégbírósi bejegyzés kelte: 1944. április 19., megjelent a *Központi Értesítő* 1944. május 18-i számában. (16.001/55, 19.463/25. Irattári szám: 1.043)

²⁶ A cégbírósi bejegyzés kelte: 1944. május 5., megjelent a *Központi Értesítő* 1944. július 6-i számában. (16.001, 19.463/26. Irattári szám: 1.394)

Máriát foglalkoztatta. Igen érdekes az adatbejelentési ív végén olvasható szöveges kiegészítés:

A könyvkiadó tisztára magyar írók vállalkozása. Összes részvényei név szerint kimutathatóan szinkeresztények tulajdona. Hatodik éve egyetlen zsidó írótól vagy fordítótól könyvet nem adott ki. Kiadványai főként: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Illyés Gyula, Dallos Sándor, Halász Gyula, Jócsik Lajos, Tersánszky J. Jenő, Török Sophie könyvei.

Kiadványait – melyek főleg irodalomtörténeti, néprajzi és nyelvészeti könyvek – a kultuszminisztérium rendelkezése a tanári, ifjúsági és levontkönyvtárak vásárolták nagy mértékben.

A könyvkiadó a jövőben is csak szinkeresztény magyar írók munkáinak, továbbá a klasszikus és modern külföldi irodalmak feltétlen értékű műveinek magyar nyelvű kiadásával foglalkoznék.

Tárgyalások folynak Szabó Lőrincsel s minden reményünk megvan rá, hogy ha az új kiadói engedélyt megkapjuk, igazgatósági tagjaink sorába ő is belép. Szükség esetén rendkívüli közgyűlést hívunk egybe s ezen a *Nyugat* cégcímét megváltoztatjuk és az igazgatósági tagok számát csökkentjük.

De mindhiába. A Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság működését is a 25.928/1944-V. számú rendelet alapján 1944 nyarán vagy őszén betiltották.²⁷ Mivel azonban Gellért Oszkár még a betiltás után is számolt a kiadóval, ezért megkérte Schöpflint, vigyázzon a Hungária Nyomda épületében lévő könyvtárakra. Schöpflin az ott töltött idő alatt a Csáth Géza-kötet korrigálásával foglalkozott,²⁸ ez a példány ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában található.²⁹

1945 tavaszán, a front elvonulása után nagy erővel és reményekkel kezdődött egy új világ építése, aminek kezdete az előző évek kirekesztő törvényeinek és rendeleteinek a megsemmisítése volt. Nyártól lehetőség nyílt arra, hogy a részvénytársaságok visszahívassák igazgatósági tagjaik közé azokat, akiktől 1938 és 1944 között, a zsidótörvények következtében kényszerültek megválni. A Nyugat Kiadó az 1945. július 7-én már Bajcsy-Zsilinszky út nevet viselő, egykori Vilmos császár úton, a Hungária Nyomda épületében tartott igazgatósági ülésen választotta be újra Gellért Oszkárt az igazgatósági tagok közé,³⁰ aki egyébként önként

²⁷ PIM V. 3.452/93/72–73. A bizonytalanság oka, hogy a háború okozta nehézségek miatt nem lehet tudni a kihirdetés napját.

²⁸ GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*, Bp., 1954, Művelt Nép, 234.

²⁹ PIM V. 3.452/55.

³⁰ A cégbírószági bejegyzés dátuma: 1945. június 24., megjelent a *Központi Értesítő* 1945. július 25-i számában. (16.001/57, 19.463/27. Irattári szám: 1.340)

mondott le erről a tisztségről.³¹ Ez egyben azt mutatja, hogy Gellért ekkor működtetni kívánta a részvénytársaságot, építve korábbi hagyományaira. Kérdésessé vált azonban a könyvkiadáson kívüli feladata, nevezetesen: legyen-e kiadója egy, a *Nyugathoz* vagy a *Magyar Csillaghoz* hasonló folyóiratnak, illetve a *Nyugat*, vagy az azt néhány ponton módosító *Magyar Csillag* szerkesztési/kiadási elveit folytassa-e tovább. Maga Gellért szerkesztésre nem vállalkozott, Ottlik Géza szeretete volna a *Nyugat* feltámasztását, de a gyorsan a másik irányba kilengő belpolitika ezt a lapot nem igényelte.³² A *Magyar Csillag* szerepét viszont betöltötte a *Válasz*.

Annak ellenére, hogy Gellért Oszkárt maga a részvénytársaság igazgatósága hívta vissza eredeti helyére, neki is számot kellett adni arról, hogy mit csinált az elmúlt években. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Országos Egyesülete október elsején igazolta őt, bizottságában Talpassy Tibor, Cserépfalvi Imre és dr. Szalai Sándorné vettek részt.³³ De az 1945-ös kötetek már a két világ között sorsára váró ország képét mutatták. Gellért még tavasszal kötetbe gyűjtötte *Osvát Ernő összes írásait*, evvel pártfogójára, az ekkorra már legendás szerkesztőre emlékezett. A *Nyugat* Részvénytársaság kis kiadóként igazán szép háború utáni évet mutathatott fel: megjelentette még Schöpflin Aladár Adyról szóló könyvének második kiadását és két korábbi Illyés-kötetet, új kiadásban. Emellett azonban közreadta Nyikolaj Tyihonov háborús novelláit is, *Leningrádiak* címmel, amely a szovjet irodalom hosszú magyarországi jelenlétének egyik első füzeté lett. Az *Osvát* írásait összegyűjtő kötet és a Tyihonov-novellák vékony füzetén kívül a többi könyv valójában nem új nyomás volt, hanem csak a krúdában lévő példányok kaptak új kötést. A kiadó pénztelenségét mutatja az is, hogy 1946 elején Gellért Oszkár saját kötetét (*Égtájak közt*) a Révaival adatta ki, attól ugyanis honoráriumot is kapott.³⁴

1946 elején Gellért Oszkárt még egy ideig foglalkoztatta a *Nyugat* Kiadó további működése. A helyzet ugyan nem ígért sokat, hiszen a részvénytársaság elveszítette korábbi pénzforrásait, ezért ténylegesen kölcsönökből működött. Jól mutatja ezt egy, a Magyar–Olasz Bank Hitelesztályának küldött kiadói irat, melyben egy korábban, a Hungária Nyomdán keresztül kapott összeg visszafizetési módját vitatták.³⁵ A bizonytalan helyzetben Gellért az V. kerületi iparhatósághoz a *Nyugat* Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság üzemvezetőjeként Illyés Gyula

³¹ PIM V. 3.452/42/3. (Az értesítés a *Nyugat* Szépirodalmi Szemle cégjelzéses levélpapírján íródott.) Itt kell megjegyezni, hogy Gellért Oszkárt egyik zsidótörvény sem érintette, mivel 1919. augusztus 1-je előtt keresztény hitfelekezet tagja lett, s szülei 1849. január 1-je előtt is Magyarországon éltek, illetve felesége keresztény vallású volt.

³² BUDA Attila, „nem mondhatunk sem többet, sem kevesebbet, mint az igazságot.” Ottlik Géza és a *Nyugat* 1945 utáni feltámasztási kísérlete = Uő, *Milyen a nyár Amherstben, Esszék, tanulmányok, források*, Bp., Ráció, 2017, 241–249.

³³ PIM V. 3.452/93/48.

³⁴ PIM V. 3.452/34/2.

³⁵ PIM V. 3.452/34/1.

helyett magát jelentette be, amit a hatóság 1946. április 23-án tudomásul is vett.³⁶ Amikor pedig ugyanezen év közepén a korábban kiadott iparendedélyeket felülvizsgálták, haladéktalanul benyújtotta az ehhez szükséges, adóbefizetéseket igazoló számlákat.³⁷ Ugyanezt a célt szolgálta a Hungária Nyomda igazolása is arról, hogy a Nyugat Kiadó 1925 óta az épületében működött, előbb a fél-, aztán a második, végül a harmadik emeleten. Gellért mellékelte még a kiadó rövid jellemzését is. Ebben azonban csúsztatás figyelhető meg, ami egyébként Gellért más emlékezéseit is kíséri. Azt közölte ugyanis, hogy a Nyugat Kiadó által megjelentetett *Nyugatot* és *Magyar Csillagot* a Sztójay-kormány tiltotta be, majd később a részvénytársaságot is, ami azokban a napokban kapóra jött a „múlt bűne”-ként azonosítva. Csakhogy ez nem volt igaz, már csak azért sem, mert 1941-ben nem Sztójay Döme volt a miniszterelnök. A valódi és valótlan tényeknek a bukott politikus számlájára írása azonban nagyon jól hangzott akkor, amikor perének tárgyalása, majd augusztus 24-i kivégzése miatt egyébként is közfigyelem vette körül. Gellért Oszkár szöveg még a kiadó betiltott könyveiről – ki tudja, mire gondolt? –, és arról, hogy kiadványai nem szerepelnek a fasiszta könyvjegyzékek listáján. Majd az 1945 utáni könyvek listája következett, végül a tervezetteké. Ezek között szerepelt Kosztolányi Dezső egyik kötete *Félmúlt* címmel, ez *Napjaim múltasaként* jelent meg; s a már 1944-ben is jelzett Szergejev-Censzkij-kötet, amelyet a Nyugat Kiadó mégsem adott ki.³⁸

Az 1946-os év közepe után azonban Gellért Oszkárnak már nem volt szüksége azokra a szolgáltatásokra, melyek a kiadó működtetésével jártak együtt. Anyagi körülményei rendeződtek, családja és saját jövője biztosítottá vált.³⁹ Ezért az év során felajánlotta a szinte csak szellemi értékeket megtestesítő Nyugat Kiadót a Révai Testvéreknek. Illés Endre, aki a Révainál irodalmi igazgató, a Nyugat Kiadóban pedig részvényes és igazgatósági tag volt, pártolta ezt az elképzelést. Így történt, hogy 1947. január 23-án Gellért Oszkár a tulajdonában lévő összes Nyugat-részvényt eladta a Révainak, éspedig a következőképpen: a Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság alaptőkéje 25 000 pengő volt, amely 500 darab, bemutatóra szóló, egyenként 50 pengő névértékű részvényből állt. Ebből 250 darab eredeti részvényt, 1–250-ig átadott, 250 darab helyett pedig részvényutalványt kellett adnia, mivel az eredetiek a Magyar–Olasz Bankból az ostrom alatt eltűntek, s ezért azokat a budapesti ítéltábla megsemmisítette. Ez az ötszáz részvény Gellért Oszkár tulajdonát képezte.⁴⁰ (Ha viszont ez így van, akkor nem tudni, milyen részvényeket találtak Fenyő Miksa íróasztalában.⁴¹ Lehet, hogy a kiadó fennállása alatt

³⁶ PIM V. 3.452/93/47.

³⁷ PIM V. 3.452/93/57.

³⁸ PIM V. 3.552/93/72-73.

³⁹ SÖMJÉN Endre, *Feltámadhat-e a Nyugat?* = *Színház*, 1946. május 9., 13. [Interjú Gellért Oszkárral.]

⁴⁰ PIM V. 3.452/34/4.

⁴¹ „Mikor elhagytam hazámat, egy barátom fölment hivatalomba, és föltörte íróasztalom fiókját, hogy az esetleges kompromittáló iratokat magához vegye. Egy csomó Nyugat-részvényt talált a fiókban,

többször is nyomtattak új részvénytáblákat?) A Révai Testvérek kiadó a Nyugat Kiadó egész vállalati vagyonát 60 000 forintért vette meg, amit öt év alatt, havi ezer forintos részletekben kellett kifizetni – Gellért Oszkárné Horváth Gizellának. Későbbi emlékezéseiben Gellért bevallotta tájékozatlanságát a vételár megszabásában, számára csak az volt a fontos, hogy a kiadó miatt felvett kölcsönt kifizethesse. „S már akkor jobban érdekelt a politika s a magam új költészete” – így fűzte tovább a gondolatot.

Persze az emlékezésekben fellelhető szólásokot sem kell százszázalékosan elfogadni. Furcsa egy kor volt ez. Gellért Oszkár a *Nyugatról* szóló írásait egyszerre megrendelésre és annak ellenállva is készítette. Jól mutatja ezt a Révai József – Gellért Oszkár levélváltás.⁴² De azért tett más kikötést is. A Török Sophie-val és Osvát Kálmánnal korábban kötött szerződést érvényben kívánta továbbra is tartani, hogy mindketten pénzhez juthassanak: ezt a feltételt is elfogadta a Révai. S bár az összes ingó és ingatlan vagyon is az új tulajdonosra szállt, a Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság név azonban továbbra is használatban maradhatott, ahogyan a működése is a nagy kiadó leányvállalataként.⁴³

A továbbiakban a Nyugat Kiadó könyvei mind a Révai Testvérek kiadó nyomdájában készültek, ebben az évben még *Illyés Gyula összes versei* és Németh László regénye, az *Iszony*. Az 1947. június 28-án tartott közgyűlésén hivatalossá tették a tulajdonváltásokat. Gellért Oszkárt néhány nappal korábban a Révai igazgatósági tagjává választották,⁴⁴ majd Hajós Antal, Vermes Andor és Zöld Ferenc, a Révai képviselői léptek a Nyugat Kiadó igazgatósági tagjai közé.⁴⁵ Megválasztották az új igazgatóságot és az új felügyelőbizottságot.⁴⁶ A közgyűlés határozatai szerint a módosított részvénytársasági alapszabályt is benyújtották a cégbíróságnak.⁴⁷ Augusztus 12-én elkészült az új körülményeknek megfelelően

otthagya.” Lásd *Feljegyzések és levelek a Nyugatról, Fenyő Miksa emlékezései és levelezése*, sajtó alá rend. Vezér Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1975, 138. *Ady Endre halhatatlan* című emlékezésében azonban kicsit másképp emlékezett: „Mikor 1948-ban fiaim felnyitották íróasztalom fiókját, nem találtak egyebet ott, mint száz Nyugat-részvényt.” Lásd *Emlékezések Ady Endréről*, sajtó alá rend. Kovalovszky Miklós, 1–5., Bp., Akadémiai, 1961–, 3/817. Ezek esetleg a koronaártekekre szóló első részvények lehettek. A pengőártekekre szóló 500 részvényt újonnan nyomtatták.

⁴² PIM V. 3.195/965, 968, 970, 973b, stb., GELLÉRT Oszkár, *Levelezésem a kortársaimmal*, Bp., Művelt Nép, 1955, 109–126.

⁴³ PIM V. 3.452/34/5-6., GELLÉRT, *Levelezésem*, i. m. 136–137.

⁴⁴ A cégbírósági bejegyzés kelte: 1947. július 11., megjelent a *Központi Értesítő* 1947. augusztus 21-i számában. (1.690/134, 3.800/60. Irattári szám: 1.864)

⁴⁵ A cégbírósági bejegyzés kelte: 1947. július 17., megjelent a *Központi Értesítő* 1947. október 2-i számában. (16.001/58, 19.463/28. Irattári szám: 1.975)

⁴⁶ A közgyűlési jegyzőkönyv lelőhelye: MNL OL Z. 58. – 233. csomó.

⁴⁷ A „Nyugat” Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság módosított (eredetileg 1922. február 4-i dátummal ellátott) alapszabályai: MNL OL Z. 58 – 233. csomó. (A részvénytársaság célja továbbra is a *Nyugat* című folyóirat kiadása volt elsősorban, de ez már csupán a múlt miatt maradt meg a módosított szövegű szabályzatban.)

a részvénytulajdonosok névsora.⁴⁸ Ezen Babits Mihályné (Török Sophie), Bonyhai Gábor, dr. Csécsy Imre, Gellért Oszkár, ifj. Gellért Oszkár, dr. Hajós Antal, Halász Gyula, Herczeg Albert, Illés Endre, Illyés Gyula, dr. Keresztury Dezső, Schöpflin Aladár, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, dr. Vermes Andor, dr. Zöld Ferenc és a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság neve szerepel. Utóbbi 2040 darab részvénnel, előtte mindenki 60-60 darabbal. Még ezen a napon elkészítettek az 1947. évről szóló statisztikai jelentést is. Az igazgatóság tagjai között Babits Mihályné (Török Sophie), Gellért Oszkár, dr. Hajós Antal, Illés Endre, Illyés Gyula, dr. Keresztury Dezső, dr. Cs. Szabó László, Schöpflin Aladár, dr. Vermes Andor, dr. Zöld Ferenc neve olvasható, a tényleges vezető ifj. Gellért Oszkár volt. Mindegyiküknek 60 részvény volt a birtokában, 1800 Ft értékben. Ehhez jött még a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság részvényérdekeltsége, mely 2040 darab részvényből állt, összesen 61 200 Ft értékben.⁴⁹ A részvények össze-számolása után azonban kiderült, hogy 200 részvény hiányzik, és nincs rá magyarázat, miért. Év közben egyébként sor került a kiadó iparjogosítványának felülvizsgálatára is, amelynek következtében könyvnyagkereskedelmi és kiadó-vállalati feladatokra egyaránt megkapta az iparendélyt.⁵⁰ A Hungária Nyomdától való elválást pedig az épületből való elköltözés követte: a Nyugat Kiadó 1947 és 1949 között a Teleki Pál utca (ma: Október 6. utca) 19. szám alatt működött.

Az 1947-es évet kemény hatalmi, politikai, gazdasági és társadalmi küzdelem jellemezte. Ettől senki és semmi nem függetleníthette magát. A Szovjetunió harmincéves jubileuma alkalmából tervezett könyvek listáján a Nyugat Kiadó is szerepelt: Szergejev-Censzkij *Válja* című kötetét tervezték megjeleníteni.⁵¹ De ez már az Új Magyar Könyvkiadó termése lett 1948-ban, majd egy évvel később második kiadásban is.

Szeptember 23-án megszületett a 11.290/1947. Korm. rendelet a sajtótermékek és terjesztésük engedélyezésének ideiglenes rendezése tárgyában, mely szerint sajtóterméket (könyvet, időszaki és nem időszaki lapokat) kinyomtatni csak a tájékoztatásügyi miniszter, terjeszteni pedig csak a belügyminiszter engedélyével volt szabad. Mindkét minisztérium kiadott egy-egy végrehajtási utasítást is. Ezek szerint természetes személy csak kivételes esetben kaphatott engedélyt sajtótermék kinyomtatására, a belügyminiszter pedig elrendelte az érvényes terjesztési engedélyek felülvizsgálatát. Határozataikkal szemben jogorvoslatnak nem volt helye. Az oldalszámokról és a remittendáról szintén egy kormányrendelet intézkedett.⁵² Ezzel gyakorlatilag minden sajtóterméket ellenőrizni lehetett, cenzúra nélkül is. A bankok év végi államosításával pedig főleg a kis- és középkiadók anyagi alapjai rendültek vagy semmisültek meg.

⁴⁸ PIM V. 3.452/93/63.

⁴⁹ PIM V. 3.452/93/62.

⁵⁰ PIM V. 3.452/93/59.

⁵¹ *Corvina*, 1947. szeptember 19., 3.

⁵² *1947. év hatályos jogszabályai*, 1–2., szerk. Bacsó Ferenc, et. al., Bp., Grill, 1948, 1/147–150.

1948. március 25-én minden száz munkásnál nagyobb létszámmal dolgozó üzem állami tulajdonba került. Az állami tulajdonba vett üzemek élére ott, ahol még nem volt munkásvezetés, munkás vállalatvezetőket neveztek ki. Az 1948 májusában életre hívott Nyomdaipari Igazgatóságra hárult az a feladat, hogy a hatáskörébe tartozó 18, összesen 5800 főt foglalkoztató, államosított nyomda új termelési szerkezetét kialakítsa. A Nyomdaipari Igazgatóság a nagy nyomdák (Franklin, Hungária, Pátria, Révai, Stephaneum, Athenaeum, Egyetemi Nyomda) kiadói részlegeivel nem tudott mit kezdeni, így azt javasolta, hogy ezeket válaszszzák le a nyomdákról. Ezt az ajánlatot az erre illetékes felettes szerv, az ekkor már Magyar Dolgozók Pártja néven működő egyesült munkáspárt központjában működő könyvbizottság (elnöke: Andics Erzsébet, titkára: Vértes György) el is fogadta, s ettől kezdve sorban jöttek létre a különböző Nemzeti Vállalatok – mint kiadók.

1948. április 1-jén a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság a 3.500/1948. Korm. rendelet alapján dr. Nyáry Dezső személyében új vállalatvezetőt kapott, az összes addigi cégjegyzési jogosultság megszűnésével.⁵³ Nyáry Dezső kinevezése értelemszerűen a Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaságra is érvényes volt, a címpéldányt december 15-én írta alá,⁵⁴ a cégbíróságon vállalatvezetői minőségét és cégjegyzési jogosultságát az összes eddigi jogosultság megszűnésével december 24-én jegyezték be,⁵⁵ de azt hivatalosan csak december 27-i dátummal kapta meg a kiadó.⁵⁶

Evvel párhuzamosan a pénzügyi feltételek is megváltoztak. A kiadó (a Révai is) a Magyar Általános Hitelbank üzletkörébe került, annak működési határozatait március 25-én vették át.⁵⁷ Ez év tavaszától a bank sorozatos kérdőíveire kényszerültek válaszolni a Nyugat Kiadó ügyintézésre feljogosított hivatalnokai: Hajós Antal a Révai és ifj. Gellért Oszkár a Nyugat Kiadó részéről. Ők a március elsejei felszólításra közölték is az alaptőke összegét, igazolták, hogy a vállalat deficitmentes. Megadták az előző év üzleti forgalmának összegét (163 000 Ft, ez majdnem kétszerese volt az alaptőkének), s felsorolták a kiadó két üzletágát. Bevallották azt az 1948-ra igen fontossá váló körülményt is: „Jelenleg külföldi országokkal nem vagyunk összeköttetésben.” Március 13-án nyilatkoztak, hogy a Nyugat Kiadó ellen polgári per nem állt fenn. Március 22-én jelentették, hogy hitelt csak a Révai Testvérektől kaptak, mely kiadványaikat előállította, s melynek e könyvek eladásának árából, illetőleg váltókkal fizettek. Május 31-én közölték, hogy a kiadó sem fix, sem esetenkénti javadalmazású ügyvédet nem foglalkoztatott; az esetleges jogi segítséget a Révai jogtanácsosa, Zöld Ferenc adta meg.⁵⁸ De ez a hivatalos

⁵³ PIM V. 3.452/34/7.

⁵⁴ PIM V. 3.452/93/65.

⁵⁵ 1948-ban és 1949-ben a *Központi Értesítő* már nem jelent meg, így a bejegyzések csupán a cégkönyvekben találhatók meg.

⁵⁶ PIM V. 3.452/34/9, PIM V. 3.452/93/60, 65.

⁵⁷ PIM V. 4.130/75/8.

⁵⁸ A levelezések válaszai megtalálhatók: MNL OL Z. 58. – 233. csomó.

levélváltás már a Nyugat Kiadó hattyúdala volt, utolsó karitatív tevékenységükkel együtt: szeptember elején az államosított iskolák újjáépítésére 20 darab, 400 forint értékű Nyugat-kiadványt ajándékoztak.⁵⁹

1949 első hónapjaiban, annak a rendelkezésnek a végrehajtásakor, melynek során kettéválasztották a nyomdákat és a kiadókat, napvilágot láttak a Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat alapítását elrendelő kormányhatározatok. Ezek a változások természetesen leányvállalatát sem kerülhették el, ifjabb Gellért Oszkár hiába szerezte vissza cégjegyzési jogosultságát,⁶⁰ amit a cégekönyvbe még január 8-án bejegyezték ugyan, de április negyedikén ugyanoda már a következő sorok kerültek:

A cég megszűnése [ti. a Nyugat Kiadóé] és a cégre vonatkozó összes bejegyzések törlése azzal, hogy a 8.230/1948 korm. sz. rendelet 4. paragrafusában értelmében nemzeti vállalattá átalakított cég jogutóda a 17/1949. sz. minisztertanácsi hat. szerint a Révai Könyvkiadó nemzeti vállalat.⁶¹

Az ezután következő monstruózus évek nem bírták el a kicsit, az önállót, a szabadot. A történelmi igazságszolgáltatás az 1945 utáni néhány évben szinte észrevétlen csúszott át a bosszúba. A jelen nem lévő felemelése a jelenlévő kiszorításába.

A szellemi szegénységet nem jutalmazhatjuk avval, hogy e szegények áruháját kényszerítjük magunkra. Egy ilyen kísérlet – az irodalmi élet nemzedéki megújulását veszélyeztetné. Művészet csak akkor maradhat fenn, ha a legmagasabb igényeket támaszthatja önmagával szemben. Íróra, irodalomra nézve sem lehet más érvényességet elismerni.⁶²

A minőség és a szakmai hozzáértés elvárása immár az ellenállás jelképe lett. A *Nyugat* és kiadója megkezdte bűvópatakká váló életét.

⁵⁹ *Corvina*, 1948. szeptember 3., 2. Lásd még: LUKÁCS György, *A „nyugatos” ideológia ellen = Szabad Nép*, 1948. december 12., 12.

⁶⁰ BFL. Budapesti Királyi Törvényszék. Cégbíróági iratok. A kereskedelmi cégek társas jegyzéke. 94. köt. 304. lap. PIM V. 3.452/93/64.

⁶¹ BFL. Budapesti Királyi Törvényszék. Cégbíróági iratok. A kereskedelmi cégek társas jegyzéke. 94. köt. 304. lap.

⁶² LENGYEL Balázs, *Babits után = Újhold*, 1(1946), 1, 1–8.

Buda, Attila

Mit zwei Heiden in einem Land

Die Geschichte der Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság zwischen
1938 und 1949

Die Autoren von Nyugat waren Endre Ady, Mihály Babits, Dezső Kosztolányi und andere. Der Verlag wurde 1909 gegründet. Die Arbeitsweise des Verlags in den Jahren 1938–1949 wurde von der Innen- und Außenpolitik bestimmt. Während des Zweiten Weltkriegs litt er unter rassistischer und dann sozialer Ausgrenzung. Obwohl es eine Kulturinstitution war, ist sein Schicksal ein guter Hinweis auf die ungarische Geschichte, die zwischen Extremen schwankt.

Keywords: book publishing, II. World War, censorship, bookburning, prohibition, nationalization.

KÖZLEMÉNYEK

Iohannes Serifaber Zrínyi Miklósnak címzett két verse 1550-ből. Iohannes Serifaber, a fiatalon elhunyt tehetséges humanista költő Zrínyi Miklósról két verset írt az 1540-es évek legvégén, vagy 1550 első hónapjaiban. Zrínyi Miklós ekkor még nem az oszmánok előretörését feltartóztató keresztény ellenállás Európa-szerte ismert szigetvári hőse, hanem csupán az ország délnyugati területeit – és saját birtokait – elszántan védő horvát-szlavón bán. A vátesz Serifaber – ahogy verséből is kiderül – jó érzékkel jósolta meg Zrínyi eljövendő hírnevét, vagy legalábbis a lehetséges támogatás reményében és saját költői tehetségében bízva megpróbálta anyagi javakra váltani a bán örök időkre nyúló dicsőségének e korai ígérését.

Iohannes Serifaber egy kovács fiaként látta meg a napvilágot 1530-ban („négy évvel Lajos király elmerülése után”)¹ a sziléziai Opolóban. Miután szülővárosában elvégezte elemi iskoláit, 1545 körül Prágába ment, ahol Matthaueus Collinus latin magániskolájában tehetsége és szegénysége miatt ösztöndíjjal tanulhatott. Collinus segítségével került az idősebb Jan Hodějovský z Hodějova körül szerveződő értelmiségi körbe, majd Ferdinánd bécsi udvarának vonzáskörébe, ahol – az Oláh-kódexben fennmaradt verseinek tanúsága szerint – Oláh Miklós egri püspök személyében patronust is talált.²

Serifaber annak ellenére, hogy alig 23 évesen meghalt, jelentős mennyiségű humanista költői művet hagyott maga után. Ismert versei 1548 és 1552 közé datálhatók.³ Négy rövidebb nyomtatványa jelent meg 1550 és 1552 között, valamint halála után további nyolc verse az 1561-ben idősebb Jan Hodějovskýnak ajánlott vaskos kötetekben, amelyekben azon költők tisztelegtek a báró előtt, akiket patronált.⁴

¹ „Editus in lucem fueram post quatuor annos, / Flumine submersus dum Ludovicus erat...” SERIFABER OPPOLITANUS, Ioannes, *Sylva encomiorum Serenissimi ac Potentissimi Principis et D. D. Ferdinandi Dei gratia Romanorum, Hungariae, [...] Domini sui clementissimi, Viennae Austriae, Ioannes Carbo*, 1550 (VD16 S 6007), D2^r.

² *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě, Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, 5, S–Ž, eds. Opus ab Antonio Truhlář et Carolo Hrdina inchoatum, Josef Hejnic et Jan Martínek continuaverunt, Praha, Academia, 1982, 47–50. Az egyetlen, említésszintű magyar szakmunka róla épp Oláh Miklós kertjének leírása kapcsán született meg: KISS Farkas Gábor, *Istvánffy Miklós Oláh-panegyricusa* = „A magyar történet folytatója”, *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*, szerk. Ács Pál, Tóth Gergely, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018, 207–224 (209–212).

³ *Duo panegyrici Iohannis Oppolitani*, Viennae Austriae, Egidius Aquila, 1550 (VD16 S 6005); *Monumentum viri principis Nicolai comitis a Salmo*, Viennae Austriae, Egidius Aquila, 1551 (VD16 S 6006); *Colloquium Sigismundi liberi baronis in Herberstain, Neiperg et Guettenhag [...]* cum Morte, [Bécs], s.t., 1552 (VD16 S 6003). További húsz, kéziratban maradt verse olvasható az Oláh-kódexben (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, H 46, 44^r–55^v, 224^r–228^v, 57^r–62^v, 96^r–97^v.)

⁴ *Secunda farrago elegiarum, et idylliorum ab aliquot Studiosis Poeticae Bohemis scriptorum diversis temporibus, ad Nobilem, et clarissimum virum D. Ioannem Senioremm Hoddeiovinum ab Hod-*

A két Zrínyi-vers saját, 1550 áprilisában megjelent *Sylva*-kötetében olvasható.⁵ Hogy pontosan mikor írta a verseket, nem tudjuk, azonban a születésével kapcsolatban már fentebb említett versében Bornemisza Pált veszprémi püspöknek nevezi, akit 1549. november 4-én választottak meg. Mivel Serifaber 1548 első felében még Prágában volt, és az alábbi Zrínyi-versben arra is céloz, hogy már több – feltételezhetően a bécsi udvar vonzaskörében keresendő – uraságnak is felajánlotta költeményeit, ezért talán 1549 végére, legkésőbb 1550 elejére datálhatók a Zrínyi-költemények.

Serifaber első verse – hivatali tisztségén kívül – semmit sem mond Zrínyiről. A szokásos, ám rövid humanista laudáció után rögtön a tárgyra tér, és tollán keresztül felajánlja a bánnak költői tehetségét, sőt magát a múzsáját is, amely kétségtelenül örök hírnevet fog majd Zrínyinek hozni.

Ad Illustrem Heroa Nicolaum, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Banum.

- Magne vir, et magni clarissima gloria Regis,
 Nec non Hungaricae maxima fama plagae,
 Te video iuvenis mirari verba poetae,
 Perfricta Dominis fronte⁶ relicta meis,
 5 Ne stupeas, nobis vires audacia praebet,
 Fortia Pierio cedit et arma gregi.⁷
 Aspicias potius sacrorum numina Vatum,
 Quos fovet ambrosio culta Minerva sinu.
 Iratus nunquam divinas respue Musas,
 10 Extruere Maeoniis tecta sed ipse choris,
 Nec tu me iuvenem grandis contemne poetam,
 Commendata, precor, sit mea Musa tibi.
 Nam cupio totum fama te ferre per orbem,
 Illustrare decus, nomen et opto tuum.
 15 Ut possis sacrum volitare per ora virorum,
 Omnibus et sera posteritate cani.

Az előkelő hősnak, Miklósnak, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánjának.

Nemes férfiú, a nagy király legfényesebb glóriája, valamint a magyar területek legnagyobb dicsősége! Látom, hogy csodálsz az ifjú költőnek uraira hagyott fontoskodó szavait. De meg ne ütközz ezen! A bátorság ad nekünk erőt, és a műzsai nyáját erős fegyverekkel látja el. Figyelj hát a szent váteszek intéseire, amelyeket ambróziás

deiova, et in Rzepice, olim Viceiudicem Regni Bohemiae Poetarum Mecoenatem, Pragae, Iohannes Cantor, 1561, 27^v–29^v, 120^v–121^r, 192^v; Tertia farrago poematum scriptorum ad nobilem, et clariss. virum D. Iohannem Senioremm Hoddeiovinum ab Hoddeiova, et in Rzepice, olim Viceiudicem Regni Bohemiae, Poetarum Mecoenatem, quinque libris comprehensa [...], Pragae, Ioannes Cantor, 1561, 162^r, 169^v, 170^{r-v}, 171^v, 179^{r-v}, 255^v–256^r.

⁵ SERIFABER, *Sylva* 1550, D5^v–[D6^r].

⁶ *Perfricta frontem*. Quintilianustól (*Institutio oratoria* 9.2.25.5) ismert Calvus-törredék (frg. 23): „...ut Calvus Vatinius: 'perfricta frontem et dic te digniorem qui praetor fieres quam Catonem.'” Adamik Tamás fordításában: „...ahogyan Calvinus Vatiniusra: »Fontoskodj csak, és jelentsd ki, hogy méltóbb vagy a praetorságra, mint Cato.«” Ugyanakkor a kifejezésnek van 'szemérmetlenül', 'szégyentelenül' értelme is. Lásd Martialis (11.27.7): „Aut cum perfricuit frontem positique pudorem” („vagy amikor homlokát dörzsölte [a nő] és felhagyott szemérmével”).

⁷ Cf. Martialis 9.86.3, 12.11.4: *Pierio grege*. (*Pierio choro*: Martialis 7.69.8, 12.2.8).

kebellet Minerva pártfogó! Sose vesd meg haragodban az isteni műzsákat, inkább te magad nyújts a homéroszi karnak fedezéket! És így érettebb fővel engem se vess meg, a fiatal poétát! Kérlek, hadd bízam reád műzsámat. Ugyanis az egész világon el szeretném terjeszteni híredet, zengeni nevedet és dicsőségedet, hogy azt a távoli jövőben is mindenki énekelhesse.

A másik, rövid költemény viszont a már negyvenes éveit taposó Zrínyi ma már ismeretlen képéhez íródott,⁸ amelyben a bán önnönmaga foglalja össze dicsérő szavakkal saját életútját.

In eiusdem effigiem

Romani fueram Regis fortissimus Heros,
Miles eram gentis, patria terra, tuae,
Regna gubernabam nostrorum plurima Regum,
Felices Comitum me comitantur opes.

Ugyanannak a képére. Róma királyának legerősebb hőse voltam – te hazai föld! – népednek katonája. Királyaink sok birtokát kormányoztam, szerencsés vagyon kísért engem, a Grófot.⁹

MOLNÁR DÁVID

⁸ Zrínyi ikonográfiai karrierje hírnevének európai elterjedésével, vagyis halálával kezdődött. A szakirodalom egyelőre nem ismer az 1540-es években róla készült képet. Lásd: CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *A Zrínyi család ikonográfiája*, Bp., Balassi, 1997.

⁹ Humanista toposz a meg nem érdemelt hivatali és a természetből eredeztethető jellembeli nemesség összehasonlítása. A grófot nemcsak címe teszi naggyá, hanem megérdemelt vagyona és kísérete is. A *comes–comito* (*comitem–comitantur*) latin szójáték a *gróf* főnévvel és a *kísér*, *követ* igével. A latin szöveg fordításának csiszolásáért Orbán Áronnak tartozom köszönettel.

Egy magyar peregrinus – Bornemisza István – Londonból, 1636-ban írt levele. Ez a nemrégén fölfelezett levél váratlan ajándék az angol–magyar kapcsolatok kutatóinak. Mielőtt tartalmát ismergetném, néhány szót kell szólni a levélíró és a címzett személyéről: egy angliai magyar peregrinus írta egy angol orvosnak, Bornemisza István az ifjabb Baldwin Hamey londoni doktornak 1636-ban.¹

Külföldi tanulását kivéve Bornemisza Istvánról viszonylag keveset tudunk. A *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon* szerint 1599-ben született, és honi, valószínűleg debreceni tanulmányai után külföldre ment, és 1624. július 6-án „lépett a leideni egyetem hallgatói közé”.² Utána pár évig nem hallunk róla, csak 1628 februárjában jelentkezik egy verssel, amivel Kecskeméti N. István nevű, szintén Leidenben tanuló barátja *De sacramentis genere* című disputációját üdvözlí.³ Bornemisza teológiát tanul Leidenben, főleg Johannes Polyander előadásait hallgatja, de a filozófia, illetve a történelem is érdekli, legalábbis erre lehet következtetni két újabb verséből, amivel Vargyasi Dániel (Daniel de Wargyas) filozófiai disputációját köszönti 1630 áprilisában, s amelyek közül az első a *Metire quod audes* címmel egy Titus Livius-idézethez kapcsolódik. A hat alkalmi költő közül a leghosszabb Bornemisza két szerzeménye, ami már ekkor gyakorlott versíróra vall.⁴ Ezt Bornemisza részéről kétéves hallgatás követi, 1632-ben aztán közzéteszi egyetlen hosszabb művét, a *Decas epigrammatum sacrorumot*. Ez a kiadvány mindössze egy példányban maradt fenn, áttekintése azonban mégis több fontos vonást ad hozzá Bornemisza arcképéhez.⁵ Mindenekelőtt a tíz, Jézus Krisztus életének egyes mozzanatait megverselő latin művet a szerző kizárólag leideni szenátoroknak, illetve két leideni tanárnak (a teológus Festus Hommiusnak és az orientalista Ludovicus de Dieu-nak) ajánlja mint „támogatóinak” – más szóval egyetlen magyar sincs közöttük. Érdekes továbbá, hogyan írja alá a fenti ajánlásokat „Stephanus Bornemissa, Ungarus”: magát a teológia és a medicina, az orvostudomány hallgatójának nevezi. Ami a latin versciklust illeti, annak egyik darabjában Bornemisza átveszi a kor „legmodernebb” vívmányát, a képverset, amit előtte csak Szenci Molnár Albert művelt a *Lusus poeticibus*, ez az *Onomasticho-Eucharisticon* kifinomultabb latinságra vall, mint a Szenci Molnáré.

Lehetséges, hogy ekkorra már nyolcadik éve van Leidenben, mert erre a saját publikációján kívül több bizonyíték is akad: Haller Gábor följegyzése, hogy Bornemisza István „egy holnapig” tanította,⁶ valamint még két üdvözlő vers Leidenben disputáló magyarokhoz.⁷

¹ Baldwin Hamey correspondence, The Royal College of Physicians, London, No. 200. A levél fényképének átküldéséért köszönet illeti Felix Lancashire helyettes könyvtárost.

² ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, 3. javított és bővített kiadás, szerk. Ladányi Sándor, Bp., Magyarországi Református Egyház, Zsinati Iroda, 1977, 90.

³ RMK III. 1424. Stephanus Kecskeméti N. Johannes Polyander professornál disputál. Népszerű ember lehetett, mert Bornemisza mellett még hat leideni magyar írt hozzá üdvözlő verset.

⁴ RMK III. 1456. Daniel Joh. de Wargyas Transylvanus-Ungarus *Fortitudine* című disputációjá Jan Bodecher Benningius professornál. A disputáció megküldéséért köszönet illeti Oláh Róbert tudományos főmunkatársat (Debrecen).

⁵ RMK: 1481. Teljes címe: *Decas Epigrammatum Sacrorum de Adventu, Nativitate, Circumcisione & Sacro Nomine IESU CHRISTI*”, Lugduni Batavorum, Anno 1632. XIII Ianuar. Az alcím – *Loco Strenae, in symbolum gratitudinis* – sejteti, hogy a leideni egyetemnek hálás az ottani hosszú tanulási lehetőségért.

⁶ *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*, szerk. Kovács Sándor Iván, Monok István, Bp., Szépirodalmi, 1990, 433.

⁷ RMK III. 1485 és 1486. Tölcséki Mihály, *Disp. Theol. Quarta, De Mediatore Christo*, 1632. szeptember 11-én és Uzon J. Boldizsár, *Disp. Theol. Quinta*, ugyanazon a napon. Uzoniról lásd SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, JATE, 246. Mindkettő Polyander professzor vezetésével. – Uzonhoz Bornemisza mellett üdvözlő verset írt Haller Gábor, B. I. Tölcséki és Jenei G. István is. B. I. Tölcséki neve nem szerepel *Magyarországi*

Vajon mit tanított Hallernek a Leidenben már ősiáknak számító, és alighanem több nyelvet beszélő Bornemisza? Bár Haller naplójából ez pontosan nem derül ki, mégis ugyanabban a bevezetésben, amikor arról ír, hogy Bornemisza tanítványa volt, áll egy árulkodó mondat: „Kezdettem az német nyelvben exerceálni [gyakorolni] újólág magamat.”⁸ Haller Gábor tehát valószínűleg a német nyelvet gyakorolta Bornemiszával, mert jóllehet nem sokkal később pár napra átlátogatott Angliába, angolul sohasem tanult meg. Egy másik lehetőség, ami a *Decas epigrammatum sacrorum* átolvasása után merült fel, az, hogy Haller latin verselést tanult az ebben már nagyon járatos Bornemiszától.

Bornemisza István hosszabb időt töltött Angliában, amit a jelek szerint többször is fölkeresett, s ahol huzamosabb ideig tartózkodott. Korábban egyetlen nyom maradt csak róla: bejegyzése az oxfordi Bodley Könyvtár látogatókönyvébe, amit alulírott félreolvasott, mert a bejelentkezés helyes dátuma 1639. február 12/22, s ahol „Stephanus Burnemisza” így azonosítja magát: „Hungarus, philologiae studiosus” – aminek csak az a jelentősége, hogy Bornemisza magát elsősorban filológusnak tartja, nem csak teológiai műveket akar olvasni az oxfordi nagykönyvtárban.⁹ Valószínűleg már korábban Oxfordban tartózkodott, ha ő az a névvel nem azonosított „Hungarian”, aki 1638-ban kisebb összegű segílyt kap az All Souls kollégium pénztárosától.¹⁰ Azt, hogy mikor járt először Angliában, egyelőre nem tudjuk – lehet, hogy az első magyar csoporttal 1625–1626 táján, de valószínűbb, hogy Bethlen Péterék 1628-as angliai útja után, amelyen részt vett az erdélyi Bornemisza Ferenc is, aki talán rokona volt Istvánnak. Amint az a legújabbban talált levélből kiderül, leideni kiadványa után pár évvel, 1636-ban Bornemisza István már Londonban élt, onnan írt segílykérő levelet az ifjabb Baldwin Hamey orvosdoktornak.

A flamand származású Baldwin Hamey-nek már apja is orvosként működött Londonban, hasonló nevű fia, a fiatalabb Baldwin Hamey (1600–1676) már itt született. Leidenben kezdte tanulmányait, melyeket Oxfordban folytatott, hogy aztán végül mégis Leidenben doktoráljon *De Angina* című disszertációjával, 1626-ban, amihez Caspar Barlaeus írt üdvözlő verset. Ezután nagyobb európai körutat tett Párizs, Montpellier és Pádua érintésével, de 1629–1630-ban megint Oxfordban találjuk, ahol doktorátust szerzett, hogy aztán 1634. január 10-én a londoni College of Physicians (később Royal College of Physicians) Fellow-jává avassa.¹¹ 1636-ban már jönevű, híres, házas orvos, lakás-címéről (St Clements Lane) ítélve a hivatás népszerű és módosabb gyakorlói közé tartozik. Mivel lehet, hogy korábban már ő is adakozott csehországi és palatinátusi (pfalzi) menekültek javára, akiknek Oxfordban már 1633-ban gyűjtést rendeztek,¹² továbbá támogatta leideni barátjának fiát, Johann Sigismund Cluveriust oxfordi tanulmányai során,¹³ híre ment, hogy jótékonyága kiterjed más nemzetiségű menekültekre vagy pergerinusokra. Nem lehetetlen, hogy Bornemisza István angol ismerőseitől hallott arról, hogy Hamey segítette Cluveriust, és felmerült benne a gondolat, hogy ő is folyamodik segítségért, mert anyagi körülményei hasonlóan sanyarúak az Oxfordban 1636-ban végzett, hollandiai születésű diákéhoz. Bornemisza alább közölt levelében hangsúlyozza, hogy

diákok holland egyetemeken 1595–1918, szerk. Bozay Réka, Ladányi Sándor, Bp., ELTE, 2007. listáján, tehát valószínűleg nem matrikulált Leidenben, hacsak az „I” nem Tölcseki Istvánt, Bethlen Péter kísérelőjét takarja.

⁸ Kovács, Monok 1990, i. m. 433.

⁹ Wood MS E. 5, fol. 86. „Extranei Nobilis... licentiatu ad studendum in Bibliotheca[m] Bodleiana[m]. A beiratkozás dátuma 1639-re javítandó. Gömöri György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*, Bp., ELTE, 2005 (Magyar diákok egyetemjárása az újkorban, 14), 13.

¹⁰ All Souls College, Oxford, Computus, Variæ expensæ, 1638: „one Hungarian” kap segílyt.

¹¹ Dr Baldwin Hamey junior életrajzi adatai a *Dictionary of National Biography 1885–1900*, Vol. 24, 131 és a londoni Royal College of Physicians website-ján.

¹² Jesus College, The Bursar’s Account Book 1631–1635, Various and mixt expenses, 1633. Egy évvel később egy nagyobb összeget gyűjtöttek „a Cseh Lelkészek” javára.

¹³ John J. Keevil, *The stranger’s son*, London, Geoffrey Bles, 1952, 50.

már egy ideje Londonban él, ismer olyan angolokat, akiket Hamey is jól ismer és tisztel, például Daniel Oxenbridge orvost,¹⁴ továbbá – alá kell húznom ezt a tényt – maga is művelt és egyetemet végzett *protestáns*, tehát joggal mondhatja, a királyi Magyarország ellenreformációs intézkedései miatt szenvedett sérelmeket szülőföldjén. Hamey jótékonyására egyébként utal is a latin levél első mondatának egy része arról, hogy a londoni orvos „becsületes peregrinusokat” szokott támogatni.

A jól olvasható, kicsi betűkkel papírra vetett, de elég hosszú, 52 soros, jól megszerkesztett levél fő témája az, mi készítette a magyar peregrinust „édes hazája” elhagyására. Itt első helyen szerepel a török veszedelem, ami a Habsburg-ellenreformációval együtt mintegy két tűz közé szorítja a magyar protestánsokat, köztük Bornemiszát. Aki elveszítette ősi birtokait, és akinek egyetlen célja a tanulás, amit hollandiai akadémiákon kezdett és most Angliában folytatna, ha lenne rá elég pénze. De pénziánya már odáig fajult, hogy könyveit kell eladogatnia vagy elzalogosítania ahhoz, hogy ne éhezzen. Egy mondatban rossz egészségi állapotára is utal, ami összefügghet szűkös táplálkozásával. Arról, hogy maga kicsoda, számos „testimóniumot” tud felmutatni (itt a „tanúságtételek gazdagságával” alighanem ’album amicorum’-ára utal, nem ajánlólevelekre), köztük I. Rákóczi Györgyére, ha a „Princeps noster” kifejezés őt és nem más, mondjuk a főrangú Haller Gábort fedi, és három leideni professzortól, akiket sorban meg is nevez, köztük egy botanikust és orvosprofesszort, Otho Heurniust, aki már az ifjabb Baldwin Hamey apjával is levelezett, pártfogolta a fiatalabb Hamey-t, tehát neve nagyon jól cseng a londoni orvos fülében.¹⁵ Levelét Londonból, a Szent Pál-székesegyház közelében lévő „Ivy lane” címről írja, a szokásos humanista „Ex Musae meo” aláírással. Nem keltezi pontosan a levelet, úgy gondolja, hogy elég hozzá az 1636-os évszám. Nevéhez („Stephanus Bornemisa Hungarus”) még hozzáfűzi, hogy „Sacrae Theolog[iae] Stud[iosus]”, nehogy Hamey őt imposztornak vélje, és azzal fejezi be levelét, hogy arra „kegyes választ” vár.

Bornemisa István számítása, úgy tűnik, bevált. Ha nem kapott volna olyan jelentős pénzadományt az ifjabb Baldwin Hamey-től, amely kisegítette siralmas helyzetéből, nem juthatott volna el Oxfordba két és fél–három évvel később. Így viszont nevét beírhatjuk Maksai Óse Péter és Tolnai Dali János mellé mint olyan magyar peregrinust, aki hosszabb időt, legalább három évet töltött I. Károly uralkodása idején Angliában. Ami pedig „bujdosását” illeti, ebben az 1636-os levélben elsőként fogalmazott meg magyarként olyan toposzt, amelyiket később több alkalommal használtak angliai protestáns magyarok, például Mezőlaki János, aki jó harminc évvel később folyamodik segélyért William Sancroft londoni püspökhöz.¹⁶ Egyébként Mezőlaki az 1675–76-os év fordulóján hosszú latin versben köszöntötte ifjabb Baldwin Hamey-t, annak a reményében,¹⁷ hogy versét a gazdag orvos díjazni fogja. Nem tudni, hogy ez megtörtént-e, Hamey ekkor már betegeskedett, és 1676 májusában búcsút is mondott orvosi praxisának és II. Károly Angliájának.

De mi lett a további sorsa magának Bornemiszának? Későbbi disputációajánlásokból kitűnik, hogy Debrecenben vagy környékén vállalt lelkesítő állást. 1641-ben Nógrádi Mátyás neki ajánlja *Epistolae ad*

¹⁴ Oxfordi végzettségű londoni orvos, levélkapcsolatban áll Hamey-vel. Lásd a Royal College of Physicians Hamey-gyűjteményét.

¹⁵ Ezek Daniel Heinsius, Johaness Vossius és Otho Heurnius voltak. Heinsius ismert történész, Vossius pedig befolyásos teológus, aki több angollal és holland remonstránssal levelezett. Ezeket az ifjabb Baldwin Hamey személyesen ismerte, sőt egy ideig maga is Otho Heurniusnál lakott Leidenben. KEEVIL 1952, i. m. 19.

¹⁶ Mezőlaki János 1680-as levele William Sancroft-hoz, Tanner-kéziratok 37, fol. 45, Bodleian könyvtár, Oxford. Idézi GÖMÖRI György, *Kultúránk követői a régi Európában*, Bp., Editio Princeps, 2009, 149.

¹⁷ Mezőlaki János *Strena Poetica sive Carmen Hexametrum* című 1676. újévi köszöntő verse az ifjabb Baldwin Hamey-hez, Hamey-levelezés, The Royal College of Physicians, London, 312–314. Említi a verset: KEEVIL 1952, i. m. 186.

Romanos scripta című, a debreceni iskolában tartott értekezését, nyolc évvel későbből pedig fennmaradt egy érdekes ajánlás a *Praxis pietatis* magyar fordításának egyik lapján Margithai Miklóstól, Londonból!¹⁸ Ez így szól: „Bornemissa István földi uramnak jo-akarattyából ajándékozza ez [ste]nes munkat Margithai Miklós, Londini. 1649” (alatta, más kézírással: „Mense Mayo”). Erről a rejtélyes mondatról korábban azt írtam, lehet, hogy Bornemissa újra meglátogatta Londont és itt történt az ajándékozás.¹⁹ De az sem lehetetlen, hogy Margithai, akiről nem tudjuk, pontosan mikor tért vissza szülőföldjére, Londonból küldte ajándékba ezt a korábban hazulról magával vitt könyvet Debrecenből ismert idősebb „földijének”.

Pár évvel később Kismarjai Veszelin Pál, aki Leidenben Isten hatalmáról (*De potestate Dei*) tart disputációt, Bornemiszát mint „pártfogóját” említi, és őt „református lelkésznek” írja le.²⁰ Kettejük közül Nógrádi biztosan járt Angliában, és gondolom, peregrinációjához hasznos tanácsokat kapott Bornemiszától, bár nem tanult meg olyan jól angolul, mint mentora. Az utolsó Leidenben nyomtatott hír Bornemissa Istvánról a debreceni végzettségű Egrespataki C. Andrásról ered, aki a következő évben, 1656 februárjában disputált teológiából. Ekkor már Bornemissa lemondhatott lelkészi tiszttségéről, mert Egrespataki őt „debreceni polgárként” említi.²¹ Az utóbbi teológus latin nyelvű disputációjának az a különös bájja, hogy azt szerzője a 17. század közepén, Nógrádi Mátyás és Szoboszlai Miklós református lelkészek mellett, „két debreceni hajdúnak”, feltehetően barátainak ajánlja. Ilyesmi nemigen fordul elő ebben a korban, s nem tudni, ez a túl demokratikus gesztus kihatott-e az alapján véve konzervatív beállítottságú debreceni presbiterek ítéletére, illetve Egrespataki későbbi karrierjére.

Bornemissa István elég sokáig élt, fennmaradt 1670-ban keltezett végrendelete, amelynek érdekessége, hogy bizonyos összeget hagy a debreceni kollégium olyan diákjaira, akik külföldi akadémiákon kívánják tudásukat gyarapítani.²² Más szóval tehetséges debreceni polgárként végezte életét, olyan emberként, aki nem felejtette el, hogy fiatalon, nehéz körülmények között ugyan, de holland és angol egyetemeken tanulhatott, és az ottani tanulás lehetőségét tovább kívánta adni az újabb nemzedékeknek.

Függelék

Bornemissa István levele Tóth Tünde átírásában és fordításában.

Doctissime ac Humanissime Do[mi]ne Doctor, salve multum
in Domino Iesu.

Praeclaram Domine tuam in Optimum Deum pietatem, in literatos viros, atq[ue] honestos peregrinos favorem ac humanitatem, in pauperes deniq[ue] Christianam tuam charit[at]em, ab alijs commendatam

¹⁸ *Praxis pietatis, azaz kegyesség-gyakorlás*, ford. Medgyesi Pál, Második kiadás, Lőcsén, Brevér Lőrintz, 1641. *Régi Magyar Nyomtatványok 1636–1655*, Bp., Akadémiai, 2000, 1895. szám. Én a British Library példányát használtam, azon van Margithai bejegyzése.

¹⁹ GÖMÖRI György, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*, Bp., Argumentum, 1999, 193.

²⁰ Kismarjai Pál leideni filozófiai disputációját 1653. június 20-án ajánlja a többi közt Bornemissa István „pártfogójának, református lelkésznek”, RMK III. 1844.

²¹ Egrespataki, C. Andreas, *De Festis Christianorum* című disputációját többek között Bornemissa István „debreceni polgárnak” ajánlja. RMK III. 1934.

²² SZENDREY István, *Debrecen története*, I., Debrecen, Alföldi Nyomda, 1984, 596, 227. lábjegyzet. Kerestük a végrendeletet a Hajdú-Bihari megyei levéltárban, de nyoma veszett. A végrendeletet illető adatért köszönet illeti dr. Oláh Róbert tudományos főmunkatársat (Debrecen).

accepi; ideò ego, hoc tristi meo tempore, atq[ue] in gravi admodum necessitate mea, confidenter Do[mi]ne ad te, per hanc supplicem meam epistolam accessi. Sum ego, Venerande Domine Doctor, peregrinus, Nazione Hungar[us], in ea Hungariae parte natus, quae Rom[ano] Imperatori subest, in qua ille, Protestantiu[m] Christianor[um] Ecclesias, velut alibi locor[um] etiam facit, saepe numero turbat; conscientias hominu[m] cogit; Ministros Dei ex Parochijs removet: suos verò sacerdotes ac Iesuitas promovet. Ubi praeterea & impius Turca, atrocem plerumque devastationem exercet: nam Domine, Turcica barbaries, tertiam ferè Hungariae partem, atq[ue] eam multò pingviorem, jam diu impio bello occupavit, quòd facile ex historia belli Hungarici liquet; im[m]o quotidie adhuc proponit, jmani suo imperio totam planè Hungariam subjugare. Inde est, Honorande Do[mi]ne Doctor, quòd & anno proximè praeterito, infidelis idem Turca multos Christianos Hungaror[um] colonos, ex mandato Caesaris tributum dare nolentes, (: sic nuper attulit fide dignus quidam Hungarus Studiosus:) in perpetuam et diram captivitatem, cum charis liberis & uxoribus, in Turciam vinctos abduxit; bona spoliavit omnia; pagos & villas, igne consumsit. Tanta crudelitate affligitur miserandus populus Hungaricus, ab utroq[ue] Imperatore. Caesar religionem persequitur, Papismum obtrudit; & quamvis suos defendere subditos non potest; Turcae tamen tributum pendere non concedit: at impius Turca omnia diripit, aut gravi tributo & mancipal] subjectione premit, atq[ue] servitute. Ô beatam ergò regionem! quae cum Ethnico Turca de civili libertate, & de Christiana religione, bello non concertat; aut quae immunis est à barbaro Turcarum imperio. Ô ter & amplius foelicem Britanniam, eà ipsà de causà! Talibus ego causis, bonis paternis sum spoliatus, dulci patrià meà exturbatus; atq[ue] sic, demum, ex Hollandicis Academijs, in hanc pace florentissimam, & admodum benedictam Angliam veni. At dum hìc jam ago, dum vivendi, & sacra mea studia ad gloria[m] Summi Dei promovendi, occasiones capto, (: eheu me infelicem ac miserum hominem!:) in gens nunc me quotidiani alimenti inopia premit, severa frigoris acerbitas urget; usq[ue] adeò, ut in hospitio meo, pro sola aliquot septimanarum pernottatione, hospiti meo satisfacere non possim, libellos meos, charos illos vitae magistros, coactus jam sum partim vendere, partim in pignus deponere, pro unico victu quotidiano. Hanc duram egestatis meae calamitatem, illud magis adhuc gravat; quòd homo sim infirmae valetudinis, qui iam in tabis seu consumptionis initio, sum constitutus; nam & febris frequenter post cibum laboro, & ferina cerebri destillatio indesinenter me cruciat. In tanta mea tribulatione, nulla mihi alia consolatio super est, quàm ut piorum hominum, dequorum charitate & humanitate audivi, Christianam jmplorem liberalitatem: aut enim fame ac frigore pereundum mihi; aut, si in vita hac me conservare velim, auxilium petendum est à pijs hominibus. Porrò, Vir Humanissime, quis ego sim in fidei professione, in morum probitate, & vitae honestate, facile Do[mi]ne cognoscere potes, si lubeat tibi, ex amplissimis testimonijs, quibus me Princeps noster, populares mei, Academia & Ecclesia Lugduno Batava, & deniq[ue] multi clarissimi Doctores ac Professores ornaverunt, ut Daniel Heinsius, Johan[nes] Vossius, Otho Heurnius Medicinae & Anatomiae Lugduni Professor. &c. Hic etiam me nôrunt, & per humaniter exceperunt ante aliquot menses, optimi isti viri: Doctor Gouge, D[octo]r Stoughto[n] D[octo]r Oxenb[r]idge, & alij. In summa: ego hoc tempore admodum pauper sum homo, sed tamen honestus vir, probae familiae, at[que] homo literatus: Itaq[ue] Honorande D[octo]r à te humillimè peto, ut benignè velis, manum Christianae tuae charitatis mihi aperire, & gravissimam inopiam meam gratiosè sublevare. Certè Domine hac vice valdè opportunè, ac non indigno esurienti pauperi franges, panem solitae charitatis tuae. Domin[us] Iesus, te Do[mi]ne, diu sospitem atq[ue] superstitem conservet.

Amen Amen!

Datum Londini, in Ivy leane,
ex Musaeo meo. 1636.

Stephanus Bornemisza Hungarus
Sacrae Thelog[iae] Stud[iosus]
benignum respo[n]sum praestolatur.

Nagy tudományú és műveltségű doktor úr, sok üdvözlettel
Jézus urunk nevében.

Uram, mások ajánlásából megismertem a te ragyogó kegyességedet a jóságos Istenben, s a művelt férfiak iránti és a jóra való peregrinusokkal szemben tanúsított gyámolításodat és emberségedet, illetve a szegények iránti krisztusi irgalmasságodat, ezért én, szomorúságom idején s felette súlyos nélkülözésemben, bizakodással telve küldtem uram, hozzád jelen esdeklő leveletem. Tiszteletre méltó doktor uram, én peregrinus vagyok, magyar nemzetiségű, Magyarország azon részében születtem, mely a római császárnak van alávetve, ott, ahol a protestáns keresztények egyházait, mint ahogy más egyéb helyeken is teszi, gyakorta zavargatja, az emberek egyetértését korlátozza; Isten szolgáit a parókiákról elmozdítja, s inkább a saját papjait s a jezsuitákat támogatja. Ahol ráadásul a kegyetlen török irgalmatlan és hatalmas pusztítást végez: uram, a barbár török már Magyarországnak gyakorlatilag egyharmadát, s éppen a legtermékenyebbet, már rég kegyetlen háborúval elfoglalta – mely a magyar háborúk történetéből világosan kiderül, sőt még most is nap mint nap nyíltan arra készül, hogy egész Magyarországot alávesse hatalmas birodalmának. Ebből kifolyólag, tiszteletre méltó doktor úr, a tavalyi évben ama istentelen török sok keresztény magyar lakost, aki megtagadta az adófizetést a császárnak (mint ahogy a minap egy megbízható tudós magyar hírül adta) rabláncon hurcolt el örökös és kemény rabságra ártatlan gyermekestül és feleségestül, megfosztva őket minden javaiktól, a falvakat és majorokat felégette. Ilyen kegyetlenségtől van sújtva a százalomra méltó magyar nép mindkét uralkodótól. A császár üldözi a vallást, a pápista hitet erőlteti, jóllehet saját alattvalóit megvédeni nem képes; a töröknek adót fizetni nem enged: ám a kegyetlen török mindent elragad, vagy pedig súlyos adókkal és rabszolgasággal elnyomja őket. Ó, milyen boldog ezért e vidék, mely nem vív háborút a török néppel a lakosok szabadságáért, sem a keresztény hitéért, vagyis: amelyik mentes a törökök barbár birodalmától! Ó, háromszor vagy azon felül boldog Britannia épp ezért! Ilyen körülmények közt atyám javaitól megfosztva s édes hazából elüldözve – eljutottam végre a holland akadémiaírók a békével virágzó, s oly igen áldott Angliába. Ám amióta itt vagyok, hogy megélni és szent tanulmányimat s a Magasságos Isten dicsőségét előmozdítani lehetőségem adódjék (jaj, én szerencsétlen és nyomorult ember!) – most a napi élelem súlyos hiánya sanyargat, a szigorú fagy keménysége sújt, olyannyira, hogy szállásomon mindössze néhány hét eltöltésére a vendéglátómnak eleget tenni nem tudva, könyveimet, az élet kedves tanító mestereit, részben kénytelen voltam eladni, részben pedig zálogba vetni egyetlen napi ellátásért. E nyomasztó megpróbáltatásaimat még inkább súlyosbítja, hogy gyenge egészségű ember volnék, aki már sorvadásnak vagy fogyásnak indult – talpra álltam, ám évés után gyakran belázasodom és szünni nem akaró, kegyetlen agyhurut gyötör. Ennyi nyomorúságom közepette nem maradt más vigasztalásom, mint az, hogy az istenfélő embereknek, kiknek kegyességéről és emberségéről hallottam, krisztusi nagylelkűségéért könyörögjem: hogy vagy elpusztuljak akár az éhségtől, akár a hidegtől; vagy pedig, ha életemet meg akarom tartani, segítséget kérjek jámbor férfiaktól. Azt pedig, igen kegyes férfiú, hogy ki is volnék én, hitem gyakorlásából, erkölcsöm tisztaságából s életem tisztességtől, uram, könnyen megtudható; hadd szabadjon neked [említést tennem] a tanúságtételek gazdagságából, melyekkel engem előljárónk,²³ társaim, a Leideni Akadémia és Egyház, továbbá számos híres doktor és professzor megtiszteltek, mint Daniel Heinsius²⁴ vagy Johannes Vossius²⁵ és Otho Heurnius,²⁶ az orvostudomány és anatómia professzora Leidenben, stb. Itt is ismernek engem és emberségesen fogadtak pár hónappal ezelőtt

²³ A „fejedelem” szó így is értelmezhető.

²⁴ Daniel Heinsius (1580–1655).

²⁵ Gerardus Johannes Vossius (Gerrit Janszoon Vos, 1577–1649).

²⁶ Otho Heurnius (Otto van Heurn, 1577–1652).

eme kiváló férfiak: Doktor Gouge,²⁷ Dr. Stoughton,²⁸ Dr. Oxenb(ri)dge²⁹ és mások. Összegezve: én jelenleg rendkívül szegény ember vagyok, ámbátor becsületes férfi egy derék családból és írástudó ember. Ezért alázatosan könyörgök hozzád, tisztelendő doktor, hogy légy jóindulattal, nyújtsd ki felém krisztusi szeretetednek kezét, s kegyesen enyhítsd az én hatalmas nyomorúságomat. Uram, ez alkalommal biztosan, nagyon is alkalmasan s nem is méltatlan éhező szegénynek törsz szokásos irgalmasságod kenyereből. Az Úr Jézus őrizzen meg téged, uram, erőben és egészségben. Ámen, Ámen!

Kelt: London, Ivy Lane³⁰
a dolgozószobámból

Bornemisza István magyar diák
a Szent Teológia Tanulmányában
kegyes választ várva

GÖMÖRI GYÖRGY – TÓTH TÜNDE

²⁷ William Gouge (1578–1653).

²⁸ John Stoughton (1593 k.–1639) I. Rákóczi György híve.

²⁹ Daniel Oxenbridge (1570–1642).

³⁰ Helyesen: „Ivy Lane”.

FIGYELŐ

Hozzászólás Bevezető Gábor Szinnyei József és a hazai hírlapirodalom című írásához. A *Magyar Könyvszemle* 2021. évi 3. számában jelent meg Bevezető Gábornak *Szinnyei József és a hazai hírlapirodalom* című, egyetlen új kutatási eredményt sem tartalmazó írása, amelyhez gyengécske jegyzetek is járulnak. Nem ez a fő probléma, hanem az, hogy a szerző az elmúlt évek nagy Szinnyei-kutatásait tartalmazó köteteket és cikkeket nem vette kézbe,¹ s ennek köszönhető, hogy egy teljesen téves adatsort adott közre írásában.

Miről is van szó pontosan?

Bevezető Gábor ezt írja az 1860-as években évente közreadott kurrens hírlapjegyzékről: „A sorozat első darabja *A magyar hírlapirodalom 1861 elején* címmel jelent meg a *Vasárnapi Újság*ban 1861. január 6-án. A felsorolás 52 tételt tartalmazott, fél oldalt foglalt el. Csak az évtizedekkel későbbi fejlemények mutatták meg, így a sorozat indulásakor Szinnyeinek sejtelve sem lehetett, mekkora vállalkozásba fogott. (...) 1862-től Szinnyei feltüntette az előfizetési díjat és az egyes lapszámok árát, 1863-tól az évfolyamjelzést is. A szerkesztő, tulajdonos, kiadó és nyomda viszonya lehetett igen bonyolult is. (...) Amikor a sorozat megindult, az időszaki sajtó termékeinek gyűjtése és módszeres nyilvántartása mindössze Szinnyei József hobbiája volt, aki ekkor Pozsonyban, Samarjai Károly ügyvédi irodájában dolgozott.”²

A *Könyvszemle* cikkének szerzője a fenti magyarázaton túlmenően közreadja az egykori éves periodikalista bibliográfiai adatait is, ily módon:

- [Szinnyei József], *A magyar hírlapirodalom 1861 elején* = *Vasárnapi Újság*, 1861. jan. 6., 7.
- [Szinnyei József], *A magyar hírlapirodalom 1862 elején* = *Vasárnapi Újság*, 1862. jan. 12., 21–22.
- [Szinnyei József], *A magyar hírlapirodalom 1863 elején* = *Vasárnapi Újság*, 1863. jan. 4., 9.
- [Szinnyei József], *A magyar hírlapirodalom 1864 elején* = *Vasárnapi Újság*, 1864. jan. 1., 9.
- [Szinnyei József], *A magyar hírlapok 1865-ben* = *Vasárnapi Újság*, 1865. jan. 1., 7.
- [Szinnyei József], *A magyar hírlapok 1866-ban* = *Vasárnapi Újság*, 1866. jan. 7., 6–7.
- [Szinnyei József], *A magyar hírlapok 1867-ben* = *Vasárnapi Újság*, 1867. jan. 13., 18–19.
- [Szinnyei József], *A magyar hírlapirodalom 1868–1869-ben* = *Vasárnapi Újság*, 1869. jan. 31., 62–64.

¹ Lásd például: *Id. Szinnyei József emlékezete, Művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásai*, összeáll., sajtó alá rend. és a Szinnyei-bibliográfiát készítette Gazda István, a bevezető tanulmányt írta Kozocsa Sándor, Piliscsaba–Bp., MATI, 2002 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára), 323 p. – Megjelent a Nemzeti Könyvtár alapítása 200. évfordulója tiszteletére; *Id. Szinnyei József (1830–1913) könyvtártudós akadémikus életműve*, sajtó alá rend. Gazda István, Sopron, Révkomárom, Piliscsaba, Bp., MATI, 2006 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára), 216 p. – Szerzői kollektíva közös munkája, amely tartalmaz egy teljességre törekvő Szinnyei-bibliográfiát is.

² Mindez tehát a *Magyar Könyvszemle* 2021. évi 3. számában olvasható.

Az id. Szinnyei Józsefnek tulajdonított közléssorozat adatai nagyon precíznek látszanak, mindössze egy hibájuk van: ezeket az összeállításokat nem a még Pozsonyban dolgozó id. Szinnyei József állította össze és tette közzé a *Vasárnapi Ujság*ban, hanem valószínűleg annak főszerkesztője, Pákh Albert. Ezek szerint, amikor a sorozat megindult, „az időszaki sajtó termékeinek gyűjtése és módszeres nyilvántartása” nem csak id. Szinnyei József hobbiája volt.

A *Vasárnapi Ujság* valóban 1861-től kezdődően közölte az egyes évek hírlapirodalmára vonatkozó adatokat, amelyből nyolc közlemény jelent meg a szerző nevének feltüntetése nélkül. Ebből hét tekinthető Szinnyei hírlapirodalmi sorozata előzményének.³

Szinnyei az 1868/69. évi hírlapjegyzékkel kapcsolatban a következőt jegyezte fel naplójában: „Vas. Újs.-ban megjelentek az 1868. [évi] magyar hírlapok (az én czéduláimról lemásolva), s az újon keletkezettek, ügyesen összeállítva! de csak nevemet felemlíthették volna hálából.”⁴

1869-től kezdődően viszont már egységesen a neve alatt jelentek meg az összeállítások és azok pótlásai (1869-től kezdődően élt Szinnyei Pest-Budán).

Szinnyei életművének szorgalmas kutatója, Gyurcsó Júlia egy helyütt ezt írja a fentiekben vitatott téves adatsorról: „1861-től folyamatosan jelentek meg helytörténeti jellegű (elsősorban komáromi vonatkozású) és hírlaptörténeti cikkei a *Vasárnapi Ujság*ban, közben intenzív hírlapgyűjtésbe kezdett, csereviszonyba lépve bel- és külföldi gyűjtőkkel, kiadókkal. A magyarországi hírlapokat (megjelenésüket, megszűnésüket) ismertető közleményeit 1869–1894-ig a *Vasárnapi Ujság*ban, 1895–1905 között a *Magyar Könyvszemle* rendes mellékleteként adta közre.”⁵ Tehát Gyurcsó Júlia is úgy látja, hogy Szinnyei hírlapsorozata 1869-től kezdve látott napvilágot a *Vasárnapi Ujság*ban, az 1861-es indulási dátum más közleményeire vonatkozik.⁶

Beveczky Gábor arra hivatkozik, hogy munkahelyén, az Irodalomtudományi Intézetben készül egy összesített, sok mindenre kiterjedő periodikalista, amelynek „Jelenleg még csak a házi változata létezik (a pdf-ből szövegszerkesztőbe áttett változat javítása folyik), végső soron nyilvános adatbázis lesz belőle. Egyetlen halmazban fogja tartalmazni Szinnyei József teljes sorozatát. Lapok, személyek, helyek, kiadók, nyomdák egyaránt kereshetőek lesznek benne. Miképpen változtak a lapok szerkesztői az évek során? Milyen különböző lapoknál dolgoztak egyes emberek különböző időpontokban? Hány lapja volt egy-egy nyomdának? Hány lap jelent meg egy-egy városban valamely időpontban vagy időszakokban? Ilyen és hasonló kérdésekre pusztán a külön-külön létező éves listák alapján nem lehet válaszolni, de mindez gyerekjáték lesz az összesített adathalmaz segítségével.”

Jelen sorok szerzője viszont nem akarja elhinni, hogy az Irodalomtudományi Intézet adatbázisában Szinnyeire vonatkozóan hibás adatok foglalnak helyet, az Intézet bibliográfusai ugyanis nem szoktak tévedni. A *Magyar Könyvszemle*ben nemrégiben közölt hibás adatsort a szerző saját forráskutatási járatlanságának és nem kellően körültekintő gyűjtőmunkájának köszönheti. Kérdés, hogy ezt a *Magyar Könyvszemle* lektora miért nem vette észre?

GAZDA ISTVÁN

³ Szinnyei ezt írja a *Magyar írók élete és munkái* sorozatban, a Szinnyei-szócikkben az 1862-es évről: „Pákh Albert buzdítására a magyarországi hírlapirodalom ismertetésére tért át, és azon időtől fogva a Vasárnapi Ujságnak állandó munkatársa volt.” Tegyük hozzá: Szinnyei kezdetben retrospektív sajtótörténeti feldolgozásokat készített, s ezek valóban sorra megjelentek a *Vasárnapi Ujság*ban.

⁴ MTA Könyvtárának Kézirattára. Ms 18. Id. SZINNYEI József, *Naplóm*, 1869. Azon belül: 1869. jan. 31. Pákh Albert 1867 februárjában elhunyt, így az 1868-as összeállítást már másnak kellett készítenie, s az „utód” valóban Szinnyei lett.

⁵ Lásd Gyurcsó Júlia 2011-ben online formában közreadott művét: <https://mek.oszk.hu/10100/10168/pdf/szinnyei1.pdf>

⁶ Hozzá kell tennünk, hogy kötetében néha Gyurcsó is elbizonytalanodik, hogy mikor is indult a hírlapokat kurrens módon közlő Szinnyei-sorozat.

NEKROLÓG

Peter R. Frank halálára

Az osztrák kiadó- és nyomdatörténet doyenje 98 évesen elment. Peter Ruprecht Frank Bécsben született 1924. április 7-én. Az érettségi után behívták a német hadseregbe, 1944-ben Róma közelében fogságba esett, és 1946-ig Észak-Afrikában, valamint az USA-ban volt fogoly. Bécsbe való visszatérése után germanisztikát, filozófiát, zene- és művészettörténetet, történelmet és szociológiát hallgatott. Doktori disszertációját Kurt Breysing, Oswald Spengler és Arnold Joseph Toynbee kulturális morfológiájának összehasonlító elemzéséből írta. Emellett Anton Schroll kiadójában dolgozott. 1950-től 1953-ig reklámcégnél állt munkában, majd a Hermann Luchterhand Verlaghoz került Berlinben, és vezette ott az irodalmi részleget. 1956-tól 1959-ig a Hermann Genter Verlagot vezette Darmstadtban, majd 1963-ig a Carl Hanser Verlagnál volt Münchenben lektor, ahonnan vezető szerkesztőként visszatért a Luchterhand kiadóhoz. 1967-től 1974-ig és 1977-től 1990-ig a Stanford Egyetem Német nyelvű gyűjteményeinek kurátora volt. 1975/76-ban az S. Fischer Verlag vezető lektora volt Frankfurt am Mainben. Nyugállományba vonulása után Heidelbergben telepedett le, és ekkortól került kutatásainak középpontjába az osztrák könyvtörténet. 1998-ban alapította meg a „Gesellschaft für Buchforschung in Österreich” nevű társaságot, melynek félévente megjelenő folyóiratának, a *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich*nek 2002-ig egyik szerkesztője volt. Társalapítója és társszerkesztője volt a *Buchforschung: Beiträge zum Buchwesen in Österreich* című sorozatnak. Számos munkájában foglalkozott a Monarchia kiadástörténetével. Ezek közül kiemelhető *Der deutsche Buchhandel im Österreich des 18. Jahrhunderts: Vorgeschichte, ein vorläufiger Bericht über die Forschung und Ausblick* (1993), *‘Es ist fast gar nichts da...’: Der deutschsprachige Verlagsbuchhandel in Österreich vom 18. zum 19. Jahrhundert* (1995) vagy *Buchwesen in Österreich – ein unbekannter Kontinent?* című előadása (1998). A bécsi nyomdatörténet alapműve Johannes Frimmellel közösen jegyzett munkája, a *Buchwesen in Wien 1750–1850, Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger* (Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2008) vagy a sorozat másik kötete, *Buchwesen in Böhmen 1749–1848, Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Steindrucker* (Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2019).

2015-ben visszaköltözött szülővárosába, Bécsbe. Peter R. Frank professzor 2022. június 27-én hunyt el.

RÓZSA MÁRIA

SZEMLE

Amália Kerekes, *Wartezeit, Studien zur Geschichte der ungarischen Emigration in Wien 1919–1926*, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2018. 298 p.

Bécs a Habsburg Birodalom központjaként évszázadokon át volt annak egész területére kulturális hatással, és vonzotta a tartományok szellemi elitjének képviselőit a fővárosba. Így kerültek többek között Magyarországról is nemesek, tudósok, írók és művészek vagy tanulmányaik, vagy a jobb munkakörülmények, illetve az otthoni politikai üldöztetés miatt rövidebb-hosszabb időre Bécsbe. A 20. században, a Monarchia felbomlása után is Bécs nyújtott menedéket a Tanácsköztársaság bukása után ide menekült magyar emigránsoknak.

Kerekes Amália, az ELTE Német Irodalom és Kultúra Tanszéke habilitált egyetemi adjunktusának könyve a magyar szociáldemokrata és kommunista emigráció képviselőinek bécsi publicisztikai tevékenységét, politikai nézeteinek alakulását követi végig az 1920-as évek közepéig. Az Ausztriában töltött idő ténylegesen a kivárás, a várakozás ideje, átmeneti időszak lett számukra, nem találtak itt végleges otthonra, többen (például Balázs Béla vagy Lukács György) továbbköltöztek Berlinbe vagy a Szovjetunióba, de végül hazatértek Magyarországra.

A bécsi emigráció eddigi historiográfiai és irodalomtörténeti feldolgozásának eredményeit ismertette a szerző a sajtóbeli, levéltári, illetve a hézagosan fennmaradt rendőrségi dokumentumok segítségével mutatja be az emigránsok befogadásának állomásait. 1919 végén – a hiányos regisztráció miatt – a bécsi magyar menekültek száma kb. háromezerre tehető. Egy részüket azonban továbbköltöztették Ausztrián belül. De még onnan is tovább kerülhettek egyesek saját kérésükre vagy a helyi lakosság tiltakozása miatt. Az emigránsok tevékenységét azonban mind a rendőrség, mind a magyar nagykövetség szigorú megfigyelés alatt tartotta. Magyarország többször próbálkozott kiadatásuk elérésével, amit Ausztria a politikai menedékjogra hivatkozva mindig megtagadott.

A következőkben az emigráció topográfiájának, színhelyeinek, az emigránsok egyes csoportjai kialakulásának bemutatása következik, visszaemlékezések felhasználásával. Az emigránsok nagy része a rendelkezésükre bocsátott barakkokban élt, szűkös anyagi helyzetük miatt a fő találkozási helyként működő bécsi kávéházakban kevesebb időt tudtak tölteni. Az emigránsok sajtójának ellenőrzését konkrét eseteken keresztül vázolja fel a szerző, ugyanakkor – bár a sajtótermékek utcai terjesztését, a kolportázt a rendőrség hallgatólagosan tűrte – magyar részről többször történt ebbe beavatkozási kísérlet. Az Osztrák Külügyminisztérium és a Magyar Nagykövetség jegyzékváltásai bizonyítják, milyen támadásokat intézett a magyar kormány az emigránsok sajtója ellen, hogyan próbált a lapok tartalmába beavatkozni, kiadóikat anyagilag manipulálni, ellehetetleníteni; őket különbségtétel nélkül mind bolseviknak minősítve, s az emigránsokat folyamatosan „ügynevezett emigráns”-ként emlegette, hogy ezzel is hiteltelenítse őket.

Ezt követi egyes periodikumok, főleg a modernség hagyományait folytató, zömében rövid életű szépirodalmi lapok elemzése. Az emigráns magyarok által Bécsben kiadott periodikumok (beleértve a napilapokat is) felsorolása is ebben a fejezetben található. Ehhez a szerző felhasználta a rendelkez-

zésre álló teljes szakirodalmat, még a nyomtatásban meg nem jelent összeállításokat is, gondolunk itt a lelkes repertóriumkészítő Galambos Ferenc *A bécsi magyar emigráció újságjai és folyóiratai* (Gépirat, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1960) című munkájára, mely online is hozzáférhető (<http://mek.oszk.hu/13700/13798.pdf>). Galambos készítette el egyébként Kassák bécsi emigrációja alatt kiadott lapjának, a *MA*, Irodalmi és Képzőművészeti folyóiratnak (1916–1925) a repertóriumát is.

Említésre érdemes, hogy Barta Sándor *Akasztott ember; Az egyetemes szocialista kultúra orgánuma* című 1922–1923-ban mindössze öt számot megért, unikális lapjának példányait az OSZK őrzi, és 1993-ban, az innsbrucki Ferdinandeumban rendezett DADAutriche kiállításon láthatta az osztrák közönség.

Kerekes Amália sok hasonlóságot mutat ki a keresztény értékeket hirdető *Reichspost* (1894–1938) című napilap szóhasználatában, kifejezésmódjában és a radikális jobboldali, de magát keresztényszociálisnak nevező *Nemzeti Ujság* (1919–1944) előbbiből átvett írásaiban. Mindkét lapra nyílt antiszemitizmus volt jellemző az emigránsokkal kapcsolatban, melyek még erősebbé váltak különösen 1920. október 17., a Bécsi Tartományi Törvényszék határozata után, mely hivatalosan is kimondta a magyar kiadatási kérelmek megtagadását. Ezek az említett orgánumok még gyögyszercsempészettel is megvádolták a magyar menekülteket. Az osztrák szociáldemokraták lapja, az *Arbeiter-Zeitung* (1889–1985) és a *Bécsi Magyar Ujság* (1919–1923), melyeknek Jászi Oszkár is munkatársa volt, azonban mindig kiálltak az emigránsok mellett.

A Tanácsköztársaságot követő vörös-, majd fehérterror, valamint az első világháború után konszolidálódó Horthy-Magyarország történeti feldolgozásának áttekintése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy az 1919-es év a rendszerváltás előtt az államszocializmus alapításának mítoszává, majd később a konzervatív-nacionalista kormányok fő hivatkozási pontjává vált.

A terror különböző mechanizmusait (internálótáborok, fizikai és lelki kínzások) számtalan szépirodalmi mű és visszaemlékezés mutatja be. Megjegyzendő, hogy sok közülük idegen nyelven is megjelent, így a Horthy-rendszer már a kortárs külföldi olvasó számára is lelepleződött, és megismerhetővé vált. A magyarországi helyzetet feltáró alap kutatások eredményeit foglalja össze Krausz Tamás, Vértes Judit *A magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak* (Bp., L'Harmattan, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2010), illetve Konok Péter *Az erószak kérdései 1919–1920-ban* (= *Múltunk*, 2010, 3, 72–91). A szerző a következőkben kitér a magyarországi vörösterrorral kapcsolatos olyan munkákra, mint a *Vörös könyv* (Gerencsér Miklós, Lakitelek, 1993), vagy Váry Albert *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* (Szeged, Szegedi Nyomda, 1993), illetve Bödök Gergely *A 'proletárforradalom hűséges katonái' vagy 'közönséges haramiák'? Kik voltak a 'Lenin-fiúk'?* (= *Múltunk*, 2016, 1, 122–159).

Az 1924-es év a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának öt éves évfordulója miatt volt különösen fontos, és ezt vizsgálva mutat rá a szerző a magyar emigránsok között ekkorra kialakuló törésvonalakra, az emigráció egységének fokozatos megszűnésére. Sokan közülük Magyarország diplomáciai aktivitása és az ország növekvő legitimitása miatt, vagy mert ők személyesen semmit nem tettek a Horthy-Magyarország ellen, a hazatérés mellett döntöttek. A szociáldemokraták és a kommunisták közti nézeteltérések az emigráció sajtójában is átalakulásokhoz vezettek, több orgánum megszűnt vagy összeolvastásra került, újak alakultak (a változások a következő lapokat érintették: *Bécsi Magyar Ujság* (1919–1923), *Jövő* (1921–1923), Göndör Ferenc folyóirata, *Az Ember* (1918–1954), új alapítású volt a *Vasárnap* (1920) című rövid életű irodalmi lap vagy a *Panoráma* (1921–1928) című képes hetilap, a bécsi *Kurír* (1924. 01.17. – 1924. 04. 03.), valamint a *Diogenes* (1923–1927, Fényes Samu irodalmi hetilapja). A fejezet végén betekintést nyerhetünk az emigráns magyar szerzők lírai és drámai termésébe.

Ezután kerül az emigráns magyar írók (Lékai János, Illés Béla, Németh Andor, Hatvany Lajos és Paál Ferenc, akinek prózája Kassák Lajos szerint mutat bizonyos hasonlóságokat Thomas Mannéval) magyar nyelvű prózája bemutatására. A szerző részletesen kitér Hugo Bettauer 1922-ben megjelent

fontos regényére, a *Der Kampf um Wien* [Harc Bécsért]-re. Az epizódokból felépített, riportelemeket tartalmazó regényt, amely a kor Bécsének tablószerű képét nyújtja, és először 1922–1923-ban a *Der Tag*-ban jelent meg folytatásokban, a félig osztrák, félig amerikai származású milliomos Ralph alakja köti össze, aki az eseményekben nem annyira vesz részt, inkább csak megfigyelőként van jelen. Sokan, többek között magyar fasiszták egy csoportja is az ő pénzét szeretné megszerezni. Az ő milliárdjaival akarják a vörös Bécs-et legyőzni, és fasiszta diktatúrát létrehozni. A regény – amelyet műfajának sokszínűsége miatt lehetne akár kalandregénynek vagy kriminek is nevezni – Bettauernek a szociáldemokrata köztársaságról alkotott utópisztikus elképzeléseinek a megtestesülése.

A kötet majdnem felét Balázs Béla bécsi publicisztikájával foglalkozó írások teszik ki, akinek munkássága évtizedek óta Kerekes Amália kutatásainak egyik központi témája. A Balázsról szóló monográfiák eredményeinek, valamint Balázs kötetben megjelentetett írásainak elemzése a következő fejezet témája. A szerző kitér Balázs és Lukács György szakításhoz vezető vitáira is, naplóbejegyzései alapján bemutatja Balázsnak a *Der Tag* szerkesztőségéből való kiválását, ahol színikritikusként tevékenykedett azt követően, hogy kezdetben még nem is tudott németül. A további fejezetek Balázs kultúrpolitikai publicisztikáját ismertetik a *Bécsi Magyar Ujság*-ban, valamint a romániai magyar, illetve német nyelvű sajtóban. Balázs útját az avantgárdtól a modernségen át az új tárgyiaságig tárcáiban és elméleti írásaiban követhetjük végig. A bécsi évek rendkívül termékeny időszaka volt Balázs Béla életének: magyar és német nyelven publikált tárcái, melyek széles közönség számára íródtak, formájukkal és tartalmukkal hozzájárultak ennek a sajtóműfajnak a megújításához. Balázs művészi, elméleti és világnézeti ellentétei Kassák Lajossal és a MA-körrel egyre nyilvánvalóbbá váltak, és mind Balázs *Bécsi Magyar Ujság*-beli publicisztikájában, mind naplóiban kifejezésre jutottak. Kassák szocializmusát Ständeisky Éva közelmúltban megjelent írásában úgy jellemzi, hogy az első világháború utáni forradalmi időkben kialakult szocializmus-elképzelését Kassák a forradalmak bukása utáni évtizedben módosította, majd kiábrándító politikai és mozgalmi tapasztalatai nyomán az 1930-as évek második felétől a diktatórikus szocializmus hívéből a demokratikus szocializmus elkötelezettje lett (STADEISKY Éva, *Kassák szocializmushite = Élet és Irodalom*, 65[2021], 40, október 8., 10.). A eredetileg polgári liberális *Der Tag* (1922–1938) sajtó- és politikátörténeti bemutatása után a szerző Balázs tárcáinak poétikáját vizsgálja, kezdve színházi kritikáitól könyvismertésein, portréin, útleírásain át egészen szociológiai indíttatású, például a szegénységet tematizáló tárcáiig, amelyekre – a tárca műfajának megfelelően – egyedi eseteken keresztül a mindennapi élet általános jelenségeinek ábrázolása volt jellemző, s melyek közül jó néhány Robert Musil közvetítésével jelenhetett meg német lapokban is. Végezetül Balázs *Der sichtbare Mensch oder Die Kultur des Films* (Wien–Leipzig, 1924) és *Der Geist des Films* (Halle, 1930) című filmelméleti írásaiban egyes aspektusait tárgyalja Siegfried Kracauer és Sergej Eisenstein kritikáinak tükrében.

Balázs 1945-ben hazatért, de 1947-ben Lukácssal együtt félreállították, avantgárd nézetei miatt nem taníthatott tovább a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Bár 1956 után rehabilitálták, 1959-ben filmművészeti díjat is neveztek el róla, mindezt 1949-ben bekövetkezett halála miatt már nem érhetette meg.

A bécsi emigrációban élő magyarok publikációinak közvetítője elsősorban a német, illetve a magyar nyelvű sajtó volt. A szerző többször is kiemeli a könyvtárak periodikaállománya digitalizálásának fontosságát és annak egyre jobban haladó fejlesztését (aminek különösen az aktuális járványidőszakban veszik a kutatók hasznát). Aláhúzza azt a tényt, hogy a digitalizálással a periodikák tartalmának feltárása is kiszélesedett, módszertanilag megújult, és ez is hozzájárult, hogy a sajtótörténet segédtudományból önálló tudományággá válhasson. Az osztrák sajtó kutatásával kapcsolatban elengedhetetlen segédeszköz Gabriele Melischek és Josef Seethaler *Auflegezahlen der Wiener Tageszeitungen 1895–1933 in quellenkritischer Bearbeitung* (= *Arbeitsberichte der Kommission für historische Pressedokumentation*, Nr. 1 Wien: ÖAW2001, https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/Institute/CMC/PDF/Publications/Research_Papers/KMK_Arbeitsbericht_No_1.pdf) című

összeállítása, továbbá az Osztrák Tudományos Akadémia Összehasonlító Média- és Kommunikáció-kutatási Intézete által készített adatbázis (<http://www.oeaw.ac.at./cmc/hyppress>), valamint a történeti Ausztria (nagyrészt a Monarchia) területén megjelent újságokat és folyóiratokat feltáró, szintén az Osztrák Tudományos Akadémia által összeállított és folyamatosan fejlesztett „anno” adatbázis (https://anno.onb.ac.at/info/bmu_info.htm).

A kötetet tartalmaz irodalomjegyzék zárja. A könyv könnyebb használatát még szerzői névmutató segíthette volna. De ennek hiánya semmiképpen nem von le ennek a nagyon alapos, szisztematikus munkának az értékéből.

Kerekes Amália kötete a magyar irodalom-, sajtó- és kultúrtörténet kutatói számára sok új eredményt tartalmaz, gazdagítva ezekkel az Ausztria és Magyarország közötti kulturális transzferről alkotott ismereteinket. Kiemelendő még a szerző széles körű nemzetközi szakirodalmi tájékozottsága és kitűnő stílusa. Munkája mindenképpen ösztönzője lehet a további kutatásoknak.

RÓZSA MÁRIA

Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920, szerk. Török Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2020 (Reciti konferenciakötetek, 9). 374 p.

A kötet anyagát a Bölcsészettudományi Központ által 2019. október 14–15-én megrendezett „Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok” című konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata adja. A tematikus vezérelv a női szerzőktől származó írások és a periodikusan megjelenő kiadványok kapcsolata kronologikusan áttekintve az egy évszázadot átfogó időszakot.

A publikáló szerzők (nemüktől most eltekintve) ismertté válását nagymértékben elősegítette a 19. században az időszaki kiadványokban történő megjelenés, gyakran ezt követte műveiknek kötetekben való közlése. Ugyanakkor a vizsgált időszakban gyakran találunk példát a fordítottjára is, a megjelent kötetek anyagát egyes periodikumok másodközlés formájában népszerűsítették.

Az időszaki sajtó kutatásában az utóbbi időben szemléletváltást figyelhetünk meg. Ebben a folyamatban a periodikumok digitalizációjának egyre nagyobb szerep jut. Ez a kutatási módszertan egybefogja az irodalomtudományt, a történettudományt, a gazdaságtudományt, a bibliográfiai feldolgozást, és így vizsgálja a sajtóterméket e tudományterületeket összefogva, komplex módon. A fentebb említett konferencia célja a nők által nőknek írott időszaki kiadványok (döntően a sajtó) összefüggéseinek feltárása volt. Nem a szövegek esztétikai megítélése volt elsődleges, hanem kulturális párbeszédben való részvétele került a fókuszba. A nők tulajdonképpen a sajtóbeli publikálással váltak e téren a férfakkal egyenrangúvá, jutottak bizonyos pénzkereseti forráshoz, bár továbbtanulásuk ekkor még nem volt lehetséges, egyetemi képzésben csak 1895 után vehettek részt. A reformkor volt ugyanakkor a férfiak – legalábbis egyesek – számára is az az időszak, amikor újságírásból már meg lehetett élni. A reformkor divatlapjai olvasóként a nőket célozták meg, hozzájárultak esztétikai nevelésükhöz, majd a század második felében a családi lapok a feleség, az anya, a háziasszony szerepének megerősítését szolgálták. Ekkortól válnak a nők passzív befogadóból az irodalmi élet egyre aktívabb résztvevőivé szerzőként, fordítóként, esetleg szerkesztőként is.

A magyar nyelvű divat- és képes lapok, a magazinok a 30-as években tűntek fel, középszerű szerkesztőkkel – summázza Buzinkay Géza. A műfaj magyarországi őstípusa és legszínvonalasabb képviselője még a laptípus magyar nyelven való meghonosodása előtt a Pesten megjelenő német nyelvű *Der Spiegel* (leghosszabb ideig *Zeitschrift für Literatur, Theater, Eleganz und Mode* alcímmel) (1828–1852) volt.

Bódi Katalin Igaz Sámuel *Hébe* című, 1821 és 1826 között Bécsben kiadott, női olvasóknak szánt zsebkönyvét (almanachját) vizsgálja. Megjegyzendő, hogy az évente egyszer megjelenő irodalmi almanachok, évkönyvek nem tartoznak a folyóiratok műfajához. Emiatt nagyon helyeselhető,

hogy a főcímben nem szerepel a sajtó, illetve a folyóirat szó, hanem a sokkal átfogóbb jelentésű időszaki kiadvány meghatározás. A *Hébe* prózával és lírával járult hozzá a női olvasók szórakoztatva neveléséhez. Női szerzőket is találhatunk kötetekben Dukai Takács Judit, Karacs Teréz, valamint az ő édesanyja, Takács Éva személyében. A kevés illusztráció vagy történelmi (Mária Terézia, Zrínyi Miklós), vagy bibliai alakokat (Szent Cecília) ábrázol. A *Hébe* nőképét úgy összegzi Bódi Katalin, hogy abból idealizáló, a nőket kiskorúként kezelő attitűd sugárzott.

Kármán József negyedévesre tervezett *Uránia*ja (1794–1795), melyből mindössze három füzet látott napvilágot, és az 1822-től 1837-ig megjelenő „Aurora. Hazai Almanach” tizenhat kötetében formálódó nőideál ismertetése Bodrogi Ferenc Máté írásának a tárgya. Az *Uránia* elemzésének súlyponti kérdése Kármán *Fanni hagyományai* című levélregényének analízise az érzékenység/csiszoltság kérdésének fókuszba helyezésével, majd szinte e téma folytatásaként, kiterjesztéseként már az *Aurora* bemutatta biedermeier élettérbe helyezett nőideál a honleányiség kritériumaival kiegészített prototípusainak bemutatása következik, mely aztán más kortárs regényekben (például Jósika *Abafijában*) ábrázolt polgári, családi életben való révbé érés rajzával teljesedik ki.

Fazekas Júlia írásának tárgyát a reformkor négy fontos, a nőket is olvasójukként megcélzó divatlapja, a *Regélő Pesti Divatlap* (1842–1844), (szerkesztői Garay János és Erdélyi János), a Vahot Imre szerkesztette *Pesti Divatlap* (1844–1848), Petrichevich Horváth Lázár *Honderűje* (1843–1848) és a Frankenburg Adolf alapította *Életképek* (1844–1847) képezi, melyet 1847-től 1848-as megszűnéséig Jókai Mór vitt tovább. A szerző ezeket a lapokat vizsgálja egymás viszonylatában, milyen témájú írásokkal próbáltak női olvasókat megnyerni maguknak. Megjegyzendő, hogy kevés nő szerepelt szerzőként a tárgyalt orgánumokban, azok is inkább az évtized második felében és gyakran /férfi/ álnévvel, vagy csak monogramjukkal. Fontos célkitűzésük volt a nők hazafias edukációja a tipikus női feladatokra való nevelés és a magyar nyelven való olvasásra szoktatás mellett.

A két másik, a reformkort tematizáló tanulmánnyal szemben Gulyás Judit írásának középpontjában nem egy időszaki kiadvány, hanem egy dán szerző, Hans Christian Andersen meséinek 1840 és 1858 közötti magyar recepciója áll. Andersen első írásait németül vagy angolul jelentette meg (102), feltehetőleg műveinek első magyar fordításai is német közvetítő nyelvből készültek. Itt jegyzem meg, hogy Andersen magyarországi megismertetéséből a hazai német nyelvű lapok is kivették a részüket: A *Pesther Tageblatt Meine Stiefel* című meséjét 1843-ban hozta, Saphir Zsigmond pedig a *Der Ungarban* írt 1847-ben Andersen összegyűjtött műveinek 1847-es német nyelvű kiadása kapcsán hosszan, főleg az író életrajzáról a *Bücherschau*-rovatban, vezércikként közölve. A magyar folyóiratokban először a szerzőre hívták fel a figyelmet, munkásságát ismertették, majd ezután kezdték el műveit magyarul közölni. Első fordítója 1846-ban Beöthy László volt, majd Szendrey Júlia az 1850-es években publikálta több lapban is fordításait, amelyek *Andersen meséi* címmel jelentek meg 1858-ban. E kötet utóéletével Gulyás Judit Szendrey Júlia levelezése alapján részletesen foglalkozik. Rajta kívül még Csengery Antal felesége, König Róza közölte Andersen-fordításokat az 1850-es években. A női műfordítók mellett még említésre érdemesek Boross Mihály Andersen-átültetései. A női fordítókról összegzésként elmondható, hogy a magyar irodalomba férjük, középosztályi társadalmi helyzetük révén integrálódott személyekről volt szó, ami nagymértékben megkönnyítette kapcsolataik segítségével munkáik nyomtatásban való megjelentetését, azok pozitív fogadtatását, először a sajtóban, majd kötet formájában, ezt követve pedig saját írásaik publikálását is, hozzájárulva ezzel a nőíró státusának elismertetéséhez.

Domokos Mariann írásának jelentős részét Vachott Sándorné Csapó Mária írói, szerkesztői, fordítói, pedagógiai elméleti és népmeseközlő munkásságának gazdagon dokumentált bemutatása teszi ki az alakulóban lévő gyermekirodalom és a nőnevelés kontextusában. A szerző ezt követően egyenként azonosítja Vachottné fordításainak (gyakran név nélkül megjelent) kiadásait (angolból is fordított Charles Dickens-től és James Fenimore Coopertól), a németből átültetett Andersen és a Jacob és Wilhelm Grimm-szerzőpáros meséit, melyek az 1860-as években kötetekben és periodikákban egyaránt publikálásra kerültek elszórtan.

A közművelődési és családi lapok közé tartozó Szegefi Mórné Kánya Emília által szerkesztett *Családi Kör* című, nőknek szóló hetilap sokáig, 1860-tól 1880-ig tudott sikeresen fennmaradni. Szegefi Mór Mihály, az egykori 48-as honvéd, reáliskolai tanár, író, miniszteri titkár, aki egy ideig segítette feleségét a folyóirat szerkesztésében, egyébként a *Pester Sonntagsblatt*-ban (1853–1855) közölte több Petőfi-fordítását. Bozsoki Petra a lap sikerességének okát tartalmi sokszínűségében, az olvasókkal folytatott folyamatos kommunikációban (a szerkesztő vezette levelezési rovat), a hazafias érzelmű nőolvasók edukációjában, a női és férfi munkatársak kiegyensúlyozott szerepeltetésében látja. Ezek a tényezők azonban fokozatosan vesztek jelentőségükből, ami csökkentette a lap piaci eladhatóságát, és ez vezetett megszűnéséhez.

Vachott Sándorné Csapó Mária férje 1848-as szerepvállalása, bebörtönzése, majd betegsége és 1861-ben bekövetkezett halála után három gyermeke érdekében kényszerült a lapszerkesztésre mint pénzkereseti lehetőségre. Sajnos azonban lapjai, az *Anyák Hetilapja* (1861. április – 1861. december) és a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja* (1863–1865) nem bizonyultak hosszú életűnek, annak ellenére sem, hogy először a női célközönség mellett a gyermekek és a férfiak, egyszóval a család szélesebb érdeklődési körének megfelelő alakította át a lapo(ka)t. Olyan neves támogatóikkal is bírt, mint pl. Eötvös József, valamint Arany is népszerűsítette, hirdette saját lapjában Vachottné vállalkozásait. Hetilapjai a középosztálybeli nőket szólították meg gyermeknevelési, háziasszonyi és nemzeti-morális kérdésekben, de a második orgánumban már praktikus tanácsokat is adott, munkalehetőségeket is felvázolt nők számára.

Sokkal biztosabb, gazdaságilag sikeresebb és profibb alapokon állt az Athenaeum Rt.-vel maga mögött, a hosszú életű és sikeres *Magyar Bazár*, 1873-tól *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* (1866–1904) címen, mely a berlini *Der Bazar* jogosított kiadásaként divatrajzokat, szabásmintákat vett át a német anyalaptól. Mészáros Zsolt a kiadó iratanyaga alapján tárja fel a nőknek íródott és az első szerkesztő, Szabó Richárd kivételével mindig nők által irányított sajtóvállalkozás belső működését, a szerkesztők feladataival, juttatásaikkal kapcsolatos szerződések elemzésével.

Kerpics Judit írásának középpontjában ismét egy ismert személy, Jósika Júlia (született báró Podmaniczky Júlia) publicisztikája áll. A férje nevét felvevő írónő saját írásai mellett férje regényeinek németre fordítója is volt. Kerpics Judit írásában Jósikánénak a Vajda János szerkesztette, a középosztálybeli nőknek íródott *Nővilágban* (1857–1864) 1857-től 1860-ig megjelentetett, és a Császár Ferenc a főrangú női olvasóknak szánt *Divatcsarnokában* (1853–1863) a brüsszeli emigrációból, majd Drezdából küldött tanácsadó (az elsőben életmóddal, a másodikban kertészettel kapcsolatos) levélsorozatait elemzi. Mivel a két női lap célközönsége eltérő volt, a szerző arra a megállapításra jut, hogy „Jósika Júlia publicisztikai írásait átítatja a megszólított társadalmi bázisnak megfelelően változtatott nyílt és burkolt normatív újságírói nyelvhasználat”.

Mikos Éva Kuliffayné Beniczky Irma sokoldalú és hosszan tartó alkotó (író, műfordító, kalendáriumszerkesztő) tevékenységével foglalkozik. E pályája érdekessége, hogy az írónő arisztokrata családból került házassága révén középosztályi helyzetbe. Említésre érdemes az is, hogy akkori viszonyok között meglehetősen későn, 32 évesen ment férjhez egy nála 10 évvel fiatalabb férfihoz. Az általa több mint 40 évig, 1868-tól 1911-ig (Beniczky 1904-es halála után más szerkesztővel) szerkesztett *Magyar nők házi naptárával* a szélesebben vett kispolgári, azaz a tömegtájékoztatót szolgálta; Mikos Éva részletesen beszámol a naptár tartalmáról, valamint annak illusztrációiról.

Egy kevésbé ismert gyűjteménytípus, a maga korában írónőként nevet szerzett Herman Ottóné Borosnyay Kamilla albumba rendezett lapkivágot-gyűjteménye (scrapbook) Mlakár Zsófia kutatásának témája, mely azért is érdekes, mivel ez a műfaj sokáig feledésbe merültné látszott, mára azonban ismét reneszánszát éli. A szerzőnő esetleges későbbi kötetben való publikálás céljából gyűjtötte korábban megjelent közleményeit, valamint férjére vonatkozó cikkeket saját kéziratossá bejegyzéseivel, korrektúrajelzeivel. Borosnyay Kamilla elbeszéléseket, verseket, regényeket, meséket és fordításokat

közölt a legolvasottabb hetilapokban, pl. mint *A Hét*, az *Uj Idők*, valamint a Benedek Elek és Pósa Lajos szerkesztette gyermeklapban, *Az Én Újságomban*.

Sárai Szabó Katalin a női munkavállalás térnyerését, formáit és a vele főleg a periodikumok hasábjain folytatott diskurzus alakulását követi végig a 19. századtól a 20. század elejéig. A 19. század első felében jellemzően a középosztálybeli nők hagyományos tevékenységéhez (kézimunka, kötés, horgolás, varrás, háztartási és gazdasági ismeretek) kapcsolódott, majd a nők (fizikai és szellemi) alkalmasságának mérlegelése után a *Nők Lapja* vitacikkeinek bemutatásával kitér az egyes értelmi-ségi szakmákkal kapcsolatos képzés és munkavállalás mind jobban kiszélesedő lehetőségeire, majd a fizikai munka tömegessé válásával egyes jogi és társadalmi kérdésekre is.

Az 1907-es évet fontos cezúraként értelmezi Czeferner Dóra a magyarországi nőmozgalmi sajtó történetében. Ez év januárjától jelent meg ugyanis egészen 1913. december 1-jéig (az utolsó szám azonban már november 30-án elhagyta a nyomdát) havonta, Bedy-Schwimmer Rózsa szerkesztésében a magyar feministák első orgánuma, *A Nő és a Társadalom*. A szerzőnek viszonylag könnyű feladata volt a szerkesztő tevékenységének rekonstruálásakor, ugyanis a folyóirat mögött álló Feministák Egyesületének iratanyaga megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, Schwimmer Rózsa hagyatéka pedig megőrzésre került a New York Public Libraryban, ráadásul ezek a források mindeddig elkerülték a történészek figyelmét. Czeferner behatóan foglalkozik a lap anyagi helyzetével (mely szinte a kezdetektől veszteséges volt, de a szerzőknek folyamatosan fizettek honoráriumot), a szerzőkkel azonban nem, mivel e kérdést doktori disszertációjában már részletekbe menően tárgyalta. Schwimmer érdeklődése egyre inkább a nőmozgalom felé fordult, keveset is publikált, és külföldön tartózkodott. Mindez és a periodikum anyagi helyzete vezetett végül a megszűnéshez.

A kötetben tárgyalt orgánumok és női pályáivék (fordító, szerző, szerkesztő) kapcsán tanúi lehetünk a periodikumok létét befolyásoló és egyre inkább a kapitalista vállalkozássá váló gazdasági háttér változó szerepe mellett a női emancipáció egy évszázados magyarországi fejlődésének. Meg kell jegyeznünk, hogy a nőknek választójoga is csak 1919 novembere óta volt, bizonyos megkötésekkel, Magyarországon (egyébként Európában sem volt sokkal kedvezőbb) az általános, egyenlő és titkos választójog pedig csak az 1945. évi VIII. törvénycikk értelmében valósulhatott meg. Kronologikusan végigolvasva a könyvet, a reformkori szűken vett irodalom- és sajtótörténeti vizsgálati módszer később egyre szélesebb, társadalmi horizontot fog át. Az egyes tanulmányokban hivatkozásokat találunk a kötet más tanulmányaira, ez bizonyítja a jó, átgondolt szerkesztői munkát, az aktuális kutatási eredmények figyelemmel kísérését pedig az írásokban felhasznált igen gazdag, gyakran idegen nyelvű szakirodalom és a levéltári források felhasználása. Elmondható, hogy a szakemberek haszonnal forgatható és további kutatásokra ösztönző kiadványt ismerhetnek meg e kötet elolvasásával.

RÓZSA MÁRIA

SZÁMUNK SZERZŐI

Buda Attila, ELTE BTK Magyar Irodalom és Kultúratudományi Intézet, Toldy Ferenc Könyvtár, ny. könyvtárvezető, *buda.attila@gmail.com*

Csapó Fanni, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára, *fannicsapo@gmail.com*

Gazda István, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, *tudomanytortenet@gmail.com*

Gömöri György, Darwin College, Cambridge; School of Slavonic and East European Studies/University College, London, *Georgeandmari.gomori@yahoo.co.uk*

Kiesz Réka, Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára, *kieszreka@gmail.com*

Krähling Edit, MTA Könyvtár és Információs Központ, *kraehling.edit@konyvtar.mta.hu*

Molnár Dávid, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Speculum kutatócsoport, *david.molnar@gmail.com*

Rózsa Mária, *rozsam@t-online.hu*

Tóth Tünde, *tuendeto@gmail.com*

Veszprémy Márton, Országos Széchényi Könyvtár, *veszpremym@gmail.com*

A kiadásért felel Balogh Balázs főigazgató.
HU ISSN 0025–0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája. Tördelte Hudecz Andrea
Nyomda: Prime Rate Kft., Budapest
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter